ADEVĂRUL

O călătorie amuzantă printre cele mai bizare și strălucite minciuni spuse de oameni de-a lungul vremurilor, de la autorul cărții *Oamenii. Scurtă istorie despre cum am stricat totul*

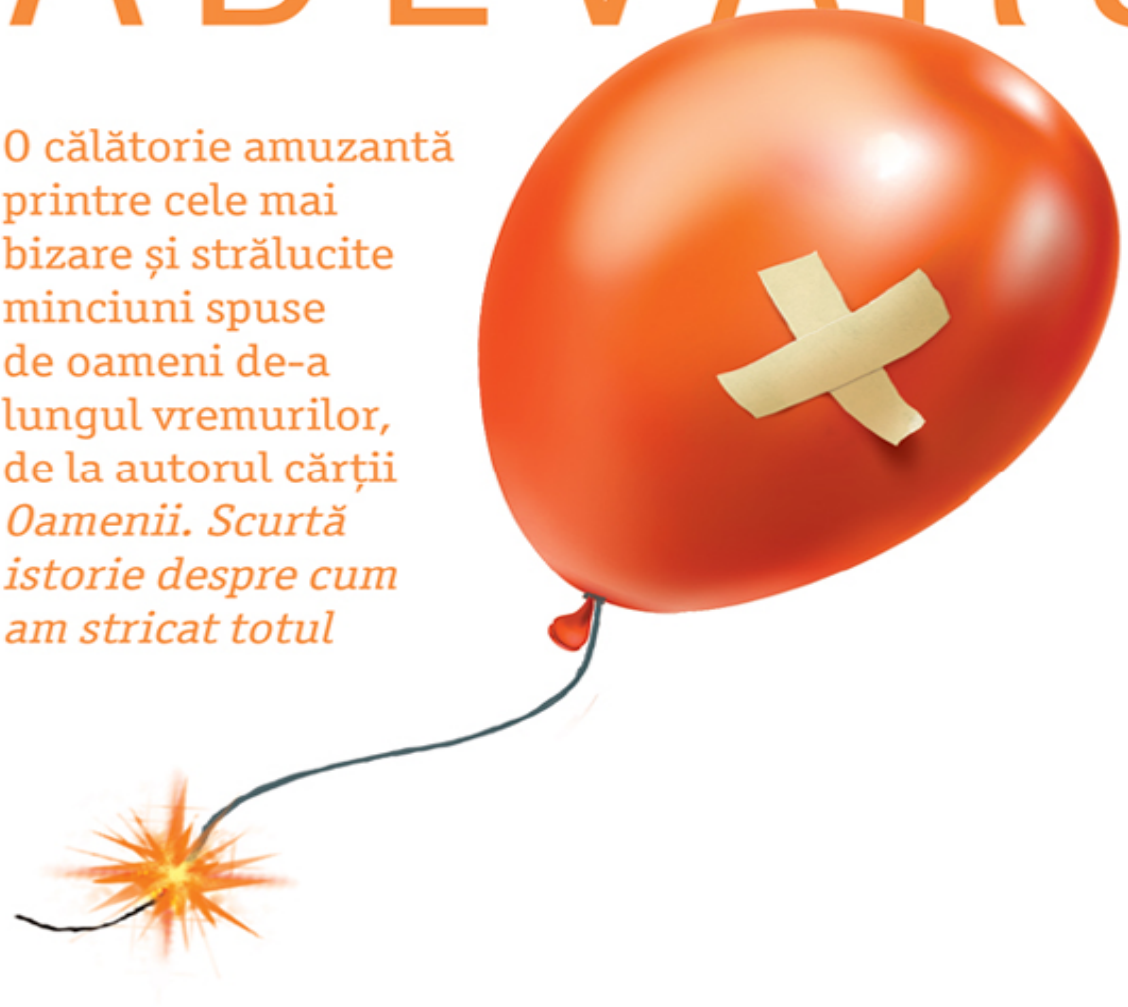

SCURTĂ ISTORIE A TXMPENIILOR OMENEȘTI ABSOLUTE

TOM PHILLIPS

TREI

ADEVĂRUL

O călătorie amuzantă printre cele mai bizare și strălucite minciuni spuse de oameni de-a lungul vremurilor, de la autorul cărții *Oamenii. Scurtă istorie despre cum am stricat totul*

SCURTĂ ISTORIE A TIMPENIILOR OMENEȘTI ABSOLUTE

TOM PHILLIPS

TREI

ADEVĂRUL

SCURTĂ ISTORIE
A TIMPENIILOR
OMENEȘTI ABSOLUTE

TOM PHILLIPS

ADEVĂRUL

SCURTĂ ISTORIE A TIMPENIILOR OMENEȘTI ABSOLUTE

Traducere din limba engleză și note de
Alexandra Fusoi

3
TREI

Editori:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial:
Magdalena Mărculescu

Redactare:
Domnica Drumea

Design și ilustrație copertă:
Andrei Gamarț

Director producție:
Cristian Claudiu Coban

Dtp:
Gabriela Anghel

Corectură:
Andreea-Lavinia Dădârlat
Irina Mușătoiu

Conținutul acestei lucrări electronice este protejat prin copyright (drepturi de autor), iar cartea este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sub orice formă sau prin orice mijloc, fără consimțământul editorului, sunt interzise. Dreptul de folosință al lucrării nu este transferabil.
Drepturile de autor pentru versiunea electronică în formatele existente ale acestei lucrări aparțin persoanei juridice Editura Trei SRL.

Titlul original: Truth: A Brief History of Total Bullsh*t
Autor: Tom Phillips

Copyright © 2019 Tom Phillips

First published in the English language in 2019 by WILDFIRE, an imprint of HEADLINE PUBLISHING GROUP.

Copyright © Editura Trei, 2021 pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN (print): 978-606-40-1083-4
ISBN (epub): 9786064017864

Părinților mei, care m-au învățat dintotdeauna care este valoarea adevărului.

Deși, doar așa, ca să știți, m-am prins că voi erați Zâna Măseluță.

Moș Crăciun o să fie extrem de enervat când o să afle că ați mințit.

„Cea mai frapantă contradicție a civilizației noastre este respectul fundamental pentru adevăr pe care-l declamăm și lipsa totală de respect pentru el în practică.“

— Vilhjalmur Stefansson, *Adventures in Error*, 1936

Nota autorului

Aceasta este o carte despre lucruri care nu sunt adevărate. Din motive destul de evidente, asta a însemnat că mi-am petrecut ultimul an într-o stare de anxietate aproape permanentă.

Cartea se ocupă de istorie, iar istoria e, în cel mai bun caz, suficient de încâlcită, plină de adevăruri vremelnice, jumătăți de adevăr și veritabile mituri. În cartea mea anterioară, care vorbea despre eșecuri, am scris că, „sincer, șansele ca în această carte despre încurcături să nu apară încurcături sunt minime". (Și da: de atunci, am găsit vreo câteva, din fericire, niciuna dintre ele chiar îngrozitoare.) Dacă o carte pe tema eșecului părea o provocare la adresa zeilor sorții, atunci alegerea minciunii ca subiect pentru următoarea carte înseamnă, practic, să le lași zeilor poarta goală. Și, să fim sinceri, e puțin probabil ca zeii sorții să rateze o pasă lejeră de la nici 2 metri în plasa porții. Nu în forma în care sunt ei în momentul ăsta.

Așa că da, o să fie fără îndoială și niște greșeli prin carte. Am făcut tot ce-am putut să le evit: am verificat de două și de trei ori, m-am dus până la documentele originale de câte ori a fost posibil, am încercat să evit capcanele interpretării excesive. Notele de final ar trebui să vă ajute să verificați singuri datele (și vă încurajez s-o și faceți). Totuși, ceva-ceva trebuie să se fi strecurat. Greșelile sunt inevitabile; tot ce putem face este să încercăm să le reducem la minimum importanța, să recunoaștem că le-am făcut și să le atenuăm efectele. Asta-i una dintre ideile de bază ale acestei cărți! În acest scop, dacă sesizați vreo eroare faptică — indiferent cât de mică —, vă rog să-mi scrieți la truth@tom-phillips.com. Voi menține o listă publică actualizată cu corecturi la tom-phillips.com/mistakes-and-regrets/.

Introducere

Momentul adevărului

Spui numai tâmpenii.

Stai! Nu pleca. Ăsta-i un început groaznic pentru o carte — scuze.

Nu-i un atac personal. Și e adevărat mai ales dacă răsfoiești acum cartea într-o librărie și te întrebi dacă ar trebui s-o cumperi. Ar trebui! Ești foarte înțelept! Și ești și spiritual și rafinat. Ca să fie limpede, n-ai nimic în mod special din care să rezulte că nu prezinți deloc încredere sau că ești deosebit de înclinat spre minciuni. (Decât dacă, întâmplător, ești un escroc profesionist, nu? În care caz: Bună! S-ar putea să-ți placă foarte tare Capitolul 4.)

Cu toate acestea, nu ești deloc de încredere: ești un mincinos, un fățarnic și aproape sigur te înșeli într-o sută de privințe, mici și mari, despre lumea în care trăiești. Totuși, n-ar trebui să te simți jenat, pentru că — și asta-i partea importantă — așa sunt toți cei din jurul tău. Și, ca să fiu sincer până la capăt, și eu sunt la fel.

Nu vreau să spun decât că noi, ca oameni, ne petrecem fiecare zi din viață navigând printr-o mare de aiureli, jumătăți de adevăr și minciuni în toată regula. Mințim și suntem mințiți. Viața noastră socială se bazează pe un flux stabil de mici minciuni nevinovate. Suntem induși în eroare de politicieni, de media, de agenți de marketing și alții, iar adevărata problemă este că toate astea funcționează; ne lăsăm toți duși de nas de o minciunică bine pusă la punct. Cele mai răspândite *minciuni* sunt, probabil, cele pe care ni le spunem chiar noi.

În momentul ăsta, oriunde te uiți, vezi avertismente înfricoșătoare că trăim într-o epocă a „postadevărului“. Dicționarul Oxford a declarat „postadevăr“ cuvântul anului 2016; în 2017, în Marea Britanie au fost publicate, *în aceeași zi*, trei cărți intitulate *Postadevărul.* Oamenii politici par să distorsioneze, să interpreteze și să mintă cu tot mai puțină teamă de pedeapsă. Publicul, ni se spune cu aplomb, „s-a săturat de experți“. Internetul ne-a transformat viața într-un câmp de bătălie al dezinformării,

unde suntem tot mai puțin siguri dacă „unchiul Jeff“ e o persoană reală sau e, de fapt, un software rusesc.

Sincer, e destul de simplu să înțelegi de ce crede lumea că trăim vremuri în care rezistența la realități este extrem de puternică. Ca să aleg un exemplu ce sare în ochi: în prezent, Statele Unite au un președinte care spune zilnic minciuni — sau poate că nici măcar nu sunt minciuni. Poate că pur și simplu nu știe ce e adevărat și nici nu-și bate capul să afle. În mare, efectul este același. Potrivit echipei de fact-checking de la *Washington Post*, în momentul în care scriu, președintele Trump a făcut 10 796 „afirmații care sunt false sau induc în eroare“ în cele 869 de zile de la preluarea mandatului[1]; acestea au urmat după „un an de dezinformare fără precedent“[2].

Asta înseamnă o medie de peste 10 neadevăruri în fiecare zi și, de fapt, rata de nesinceritate pare să fi crescut odată cu trecerea timpului. A depășit pragul de 5 000 de minciunele pe 7 septembrie 2018, datorită unui vârtej remarcabil de tâmpenii în care a făcut nu mai puțin de 125 de afirmații false sau înșelătoare (potrivit echipei de la *Washington Post*[3]) într-un interval de timp care a însumat doar 120 de minute. Ceea ce înseamnă mai mult de un neadevăr pe minut. Și nici măcar n-a fost ziua în care să fi fost cel mai nesincer — și-a însușit această îndoielnică onoare pe 5 noiembrie 2018, în ajunul alegerilor de la jumătatea mandatului, când *Post* a înregistrat 139 de afirmații incorecte pe parcursul a trei mitinguri electorale.

Ca să fim cinstiți, nu-i ceva tocmai normal. Dar să însemne oare că trăim într-o epocă a postadevărului? Și vin și vă spun: nu.

Nu mă înțelegeți greșit. N-o să încerc să vă conving că vremurile noastre *nu* sunt pline până la refuz cu un milion de tâmpenii — categoric așa e! Atâta doar că există o problemă simplă privind conceptul de „epocă a postadevărului“: ar însemna că a existat la un moment dat o „epocă a adevărului“, ca să putem fi acum într-una „post“.

Și, din nefericire, dovezile privind existența unei asemenea epoci sunt… hm… cel puțin inconsistente. Ideea că am depășit de curând vreun soi de epocă de aur a onestității scrupuloase și a devotamentului înflăcărat pentru acuratețe și dovezi este, ca s-o zic pe-a dreaptă, o prostie cât casa.

Da, în ultima vreme suntem înconjurați de o mulțime de aiureli. Contribuim cu toții la asta într-un fel sau altul, fie în mod decisiv, fie în mică măsură; toți am transmis mai departe un zvon nefondat și toți am dat clic pe butonul de *share* sau am preluat un *tweet* fără să verificăm elementele de bază, pentru că avea ceva care a rezonat cu înclinațiile noastre personale.

Dar, în pofida a ceea ce vi s-a spus probabil, așa suntem de foarte, foarte mult timp.

Despre asta e vorba în carte: adevărul, și toate modalitățile ingenioase la care a recurs omenirea de-a lungul istoriei pentru a-l ocoli. Pentru că nimic din toate astea nu e nou. Donald Trump este foarte departe de a fi primul om politic care răspândește neadevăruri în toate părțile, de parc-ar fi un amărât de aspersor de grădină. N-am avut niciodată nevoie de un cont de Facebook ca să transmitem din om în om zvonuri neverificate și neadevărate. Încă de când a apărut posibilitatea să faci rapid un ban și de când există naivi pe seama cărora să-l faci, a existat tot timpul și cineva dispus să abordeze cu creativitate realitatea ca să-i despartă pe oameni de banii lor.

Bineînțeles, n-a fost niciodată pe cât de simplu ar putea crede unii să stabilești ce este — și ce nu este — adevărul. Și apoi mai apar și alte întrebări, cum ar fi… de unde vine neadevărul? Oare necinstea este înrădăcinată în oameni și în societatea omenească? Sunt oare oamenii singurele ființe care mint? Asta vom încerca să înțelegem în primul capitol, „Originea caracterului specios“, în care vom explora diferențele subtile dintre „minciuni“ și „aiureli“, vom descoperi faptul neașteptat că minciuna are diverse niveluri în afară de „nevinovată“ și vom cugeta la faptul înfricoșător că există mult mai multe moduri de a greși decât de a avea dreptate.

Timp de câteva secole, industria presei a fost una dintre principalele noastre surse de informație despre lume. Se spune că jurnalismul este prima ciornă a istoriei — dar, așa cum o să vedem, a fost adesea o ciornă îngrozitoare, de genul celor care-i fac pe editori să-și smulgă părul din cap. O să cercetăm originile setei noastre nestinse pentru știri în Capitolul 2, „Clasicele *fake news*“, unde vom face cunoștință cu un om mort care nu era mort și vom descoperi că anxietățile noastre moderne legate de sursele de informații nedemne de încredere și suprasaturarea cu informație s-ar putea să nu fie chiar așa de moderne pe cât credeam noi.

Dacă domeniul știrilor a avut origini umile, n-a rămas așa prea multă vreme — s-a dezvoltat rapid într-o industrie care ne-a modelat în mod profund societățile și viziunea asupra lumii. Asta nu înseamnă totuși că ar fi devenit mai de încredere. De la Marea farsă a Lunii din 1835 (când *Sun* din New York a făcut senzație la nivel național cu o serie de articole cu totul inventate despre cunoscutul astronom Sir John Herschel, care ar fi descoperit o civilizație pe Lună) până la niște tâmpenii absolute despre căzi de baie, jurnalele lui Hitler și faimosul ucigaș în serie de pisici care bântuia prin Croydon, multe dintre știrile pe care le-am citit despre ce se petrece în lume au fost niște aiureli totale. De asta o să ne ocupăm în Capitolul 3, „Epoca dezinformării".

Nu numai că n-am avut dreptate în legătură cu ce se întâmplă *în* lume; nu ne-am descurcat mult mai bine nici când a fost vorba să înțelegem lumea în sine. În Capitolul 4, „Minciuna locală", vom parcurge câteva secole de, hm, „geografie creativă". Fie că e vorba de masive muntoase impunătoare care n-au existat niciodată, povești de necrezut despre tărâmuri mitice sau exploratori care s-ar putea să nu fi ajuns niciodată în locurile pe care susțin că le-ar fi explorat, vom vedea cum ne-au fost modelate hărțile de faptul că, în mod tradițional, e destul de dificil să te duci și să verifici când oamenii inventează lucruri despre cealaltă parte a lumii.

Iar acesta e un lucru care a fost exploatat de cel care a fost poate cel mai mare escroc din toate timpurile — un om care a escrocat o țară, inventând o altă țară. A fost doar unul dintre potlogarii mărunți și marii mitomani cu care vom face cunoștință în următorul capitol, „Manifestul escrocheriei", care analizează eterna noastră fascinație pentru șarlatani. De la înșelătoria năucitor de simplă a „omului de încredere" original William Thompson, via escrocul sovietic care a folosit birocrația în interesul lui, până la o doamnă din Franța care a dus zeci de ani o viață de lux pe baza conținutului necunoscut al unui seif misterios, ne vom ocupa de cei mai incredibili șarlatani din istorie și ne vom pune întrebarea: cât a fost escrocherie și cât au crezut și ei în ce făceau?

Dacă există ceva ce toată lumea știe despre politicieni, e că aceștia mint. Liderii măreților noastre popoare nu sunt întotdeauna sinceri cu noi. Acuma, în apărarea politicienilor (a unora dintre ei), s-ar putea să fie un pic incorect — dar neadevărurile artei guvernării tot merită propriul lor capitol.

În „Minciuni de stat“ vom analiza artele josnice ale diversiunii politice: de la interpretare la teoriile conspirației, la mușamalizări și propaganda de război.

Atunci când e rost de făcut bani, o să apară și cineva dispus să sucească adevărul ca să-i obțină. În „Afaceri dubioase“, o să ne ocupăm de doi dintre cei mai mari împricinați: lumea comerțului și cea a medicinei. Afacerile s-au bazat în toată istoria pe înșelătorii, mici sau mari, de la Ea-nasir, negustorul antic de cupru din Mesopotamia, care le lua banii oamenilor, dar nu aducea niciodată și cuprul (determinând apariția primelor reclamații din partea clienților din istorie), până la Whitaker Wright, care a făcut avere în secolul al XIX-lea pe baza unei serii de escrocherii. Și o să facem cunoștință cu câțiva vraci, de la celebrul „doctor cu testicule de țap“ — un pionier al noii media, cu ambiții politice, care s-a îmbogățit implantându-le bărbaților impotenți testicule de țap — până la bărbatul al cărui nume a rămas în istorie datorită faptului că a inventat în mod întâmplător hipnoza în timp ce încerca să facă ceva cu totul diferit.

Până în acest moment, vom fi cunoscut mulți dintre cei mai impresionanți mincinoși din istorie. Dar dacă ne imaginăm că mincinoșii sunt singura noastră problemă, atunci o să avem parte de un șoc neplăcut. E un fapt dovedit că, atunci când oamenii se adună la un loc, ne descurcăm de minune să creăm mituri din senin. În „Obișnuitele iluzii populare“, vom vedeam cum maniile, crizele de panică morală și isteria de masă ne fac să credem niște chestii caraghioase — de la aeronavele-fantomă care au bântuit Marea Britanie până la credința uimitor de comună că există ceva care încearcă să fure penisurile bărbaților și de la vânătorile de monștri din pădurile americane până la… mă rog, vânătorile de vrăjitoare propriu-zise. Se pare că, atunci când e vorba de viața efectivă a adevărului, suntem cei mai cumpliți dușmani ai noștri.

Iar în capitolul final, „Către un viitor mai sincer“, ne punem întrebarea: ce putem face cu toate astea? Dacă minciunile și tâmpeniile au fost prezente permanent de-a lungul istoriei, ce înseamnă asta pentru industria cunoașterii — cum ar fi știința, istoria și toate celelalte mijloace pe care le avem ca să încercăm să stabilim adevăruri despre lume? Suntem condamnați să ne trăim viețile în pâcla dezinformării sau există lucruri pe care le putem face ca să ne întoarcem un pic spre onestitate?

Această carte vă va duce într-un turneu cu scurte opriri pentru cele mai incredibile minciuni din istorie, cele mai scandaloase tâmpenii și cele mai trainice neadevăruri. Multe dintre cele pe care le veți găsi aici sunt de necrezut — și în ciuda acestui lucru, toate au fost crezute de cineva. Până la finalul cărții, veți înțelege de ce nu a existat nicio „Epocă a adevărului“ și o să evaluați altfel minunata varietate de aiureli pe care am produs-o ca specie. Ca s-o spun răspicat, această carte vă va transforma într-o persoană mai bună, mai inteligentă și mai atrăgătoare.

Sincer. V-aș minți eu?

1

Originea caracterului specios

Aceasta este o carte despre adevăr — sau, mai precis, despre lucruri care nu reprezintă adevărul. Din nefericire, asta înseamnă că, înainte să mergem mai departe, trebuie să stăm puțin și să ne gândim ce este de fapt „adevărul". Și, mai important, ce nu este.

Chestia e că povestea devine foarte repede încâlcită, din pricina simplei diversități de moduri în care putem greși. Asta s-ar putea să fie surprinzător pentru unii. Mulți dintre noi pleacă de la premisa că există doar adevărat și fals și, mai mult, că sunt simplu de distins. Din nefericire, nu-i chiar așa de simplu. De-a lungul istoriei, cei care au meditat la natura adevărului și a opusului acestuia au tot descoperit același principiu fundamental: în timp ce există un număr extrem de limitat de modalități de a avea dreptate, există un număr aproape infinit de modalități de a greși.

„Adevărul n-are decât un singur tată, dar minciunile sunt bastarzi născuți din o mie de bărbați și sunt zămislite pretutindeni"[1], se plângea în 1606 scriitorul elisabetan Thomas Dekker. Sau, cum s-a exprimat în secolul al XVI-lea filosoful Michel de Montaigne în eseul „Despre mincinoși": „Dacă, asemenea adevărului, minciuna n-ar avea decât o față, ne-am mai împăca, căci am lua drept întemeiate cele ce stau împotriva spuselor mincinosului; dar neadevărul are o sută de mii de fețe și un câmp nemărginit".[5*]

Această carte e o încercare de catalogare a doar câtorva dintre aceste o sută de mii de forme.

Epoca noastră nu e nici pe departe prima din istorie care devine obsedată de adevăr și de lipsa lui. De fapt, există câteva secole care, în Europa, sunt cunoscute uneori drept „Epoca disimulării", pentru că minciuna era așa de larg răspândită — începând din anii 1500, continentul era sfâșiat de disputele religioase și, doar ca să supraviețuiască, toată lumea trebuia să poarte masca diversiunii. Machiavelli, cineva cu o legătură atât de strânsă cu înșelătoria politică încât și astăzi îi folosim (destul de nedrept) numele ca s-o descriem, scria, în 1521, că „multă vreme n-am spus ce credeam, nici măcar

n-am crezut ce spuneam și, dacă se întâmplă să spun adevărul, îl ascund printre așa de multe minciuni, că este greu de găsit".[2] Hai să fim sinceri — toți am avut astfel de zile la serviciu.

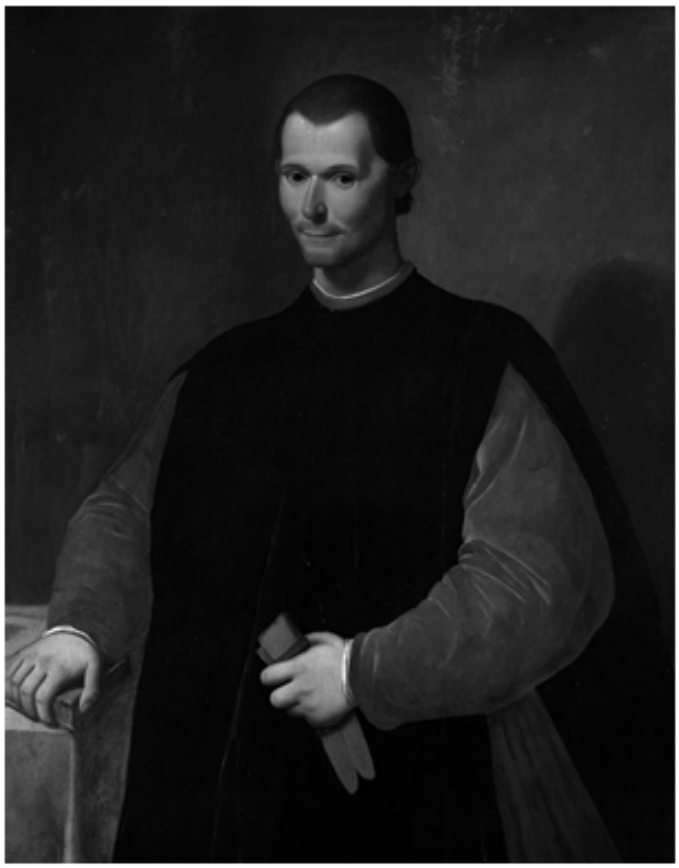

Niccolò Machiavelli: Știa despre ce e vorba.

De-a lungul istoriei, oamenii au fost așa de preocupați de neadevăr, încât au găsit o varietate de modalități de a-i identifica pe mincinoși. Vedele Indiei antice propuneau o metodă bazată pe limbajul corpului, spunând că un mincinos „nu răspunde la întrebări sau dă răspunsuri ocolite; vorbește aiureli, își freacă degetul mare de la picior de pământ și tremură; fața i se pătează; își freacă rădăcina părului cu degetele; și încearcă prin toate mijloacele să plece din casă".[3] Tot în India, câteva secole mai târziu, a existat o metodă bazată pe cântar: cel acuzat că minte era așezat pe un cântar, cu o

contragreutate egală. Apoi cobora, cântarului i se ținea un scurt discurs în care era îndemnat să dezvăluie adevărul, iar împricinatul era din nou urcat pe cântar. Dacă era mai ușor ca înainte, nu era vinovat; dacă avea aceeași greutate sau era mai greu, era vinovat.[4]

(Interesant este că această metodă implică o relație între greutate și adevăr cu totul diferită de multe procese oculte din Europa: în India, greutatea mai mică era asociată cu nevinovăția, în timp ce în Europa, dacă o persoană acuzată de vrăjitorie începea să plutească pe neașteptate, acesta era un motiv suficient să fie condamnată. Ca atare, abordarea indiană este un proces judiciar care susține ideea neobișnuită a beneficiilor urinatului în timpul procesului.)

Desigur, alte culturi au preferat metode mai simple și mai directe pentru identificarea mincinoșilor, cum ar fi fierul înroșit sau apa opărită. Nu este clar dacă erau mai eficiente.

Multă vreme, oamenii au dedicat eforturi considerabile încercării de a clasifica diversele tipuri de neadevăr. Era aproximativ echivalentul teologic al scrierii unei liste pentru BuzzFeed. În anul 395, Sfântul Augustin lua deja vijelios startul, identificând opt tipuri de minciună, în ordinea descrescătoare a gravității: minciuni în învățătura religioasă; minciuni care nu folosesc nimănui, dar pot face rău cuiva; minciuni folositoare cuiva și dăunătoare altcuiva; minciuni rostite de dragul minciunii; minciuni rostite de cineva pentru a se face plăcut; minciuni care nu aduc prejudicii nimănui și sunt de folos cuiva pe plan material; minciuni care nu fac rău nimănui și sunt de folos cuiva pe plan spiritual; și minciuni care nu fac rău nimănui și care protejează pe cineva de „pângărirea trupească“[**]. (Cred că prin ultima se referă la vreo modalitate de inducere a morții pasiunii, dar nu sunt 100% sigur.)

Bineînțeles, în zilele noastre clasificăm minciunile altfel. Dar, chiar și așa, există subtilități de care s-ar putea să nu fiți conștienți. Toată lumea a auzit de minciunile nevinovate, așa-zisele „minciuni albe“ — născociri sociale inofensive, care să ne permită să ne suportăm fără să ne ucidem unii pe alții —, dar știați că există și minciuni de alte culori? „Minciunile galbene“ sunt cele pe care le spunem din jenă, rușine sau lașitate, ca să ascundem o greșeală: „Mi s-a stricat laptopul și s-a șters raportul pe care zisesem că-l termin sigur azi“. „Minciunile albastre“ sunt exact invers, minciuni prin care

ne minimalizăm reușitele, spuse din modestie („Ah, raportul ăsta n-are nimic special, de fapt cea mai mare parte a scris-o Cathy“). „Minciunile roșii“ sunt probabil cele mai interesante — sunt minciuni pe care le spunem fără nicio intenție de a induce în eroare. Vorbitorul știe că minte, publicul știe că vorbitorul minte, iar vorbitorul știe că publicul știe. Ideea nu e să inducem în eroare pe cineva — ci să semnalăm publicului ceva despre care nu se poate vorbi cu voce tare (indiferent dacă e, practic, un „du-te naibii“ sau un mai nevinovat „hai să ne prefacem cu toții că nu s-a întâmplat“). Imaginați-vă un cuplu care neagă în fața vecinilor că a avut un scandal monstru aseară, când de fapt știe foarte bine că toată lumea i-a auzit — exact despre asta e vorba.

Se spune de multe ori că o minciună poate face înconjurul Pământului până să-și pună adevărul ghetele în picioare. (Chestiunea autorului real al citatului e spinoasă. Citatul le este atribuit adesea lui Mark Twain, lui Winston Churchill, lui Thomas Jefferson sau altor câțiva „suspecți de serviciu“ în materie de citate. Aceste atribuiri sunt, bineînțeles, minciuni. Cea mai timpurie formulare a citatului s-ar putea să-i aparțină celebrului scriitor satiric irlandez Jonathan Swift, care a scris în 1710 că „Neadevărul zboară, în vreme ce adevărul vine șchiopătând în urma lui“.)

Indiferent cine a spus-o, e cu siguranță adevărat că tâmpeniile pot să se miște cu o viteză remarcabilă și înspăimântătoare, așa cum știți deja dacă ați încercat vreodată să demontați zvonuri pe internet — de fapt, cu asta mă ocup eu, așa încât, credeți-mă, știu cum e.

Jonathan Swift, cugetând la niște aiureli

Însă, în realitate, motivul pentru care neadevărul are așa de des un avantaj în fața adevărului n-are prea mare legătură cu viteza relativă a realității și ficțiunii și nici măcar cu opțiunile prea puțin practice ale adevărului în materie de încălțăminte, ci mai degrabă cu cantitatea și varietatea neadevărurilor disponibile. Pentru fiecare minciună care face înconjurul Pământului, se poate foarte bine să existe mii de altele care n-ajung nici până la ușă. Însă simplul număr de posibile minciuni care există — în niciun fel îngrădite de nevoia de a respecta realitatea — oferă un imens laborator de testare darwinian pentru identificarea celor mai convingătoare și viabile dintre ele — acele neadevăruri-zombie care se vor tot întoarce să bântuie. Seamănă cu speciile alea de pești care depun două milioane de ouă doar ca să supraviețuiască doi urmași.

Adevărul, în schimb… mă rog, e destul de plicticos. Nu face decât să stea cuminte, un boț cenușiu de dimensiuni nedefinite, familiar și totuși enigmatic. Pe lângă faptul că e cam nespectaculos, e și remarcabil de frustrant; așa cum o să ateste oricine care încearcă să adune în palmă bucățele de adevăr, are obiceiul neplăcut să-ți alunece din mână exact când crezi că l-ai prins.

Există, desigur, și anumite lucruri care sunt pur și simplu și incontestabil adevărate: focul e mai fierbinte decât gheața; viteza luminii în vid este constantă; cel mai bun cântec înregistrat vreodată este „Dancing On My Own“ al lui Robyn. Dar în momentul în care mergi mai departe de aceste legi imuabile ale naturii, totul devine rapid neclar. Te trezești spunând destul de des chestii de genul „Cele mai solide dovezi disponibile sugerează…“ și „Da, dar ce ne facem cu imaginea de ansamblu?“ Oricine a petrecut o vreme în căutarea acurateței și a dovezilor înțelege cum orice nou crâmpei de cunoaștere are tendința să ridice alte zece întrebări; de fiecare dată când spui că te apropii de iluminare, realitatea se îndepărtează și mai mult spre orizont, în timp ce tu rămâi să te îneci într-o mare de avertismente. Din punctul ăsta de vedere, adevărul nu prea e un *lucru*; e mai mult un periplu lung și enervant către o destinație la care n-o să ajungi niciodată.

În același timp, neadevărurile fără număr pe care ni le oferă lumea noastră sunt ispititoare, adaptabile și — dacă e să fim cinstiți — pot fi adesea nemaipomenit de distractive.

De această simplă varietate de neadevăruri se va ocupa cartea mea, pentru că minciunile sunt, de fapt, doar una dintre manifestările celor „o sută de mii de forme“ pe care le poate îmbrăca inversul adevărului.

De exemplu, există interpretarea, arta inducerii în eroare politice. Chestia deșteaptă e că nici măcar nu e neapărată nevoie să minți ca să fii necinstit. Deși mulți oameni politici mint (șocant, știu), adevărata dovadă a meșteșugului celui care interpretează adevărul este să reușească să sugereze ceva cu totul neadevărat spunând doar lucruri care sunt adevărate — să ridice o casă de aiureli folosind cărămizi sincere. Apoi, mai există și amăgirea, capacitatea constantă pe care o au oamenii de a greși și de a se convinge că au dreptate, vizibilă de la modul în care ne supraestimăm propriile calități până la modul în care putem ceda în fața isteriei de masă și

a domniei mulțimii. Și apoi, poate cele mai răspândite și mai dăunătoare dintre toate, sunt tâmpeniile.

Trebuie să-i mulțumim filosofului Harry G. Frankfurt pentru faptul că putem înțelege tâmpeniile — a fost primul care și-a dedicat o perioadă respectabilă de timp analizei acestui subiect complex, în lucrarea sa fundamentală *De tot rahatul*. (Da, e limpede că Harry Frankfurt se distrează de minune când face filosofie.)

Observația de bază a lui Frankfurt este că — indiferent ce ați putea crede — să minți și să spui tâmpenii nu-i același lucru. „Oricui i-ar fi imposibil să mintă dacă nu ar crede că știe adevărul. Să faci un *bullshit* nu presupune o asemenea convingere", scrie el[***].

Cu alte cuvinte, un mincinos este profund preocupat de adevăr, din același motiv din care un marinar e profund preocupat de aisberguri. Ambii au nevoie să știe exact care e adevărul, ca să poată lua măsuri precise și planificate pentru a-l evita. Dimpotrivă, pentru cel care debitează tâmpenii, adevărul este irelevant; se mulțumește cu totul sau nimic. Când spui tâmpenii, o urmă de acuratețe accidentală ar trebui privită drept bonus opțional; dacă lumea tâmpeniilor pe care o clădești se suprapune uneori cu lumea reală, nu-ți face prea mult rău și ar putea fi chiar un premiu util. Pe de altă parte, în cazul mincinosului, recunoașterea din greșeală a unei realități incomode se poate dovedi fatală.

Tâmpeniile funcționează pe baza logicii visului, croindu-și vesele drum printre inconsecvențe, pentru că, ei bine, are noimă la momentul respectiv. Frankfurt observă că această „indiferență față de cum stau de fapt lucrurile" este, în mintea lui, „esența tâmpeniei".

Ca urmare, efectul lor asupra lumii este profund diferit. Minciuna e un bisturiu; tâmpeniile sunt un buldozer. Dacă v-ați uitat în jur să vedeți cum arată lumea în ultima vreme și v-ați întrebat cum pot scăpa cu fața curată acești mincinoși neobrăzați și de ce lumea nu le demască minciunile, ei bine… ăsta-i răspunsul. Nu-i acuzați de ce trebuie. Mințitul — o ocupație analitică, dificilă și care necesită atenție la detalii — nu este neapărat principala noastră problemă. Principala noastră problemă sunt tâmpeniile.

Și apoi, dincolo de toate aceste varietăți de neadevăr, mai există și eroarea simplă și clasică.

Așa cum am pomenit deja, lucrez cu normă întreagă pentru o organizație de fact-checking și, ca atare, intrăm cu regularitate în legătură cu întreaga panoplie de moduri în care poate greși lumea. În asemenea măsură, încât anul trecut am inventat un soi de experiment teoretic, ca să încercăm să facem lumea să se gândească bine la diversele tipuri de erori peste care poți să dai. Ideea este să înlăturăm toate chestiile derutante și haotice care înconjoară cele mai multe lucruri din lume și să reducem fiecare poveste la o singură afirmație simplă și faptică, provenită dintr-o sursă unică — unde nu te mai poți baza pe nicio altă dovadă în afara acestei afirmații ca s-o susții sau s-o respingi. Noi îi spunem „jocul ceasului“ și iată cum arată:

Ești trezit de soneria insistentă a unui telefon. Deschizi ochii. Te afli într-o încăpere nefamiliară, slab luminată de o rază care se strecoară pe lângă ceea ce crezi că e ușa de la baie. Bazându-te pe indicii generale de proiectare care spun că „seamănă cu o casă, dar nu tocmai“, ai senzația că te afli într-un fel de cameră de hotel. Nu ești sigur unde ești sau cum ai ajuns aici — dar, după starea de buimăceală a creierului, începi să-ți dai seama că suferi de oboseală după un zbor lung.

Habar n-ai cât timp ai dormit.

Te uiți prin cameră, căutând vreun indiciu. Nu se vede niciun ceas, iar la ferestre sunt trase draperiile, așa că nu-ți poți da seama dacă afară e zi sau noapte. Telefonul de lângă pat încă mai sună, mult prea tare ca să te simți confortabil. Bâjbâi și răspunzi.

— Hei, ai reușit! spune o voce un pic prea veselă.

Vocea are un accent vag, pe care nu știi de unde să-l iei.

— Ăă? răspunzi tu. Cine e?

— Sunt Barry! spune vocea. Mă bucur că am reușit în sfârșit să iau legătura cu tine!

Nu ești sigur că știi vreun Barry, dar hotărăști să-i cânți în strună.

— Aș ăăă…, începi, înainte să-ți dai seama că n-ai cum să continui propoziția. Hm… cât e ceasul? te hotărăști să spui, fără vlagă.

— Stai o clipă, răspunde persoana care susține că e Barry, să mă duc și să mă uit la ceas.

Auzi zgomotul făcut de telefonul lăsat din mână și pași care se îndepărtează. Trece o vreme, poate câteva secunde sau câteva minute, nu ești sigur. Pașii se apropie.

— E ora 5, frate, spune autodeclaratul Barry.

— … Bine, răspunzi tu.

Ideea jocului e următoarea: poți enumera toate modurile în care e posibil să ai, în acest moment, o convingere eronată legată de timp? Avertisment:

probabil că sunt mai multe decât crezi! Până acum, avem peste 20 și, chiar și așa, suntem aproape siguri că ne-au scăpat câteva.

Haide, stai o clipă și gândește-te câte poți găsi. Imaginează-ți niște muzică relaxantă în fundal.

[SE AUDE „TAKE FIVE“ A LUI DAVE BRUBECK ÎN TIMP CE TE GÂNDEȘTI PROFUND LA CEASURI ȘI, POATE, TE ÎNTREBI DACĂ AUTORUL A LUAT-O RAZNA.]

OK, ai revenit! Bun! Hai să ne ocupăm mai întâi de cele evidente. Ceasul lui Barry ar putea să nu meargă bine: s-ar putea s-o ia înainte, să rămână în urmă sau să fi stat de-a binelea; sau e posibil să meargă foarte bine, dar să fi fost potrivit greșit de la bun început. Ar putea fi un ceas pe care se disting greu cifrele, un model de-ăla superelegant, de designer, făcut din lemn plutitor recuperat și globuri de sticlă, care arată foarte frumos pe perete, dar dacă vrei să știi cât e ceasul, nu-ți prea poate arăta decât că e globuleț-fără-o-ață. S-ar putea să nici nu fie ceas, de fapt. Poate că e doar un tablou cu un ceas. Poate că Barry n-are ceas și a rugat pe cineva mai devreme să-i scrie ora pe o bucată de hârtie.

Poate că tu și Barry vă aflați pe fusuri orare diferite — deci, deși avea perfectă dreptate în legătură cu ora, acest lucru nu e valabil și pentru tine. Poate că, din comoditate, a rotunjit ora, ceea ce nu îți este foarte util, pentru că voiai să știi cât mai e până la și jumătate. Poate că *era* ora 5 când s-a uitat el la ceas, dar până a ajuns înapoi la telefon, acest lucru nu mai era adevărat.

Poate că Barry te minte cu bună-știință, cu cine știe ce scop mârșav ar putea avea un Barry. Poate că nu mințea, dar spunea tâmpenii, pentru că nu știe să citească ora, dar n-a vrut să recunoască. Poate *crede* că știe să citească ora, dar de fapt nu știe cum merg ceasurile. Poate a vrut să spună „Ora 9“, dar s-a exprimat greșit.

Sau poate chiar a spus „Ora 9“ și nu l-ai auzit bine. Poate că tu ești cel care nu înțelege de fapt cum curge timpul și în clipa asta îți spui *A, ora 5, deci e aproape miezul nopții*. Poate că ai presupus că n-o să ia în calcul cât durează să se întoarcă la telefon, așadar bănuiești că acum e deja 5 și 5, dar în realitate el a făcut deja ajustarea și tu ai aplicat o corecție suplimentară.

Poate că, în starea ușor paranoidă pe care o ai, *presupui* că Barry te minte — prin urmare acum crezi că știi sigur că nu e ora 5. Dar greșești.

Barry e un om bun, și e prietenul tău, și nu te-ar minți niciodată. Chiar e ora 5, iar lipsa ta de încredere te-a dus pe căi greșite.

Poate că nici măcar nu folosești același sistem temporal ca Barry. Poate că el e inginer la NASA și lucrează la un proiect marțian, iar ceasul lui e potrivit după ora marțiană, care e cu 37 de minute mai lungă decât cea a Pământului.

Poate „E ora 5, frate" nici măcar n-a fost o încercare de a-ți spune cât e ceasul, ci o parolă de verificare pentru agenția secretă unde lucrați amândoi și despre care ai uitat cu totul din cauza amneziei traumatice.

Poate că timpul, fluviul misterios în josul căruia trebuie să ne lăsăm duși cu toții, nici nu poate fi măsurat cu adevărat de oameni, iar toate eforturile noastre în acest sens nu sunt decât niște aproximări brute.

Sau poate… poate că el a vrut să spună 5 dimineața, iar tu ai presupus că e 5 după-masa.

Acuma, toate astea s-ar putea să ți se pară, sincer, niște aiureli — dar, de fapt, fiecare dintre aceste moduri în care poți greși în legătură cu ora corespund cu exemple din viața reală despre cum ajunge să circule o informație eronată. Da, chiar și cele idioate, cum ar fi că Barry lucrează după ora marțiană sau încearcă să îți dea o parolă de superspion.

Unele dintre echivalentele din lumea reală sunt destul de evidente; rotunjirile prea mari, erorile neajustate (cum e timpul scurs în drumul de la ceas la telefon) sau situația în care nu-ți dai seama că sursa nu este de încredere (ceasul care rămâne în urmă) sunt toate probleme comune, mai ales când ai de-a face cu realități care se bazează pe date. Încercarea de a spune ce oră e după un ceas care s-a oprit sau după un bilețel corespunde obiceiului omului de a fi foarte sigur de ceva când, de fapt, ar trebui să fie limpede că nu avem niciun fel de informație utilă pe care să ne bazăm. Ora marțiană a lui Barry este o eroare surprinzător de obișnuită — oamenii nu-și dau seama că folosesc definiții complet diferite ale aceluiași concept de bază. (Să nu uităm, Cristofor Columb a „descoperit" America doar pentru că avea o părere greșită despre distanța până în Asia, iar asta se întâmpla din pricină că făcuse estimările privind circumferința Pământului folosind o sursă despre care credea că exprimă distanța în mile romane, când de fapt era vorba despre mile arabe, ceea ce înseamnă cu totul altceva.)

În mod bizar, când mă documentam pentru cartea asta, am descoperit că nu suntem primii care am ajuns la genul ăsta de experiment teoretic. În

1936, Vilhjalmur Stefansson, un om cu o carieră destul de pestriță de neînfricat explorator arctic, a făcut o mică schimbare de carieră și a scris o carte intitulată *Adventures in Error* — de-acolo vine citatul de la începutul acestei cărți. El dă un exemplu foarte asemănător, doar că folosește o vacă în loc de ceas.

Exemplul lui începe cu următorul scenariu: „Un om vine de-afară cu informația că în curte se află o vacă roșie“[5]. Acuma, ai zice inițial că nu prea încap ambiguități în afirmația asta. O vacă roșie în curte e exact o situație de genul fie-este-fie-nu-este. Dar Stefansson observă că, de fapt, sunt „numeroase“ moduri de a greși. Vaca s-ar putea să nu fie vacă — ar putea fi bou sau viță. Mai spune că bărbatul „ar putea suferi de acromatopsie, iar vaca (dincolo de orice aspect filosofic) s-ar putea să nu fi fost roșie“. Sau, admite el, până să apuce să ne spună omul despre vacă, s-ar putea s-o fi gonit un câine.

Sper că toată această pălăvrăgeală despre vaci și ceasuri v-a convins că, dacă uneori pare că ne înecăm într-o mare de neadevăruri, există un motiv solid: acestea au un avantaj natural în fața adevărului, pentru că pot fi, pur și simplu, mult mai multe. Însă nu e singurul avantaj. O mulțime de lucruri legate de creierul și de societatea noastră permit neadevărului să prospere.

Timp de multe secole, am crezut că minciuna este o trăsătură exclusiv omenească, păcatul nostru originar. Însă se dovedește că oamenii nu sunt singurele ființe care mint. În primul rând, viața multor animale și plante se bazează pe inducerea în eroare — gândiți-vă la oposumul care se preface că e mort, la cucul care se instalează parazitar în cuibul altei păsări sau la orhideea care arată ca o albinuță sexy, ca să-i păcălească pe masculii excitați să o polenizeze. Ați putea spune însă, destul de logic, că aici nu e vorba chiar de *minciună* — e doar produsul final involuntar al multor generații de cursă a înarmării evoluționistă. Ceea ce e destul de corect, dar există dovezi din belșug că unele dintre cele mai inteligente animale sunt perfect capabile de disimulare deliberată.

Să luăm un exemplu memorabil: în lucrarea „Can Animals Lie?“, semioticianul Thomas A. Seboek se referă la „un tigru frumos“ de la grădina zoologică din Zürich, care învățase să-i ademenească intenționat pe vizitatori spre gratiile cuștii folosind „o anumită secvență de activități interesante“[6]. Când turistul fermecat ajungea suficient de aproape, tigrul

trecea la acțiune și — pur și simplu, nu există nicio modalitate s-o spun delicat — îl scălda într-un jet masiv de urină. Tigrul părea atât de mulțumit de trucul lui, încât administrația grădinii zoologice a fost nevoită până la urmă să instaleze un avertisment, anunțându-i pe vizitatori că tigrul nu era de încredere.

Tigrul pișăcios este departe de a fi unic. Un delfin de la un complex de cercetare din Mississippi — care fusese dresat, cu recompense în pește, să ajute la curățarea gunoaielor din bazinul lui — a învățat să ascundă gunoaie sub o piatră și să le aducă mai târziu la suprafață, ca să capete pește când avea el chef.[7] Cimpanzeii au fost surprinși recurgând la o gamă variată de disimulări. Rânjesc involuntar când sunt agitați — un cimpanzeu, amenințat de un altul, aflat în spatele lui, a fost văzut împingându-și fizic buzele peste dinți înainte de a se întoarce și anunțând astfel că nu este speriat. Un alt mascul tânăr, cel mai puțin dominant în grupul lui, a fost văzut încercând să seducă pe furiș o femelă de care, în mod normal, masculii dominanți nu l-ar fi lăsat să se apropie. Când unul dintre masculii mai bătrâni l-a întrerupt, și-a acoperit erecția cu mâinile, ca un personaj dintr-o comedie britanică sexy din anii 1970.[8]

Recurgerea la tertipuri face parte în mare măsură din natura noastră, așa că poate n-ar trebui să fim prea duri cu noi pentru că mai scăpăm din când în când câte o minciunică.

Nu numai că inducerea în eroare e naturală — pare să fi și evoluat. Un studiu științific a arătat că, la toate primatele, a existat o corelare strânsă între dimensiunea neocortexului (partea din creierul mamiferelor responsabilă pentru sarcini complexe, cum este limbajul) și frecvența disimulării la aceste specii.[9] Cu alte cuvinte, un creier mai mare înseamnă că minți mai mult. Se prea poate ca dificultățile traiului în grupuri sociale complexe — inclusiv nevoia de a-ți induce când și când în eroare semenii — să fi fost motivul complexității și dimensiunii tot mai mari a creierului nostru.

Legătura dintre forța cognitivă și inducerea în eroare este replicată pe măsură ce creștem. Copiii încep în general să spună primele minciuni pe la vârsta de doi ani și jumătate, nu mult după ce încep să vorbească. Inițial, primele minciuni sunt simple minciuni „pentru împlinirea dorințelor“: „Aș vrea să nu fiu eu cel care a mâncat biscuiții“.[10] Dar pe măsură ce se dezvoltă

capacitățile mentale ale copiilor, iar ei ajung să dobândească o teorie a minții și să înțeleagă natura complexă a interacțiunilor cu ceilalți, sporește corespunzător și abilitatea lor de a minți.

Cât de profund pătrunde neadevărul în viețile noastre de zi cu zi? S-ar putea să fie mai mult decât credeți. Studii psihologice sugerează că, în primele zece minute de conversație după ce cunoști pe cineva, vei spune, în medie, trei minciuni.[11] Alte studii arată că, în medie, fiecare dintre noi minte cel puțin o dată în fiecare zi — deși, pentru aceste studii, oamenii au fost întrebați cât de des mint, așa că punctul lor slab este că participanții ar putea… minți când răspund.

Iar aceasta nu este singura potențială problemă dacă întrebi lumea cât de des minte. Când m-am apucat să scriu cartea asta, unul dintre planurile mele inițiale era să țin un „jurnal al minciunilor“ — să notez și să înregistrez conștiincios, timp de câteva săptămâni, fiecare ocazie în care rosteam un neadevăr. Avea să fie o încercare de a înțelege cât neadevăr ne pătrunde în viață, chiar și în cazul (sau mai ales în cazul) acelora dintre noi care se consideră, fundamental, oameni sinceri. Eram entuziasmat de perspectivă, cu toate că eram și agitat; mă întrebam câte prietenii vor fi distruse pentru totdeauna de publicarea acestei cărți.

Până la urmă, n-ar fi fost cazul să-mi fac griji. Nu pentru că s-ar fi dovedit că sunt un adevărat model de puritate și sinceritate (vreau să zic că e evident că *sunt*), ci pentru că toate tentativele mele de a-mi nota minciunile se împotmolesc cam după o zi.

Simplu ca bună ziua, n-am fost în stare să identific momentele în care spuneam tâmpenii.

Ideea e că știu cu certitudine că *am spus* minciuni în perioada asta. Niciuna dintre ele n-a fost chiar cumplită; n-am comis nicio infracțiune majoră în timp ce scriam cartea. În mare, se înscriu în trei categorii: minciuni despre ceva ce am făcut deja, minciuni despre ce eram în stare să fac în viitorul apropiat și minciuni despre viața mea socială.

Prima categorie a constat în principal din mesaje și e-mailuri către editorul și agentul meu, în care insistam că scrisul merge foarte bine și că am scris deja o grămadă. (Scuze.) A doua s-a adresat în cea mai mare parte colegilor mei, eu declarând plin de convingere că imediat mă apuc de chestia aia pe care le promisesem că o fac și că până mâine sigur le trimit ceva.

(Scuze din nou.) A treia a fost categoria largă a minciunilor nevinovate care împiedică societatea să alunece într-o spirală a morții de acuzații reciproce: scuze inventate pentru că nu pot ajunge la o petrecere; afirmații vădit false că abia acum am văzut mesajul; asigurări goale că da, fără îndoială ești persoana rezonabilă în discuția asta, iar celălalt pare un ticălos desăvârșit, care cu siguranță nici măcar nu știe ce vrea să spună.

(Această ultimă categorie ar fi fost probabil considerabil mai largă dacă n-ar fi fost faptul că, ei bine, încercam să scriu o carte la vremea aceea, așa că mi-am petrecut multe luni refuzând invitații la cârciumă din motive cu totul întemeiate, și anume că trebuia să mă holbez concentrat la un monitor și să nu scriu nimic. Pont profesionist, pentru persoane introvertite: un termen-limită de predare a cărții este o scuză minunată și întru totul sinceră ca să scapi de obligații sociale!)

În cea mai mare parte a timpului conștientizam perfect că erau minciuni la momentul la care le spuneam, cu excepția întâmplătoare a promisiunilor că o să fac ceva (care se bazau uneori pe iluzia pură și simplă că aș putea munci constant în fiecare dintre cele 36 de ore care înțeleg că formează o zi). Și totuși, în creierul meu se întâmpla ceva în timp ce le spuneam — se mișca un întrerupător și nu-mi mai dădeam seama, pentru o vreme, că servesc mici porții de tâmpenii. E ceva ce n-am observat cu adevărat până nu m-am apucat să-mi notez toate minciunelele: pur și simplu, nu eram în stare să înțeleg pe loc ce sunt ele de fapt. De parcă în creierul meu ar fi existat un mecanism de autoapărare, care nu-i permitea să se dea de gol.

Habar n-am dacă așa funcționează și creierul altora. E cât se poate de posibil să fi descoperit eu din greșeală că sunt psihopat. Dar aș zice că se prea poate să fie la fel în cazul multora.

Mincinoșii mint; tâmpiții spun tâmpenii. Măcar partea asta e simplă. Însă cu adevărat interesant nu e motivul pentru care lumea spune lucruri care nu sunt adevărate — asta o să se întâmple mereu. Nu, întrebarea cu adevărat interesantă este de ce prind unele minciuni — de ce, în pofida respectului nostru declarat pentru adevăr și a tuturor structurilor pe care le-am creat, ca societate, pentru identificarea și neutralizarea neadevărurilor, unele dintre ele devin acceptate pe scară largă. Cu alte cuvinte, cum scapă mincinoșii/colportorii cu fața curată?

Motivul este că, pe lângă avantajele numerice în fața adevărului, mai există și niște cauze structurale care asigură neadevărurilor poziția dominantă. Pe parcursul acestei cărți, o să tot dăm peste cele șapte modalități de răspândire și împământenire a neadevărurilor.

Bariera efortului

Dai peste o barieră a efortului când dificultatea relativă a verificării adevărului depășește importanța aparentă a acestuia. Aici esențialul este că funcționează la ambele extreme: se aplică și lucrurilor care ar fi relativ simplu de verificat, dar sunt așa de banale, că nu-și bate nimeni capul, și celor care sunt în mod evident destul de importante, dar sunt și foarte dificil de verificat. Exploratorii din secolul al XVI-lea scăpau de obicei ușor după ce spuneau că în Patagonia trăiește o rasă de giganți de 3,5 metri înălțime, iar motivul este același pentru care în general poți să-ți mărești media la matematică în CV. Da, cineva *ar putea* să verifice, dar chiar o să-și bată capul cu așa ceva?

Iar acesta e un aspect pe care colportorii îl înțeleg instinctiv. E pur și simplu ineficient să născocești neadevăruri care să reziste unor verificări mult mai meticuloase decât cele de care vor avea parte. Un mincinos talentat își construiește neadevărurile, și mici, și mari, la distanță cât mai mare de bariera efortului.

Viduri de informație

Ne place adesea să credem că Adevărul și Minciunile se află într-un soi de bătălie eternă. Însă unul dintre efectele barierei efortului este că, în majoritatea covârșitoare a timpului, Adevărul nici măcar nu se prezintă pe câmpul de luptă. Există pe lume o grămadă de lucruri despre care nu știm de fapt nimic. Și, în lipsa informației, avem tendința să coborâm garda de câte ori apare ceva care *susține* că ar fi informație — chiar dacă nu există niciun motiv serios s-o credem.

Toate acestea se leagă de o predispoziție cognitivă cunoscută drept „ancorare“: tendința creierului nostru de a se agăța de prima informație pe care o primim în legătură cu orice subiect și de a-i da cea mai mare greutate. Când nu există informații bune despre ceva, vor curge întotdeauna informațiile de doi bani și vor umple vidul — și, în mare parte a timpului,

vor refuza să se mai urnească din loc, chiar și atunci când, în cele din urmă, vor apărea informații de mai bună calitate.

Bucla de feedback a tâmpeniilor

Niciunul dintre noi nu poate înțelege întreaga lume de unul singur. Toți trebuie să ne bazăm pe alții pentru informații. Ceea ce e bine — împreună putem afla mult mai multe despre lume decât am putea singuri —, dar există și niște dezavantaje. Iar un dezavantaj major este bucla de feedback a tâmpeniilor. Te alegi cu așa ceva când o informație îndoielnică este repetată, însă, în loc ca repetarea să fie luată drept ceea ce este (doar cineva care copiază pe altcineva, fără să adauge vreun fel de verificare), ajunge să fie considerată drept confirmare că informația îndoielnică inițială era corectă. Dacă povestea asta durează prea mult, problema se amplifică. Nu mai e vorba doar că afirmația este repetată; în cele din urmă, devine așa de larg acceptată, încât lumea începe să-și ajusteze discursul ca să corespundă afirmației îndoielnice — *toată lumea* știe că e adevărat, așa că și dacă te zgâiești direct la dovezile care demonstrează că e fals, probabil e din cauză că e ceva în neregulă cu ochii tăi.

Deci persoana A îi spune persoanei B ceva greșit și apoi îi mai spune și persoanei C. Persoana C e sceptică, însă apoi persoana B îi spune același lucru, iar persoana C crede că este vorba despre o a doua sursă și se lasă convinsă. Persoana C dă fuga să-i spună persoanei D vestea palpitantă, după care persoana D îi spune persoanei A, care consideră că asta-i dovada că a avut dreptate de la bun început. Între timp, oamenii E, F, G, H și I au auzit de la mai multe persoane același lucru, care devine un adevăr acceptat. În acest moment, persoana J întreabă șovăitor „Chiar suntem siguri că așa e?“ și restul alfabetului o arde pe rug pentru erezie.

Sau, ca să luăm un exemplu familiar, e ca atunci când un ziar copiază niște date de pe Wikipedia și apoi este citat de Wikipedia ca dovadă că datele erau corecte.

Când îți dorești să fie adevărat

Există o grămadă de lucruri pe care le face creierul nostru și care ne creează probleme mari când vine vorba să depistăm diferența dintre adevăr și non-adevăr. Acestea au o mulțime de denumiri tehnice despre care

probabil că ați auzit — de genul „raționament motivat“ sau „distorsiunea de confirmare“ —, dar toate se reduc practic la faptul că, atunci când *vrem* să credem ceva, ideea de a stabili dacă este sau nu adevărat se plasează destul de jos pe lista de priorități a creierului nostru. Nu prea contează dacă e ceva care ne susține punctul de vedere politic, ceva care se potrivește cu prejudecățile noastre sau e doar ceva legat de împlinirea dorințelor de genul „poate că am câștigat la loto în Spania, deși n-am jucat niciodată“ — o să aducem bucuroși motive născocite ca să dăm credibilitate chiar și celei mai ridicole afirmații, selectând doar dovezile care îl susțin și ignorând în același timp muntele de dovezi care zic că e o aiureală.

Capcana egoului

Chiar și când neadevărul e dat în fapt, tot mai e ceva care stă în calea răspândirii adevărului cu ușurința cu care se răspândesc minciunile, care-și pun primele cizmele: pur și simplu, nu ne place să recunoaștem că am greșit. Creierului nostru nu-i place și există o căruță de predispoziții cognitive care ne îndepărtează până și de ideea de a recunoaște că am dat-o în bară. Și, dacă ajungem să ne dăm seama că ne-am lăsat duși de nas, mai există și numeroase presiuni sociale care ne fac să ne dorim să ascundem acest fapt. Odată ce am intrat în hora tâmpeniilor, putem fi destul de puțin dornici să ne eliberăm.

Când pur și simplu nu ne pasă

Nici chiar când există o ocazie să ne opunem neadevărului, nu profităm întotdeauna de ea. S-ar putea să credem că de fapt nu e foarte important dacă un anumit lucru e adevărat sau fals (mai ales dacă ne place minciuna). Dar, în egală măsură, s-ar putea să credem că n-ar fi eficient să opunem rezistență, așa că nu merită să ne batem capul. S-ar putea să credem că minciuna e așa de răspândită, încât suntem copleșiți de amploarea ei și renunțăm de-a dreptul. La fel, s-ar putea să credem că… mă rog, dacă toată lumea face așa, ar trebui să intru și eu în joc.

Toate acestea sunt de înțeles, dar sunt greșite.

Lipsa de imaginație

Probabil că unul dintre cele mai solide avantaje ale neadevărului este pur și simplu faptul că nu înțelegem toate nenumăratele și surprinzătoarele moduri în care se poate manifesta acesta. E logic — în definitiv, trebuie să ne ducem viața plecând de la premisa că majoritatea lucrurilor care ni se spun sunt adevărate, altfel am aluneca într-o spirală de paranoia în care am spune vrute și nevrute. Însă asta ne poate face să subestimăm dramatic posibilitatea ca un anumit lucru să nu fie adevărat. Considerăm că, dacă am citit ceva la știri, atunci probabil că este adevărat. Credem că, dacă cineva pare de încredere, atunci nu încearcă să ne tragă în piept. Suntem convinși că, dacă o mulțime de martori spun că au văzut ceva, atunci trebuie să fi fost ceva acolo. Niciuna dintre aceste supoziții nu este chiar așa de sigură cum am crede.

De fapt, n-am acordat suficientă atenție neadevărului. Nu l-am studiat și nu vorbim despre el, rezultatul fiind că nu-l recunoaștem întotdeauna când dăm peste el. Să sperăm că, până la sfârșitul acestei cărți, asta n-o să mai fie o problemă.

---

* Montaigne, *Eseuri*, trad. Mariella Seulescu, Biblioteca pentru Toți, Editura Minerva, București, 1984, p. 38. (*N.t.*)

** Sfântul Augustin, *Despre minciună*, ediție bilingvă, trad. din limba latină de Lucia Wald, Editura Humanitas, București, 2016, pp. 107–109. (*N.t.*)

*** Harry G. Frankfurt, *De tot rahatul. Adevărul despre bullshit*, trad. Mihai Moroiu, Ed. Baroque Books & Arts, București, 2018, pag. 43. (*N.t.*)

2

Clasicele *fake news*

Titan Leeds era mort. Nu exista nicio îndoială în această privință.

Un om muncitor și cinstit — înainte de nefericitul său sfârșit, fusese un editor de succes în orașul Burlington din New Jersey —, domnul Leeds s-a stins miercuri, 17 octombrie, în anul Domnului 1733, cam pe la ora 3 și jumătate după-amiaza. Trista veste a morții lui Leeds a fost înregistrată, tipărită și distribuită cu sobrietate în alb-negru, s-o poată citi tot poporul: „Este fără îndoială adevărat că este răposat și mort de-a binelea“[1], spune, în parte, știrea despre trecerea lui la cele veșnice. Și, deși fusese prezis că nu mai avea mult de viețuit pe lumea aceasta, vestea dispariției lui la o vârstă nu foarte înaintată — avea încă sub 35 de ani — trebuie să fi fost un șoc pentru mulți în Burlington, o comunitate dinamică aflată pe malul râului Delaware, fondată de un grup de quakeri cu vreo 50 de ani înainte și aflată de-atunci într-o dezvoltare rapidă.

Persoana care a fost cea mai șocată de veste a fost probabil chiar Titan Leeds, pentru că el era al naibii de sigur că era încă în viață.

Nu putem decât să ghicim ce reacție a avut mai exact. Dar există motive întemeiate să credem că absolut-deloc-decedatul domn Leeds trebuie să fi fost, să zicem, destul de iritat când a citit știrea despre decesul lui prematur. Adică… e genul de lucru care te nedumerește un pic, nu? Oricăruia dintre noi i s-ar trece cu vederea dacă ar lua-o nițel razna. Dar trebuie să fi fost deosebit de năucitor în lumea anilor 1730, pentru că, la vremea aceea, Leeds nu prea avea multe puncte de referință pentru ce i se întâmpla.

În zilele noastre, situația în care citești despre propria moarte este, din fericire, tot destul de rar întâlnită — dar măcar suntem foarte *conștienți* că este o posibilitate. Probabil că am auzit la știri despre oameni care au pățit-o: trupuri neînsuflețite identificate greșit sau necrologuri prematur publicate din greșeală. „Relatările despre moartea mea au fost mult exagerate“ este un citat bine-cunoscut care a devenit practic un clișeu (deși cineva pedant ar atrage atenția că Mark Twain n-a spus niciodată *exact* aceste cuvinte).[2] În

1980, *New York Times* a publicat necrologul cunoscutului escroc Alan Abel[3] — o decizie editorială care ascundea o capcană evidentă, după cum s-a văzut foarte bine a doua zi, când Abel a susținut o conferință de presă ca să anunțe că și-a înscenat moartea ca „să își facă publicitate".[4] (Când Abel a murit, în cele din urmă, 38 de ani mai târziu, a doua variantă de necrolog din *NYT* consemna sarcastic că „se pare că a murit cu adevărat".[5])

Cu alte cuvinte, pentru noi anunțurile premature de deces sunt O Chestie Oarecare. Nu numai că știm că genul ăsta de lucruri se întâmplă uneori, dar mulți dintre noi ne-am imaginat probabil, la un moment dat, cum ar fi să ni se întâmple chiar nouă. (Recunoașteți: „Lumea crede din greșeală că am murit, așa că am ocazia să aflu ce crede *cu adevărat* fiecare despre mine" este un gând care v-a trecut prin cap în cele mai negre momente.) În 2009, când combinația dintre un site satiric și morișca hiperactivă de zvonuri Twitter l-a ucis provizoriu pe Jeff Goldblum, actorul a ajuns în cele din urmă să se ducă la *The Colbert Report* să-și citească propriul discurs de adio, ceea ce, cred că putem fi de acord cu toții, este calea elegantă de a gestiona așa ceva.[6]

Dar pentru Titan Leeds — care trăia, cum ar veni, mult mai aproape de zorii erei mass-mediei — trebuie să fi fost ceva bizar și inedit. Să creadă lumea că ești mort din cauza unui text pe care l-a citit era probabil mult mai straniu decât ar fi pentru noi… și, pe lângă asta, mult mai enervant. Nu în ultimul rând pentru că, să zicem, eforturile lui de a demonta știrea n-au avut chiar un succes total. Deși a insistat cu furie, în ziare, că este cât se poate de viu, timp de câțiva ani au tot apărut informații care anunțau cu convingere că era cu totul și definitiv mort. Colac peste pupăză, relatările insistau că oricine ar fi impostorul care scrie acum tirade furioase în numele regretatului domn Leeds trebuie să înceteze imediat, pentru că întinează memoria răposatului.

Toate astea s-au întâmplat pentru că știrea despre moartea lui Leeds nu fusese o simplă greșeală nevinovată — o eroare birocratică, să zicem, sau un zvon nefondat repetat cu naivitate. A fost de fapt un neadevăr deliberat și zglobiu, răspândit din două motive clasice: profitul și răutatea. A fost un efort neîngrădit (și cu un succes remarcabil) de a-și crește vânzările al unui rival parvenit din industria editorială. Ghinionul major al lui Leeds a fost că acest rival avea, întâmplător, un simț al umorului deosebit de diabolic. Și,

dacă pe Leeds l-a enervat, probabil că ar fi fost de-a dreptul *furios* să afle că vânzătorul ambulant de doi bani care i-a ticluit moartea pentru un artificiu ieftin de marketing avea să ajungă, în următoarele decenii, cel mai vestit erou intelectual al Statelor Unite în devenire.

Pe scurt, Titan Leeds a avut o întâlnire timpurie destul de brutală cu ceea ce nu poate fi descris decât drept „fake news".

Necazul postadevăr al lui Titan a început din simplul motiv că un editor de almanahuri rival nimerise puțin mai în aval. În America anilor 1730, almanahurile reprezentau o afacere serioasă, iar Titan Leeds era cât se poate de bun. Moștenise drepturile de publicare pentru *Leeds Almanac* de la tatăl său, Daniel, când acesta fusese nevoit să se pensioneze. Daniel Leeds se născuse într-o familie de quakeri care se trăgeau din Anglia, din Leeds (orășelul din Kent, nu orașul mare din Yorkshire).[7] Confruntată cu persecuții tot mai insistente, familia Leeds emigrase în America în 1677, încercând să scape de restricțiile religioase din Lumea Veche — însă doar pentru ca Daniel să se lovească direct de restricțiile religioase ale Lumii Noi.

Bărbat chibzuit și autodidact, serios înclinat în tinerețe spre viziuni spirituale și izbucniri ocazionale de plâns, Daniel Leeds avea o filosofie personală foarte specială și oarecum neortodoxă, care combina misticismul creștin heterodox cu o dragoste profundă pentru știință. Dorința lui de a împărtăși adevărul așa cum îl vedea el a fost cea care l-a adus în industria editorială — inițial, cu un almanah inedit și apoi cu un uriaș tratat filosofic și teologic, care a reprezentat punctul culminant al operei lui de-o viață. A fost cu totul distrus când, înfuriați de ideile lui nonconformiste și folosirea intensă a astrologiei, ceilalți quakeri din comunitatea care a fondat Burlingtonul i-au respins lucrările, interzicând primul lui almanah și distrugând aproape toate exemplarele cărții.

Însă Daniel Leeds nu s-a lăsat și, în loc să-și caute o viață liniștită, și-a văzut, cu zel înnoit, de publicarea almanahului — și, în plus, s-a angajat și într-un îndelungat război al broșurilor, incredibil de înverșunat, cu vecinii lui, constând într-o serie nesfârșită de conflicte în urma cărora a fost acuzat de unul dintre inamicii jurați (avea mai mulți) că este, literalmente, un diavol. După cum scria acesta, Leeds era „vestitorul lui Satan". Certurile dintre quakerii din secolul al XVIII-lea puteau fi necivilizate.

O astfel de notorietate trebuie să fi dat naștere unor momente jenante pe străzile din Burlington, dar asta nu era neapărat ceva rău pentru afaceri și, încă de la începuturile sale ca unul dintre primele almanahuri adevărate din coloniile americane, *Leeds Almanac* a avut un public semnificativ. Până când urmările nefaste și acrimonioase ale unei alianțe politice nechibzuite l-au obligat pe Daniel, în 1714, să-i predea fiului său adolescent, Titan, conducerea almanahului, acesta avea de zeci de ani reputația de principal almanah în zonă.

Când ești lider pe piață, problema e, desigur, că îți desenezi singur o mare țintă pe spate, vizibilă pentru orice rival care încearcă să intre pe piața cu pricina. Și exact asta a luat la ochi un flăcău ambițios pe nume Benjamin Franklin când s-a hotărât să intre în jocul almanahurilor.

În zilele noastre, Franklin este cunoscut drept unul dintre Părinții Fondatori ai Statelor Unite, omul care, mai mult decât toți ceilalți, a fost marele intelectual al mișcării de independență americane. Franklin a fost un geniu cu multiple talente, a cărui moștenire se întinde de la experimentele cu electricitate la fondarea primei biblioteci publice americane cu servicii de împrumut de carte și de la înființarea sistemului poștal american la inventarea ochelarilor cu lentile bifocale. Vă promit că n-o să-mi fac obiceiul să copiez din Wikipedia în cartea asta, dar, ca să aveți o idee despre cât de enervant de mult succes avea Benjamin, primele rânduri din pagina care-i este alocată la Wikipedia îl identifică drept „autor important, tipograf, teoretician politic, politician, francmason, diriginte de poștă, om de știință, inventator, umorist, activist civic, om de stat și diplomat“.[8] Sincer, e extenuant și numai să citești înșiruirea asta. *Stai în banca ta, Benjamin*.

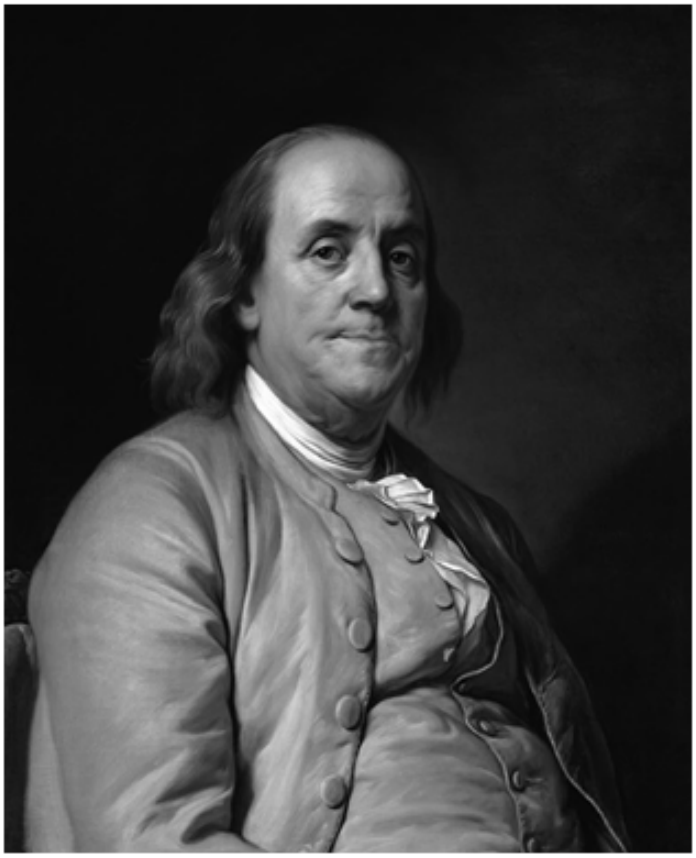

Benjamin Franklin, enervant de plin de succes

Însă în 1732, Franklin n-avea decât 20 și ceva de ani și nu era încă important în niciun domeniu. După ce fugise din Bostonul natal la vârsta de 17 ani, ca să nu mai fie pus în umbră de fratele lui mai mare, își deschisese o tipografie în Philadelphia, orașul în plină dezvoltare aflat puțin în aval de Burlington. (În zilele noastre, datorită unei extinderi urbane care a durat câteva secole, Burlington e o suburbie a Philadelphiei.) Franklin își făcea bine treaba, având deja în ograda lui înfloritoare un ziar profitabil — *Pennsylvania Gazette*. Însă dacă voiai pe-atunci să faci bani ca lumea, trebuia musai să-ți diversifici portofoliul de titluri media și să te extinzi și pe piața almanahurilor.

Almanahurile, în cazul în care nu sunteți familiarizați cu ele, erau practic niște ghiduri cu informațiile utile pe care ți-ai fi dorit să le știi anul viitor. Așa cum ziarele aveau să pună grămadă, în secolele următoare, rezultate

sportive, programe TV, un pic de opinie, prognoze meteo și oarece astrologie ușurică și să livreze ceva ce oamenii erau dispuși să cumpere, almanahurile făceau cu… mă rog, un pic de opinie, prognoze meteo și oarece astrologie ușurică. (Programele TV erau o idee mai puțin importante în anii 1730.) Pentru comunitățile în care agricultura era esențială, promisiunea unor astfel de cunoștințe — când răsare și apune soarele, când sunt valuri mari, când se schimbă anotimpul — era esențială. Unul dintre principalele almanahuri din epocă, publicat de Nathaniel Ames în Massachusetts, avea vânzări de 50 000 de exemplare pe an — cifre uriașe pentru o industrie editorială încă tânără.[9] Așa că puteți înțelege de ce voia și Franklin să intre în joc.

Și așa se face că în 1732 a lansat *Poor Richard's Almanack*, scriind sub pseudonimul „Richard Saunders", pe care-l prezenta drept un astronom scăpătat, obligat să publice de o soție pretențioasă care insista să facă și el ceva ca să-și câștige pâinea. (Lui Franklin îi plăceau al naibii de tare pseudonimele. Avertisment: nu e singura dată când unul dintre pseudonimele lui joacă un rol important în cartea asta.)

La momentul acela, ciorovăielile dintre autorii de prognoze erau deja un aspect bine cunoscut al scenei americane a almanahurilor, care respecta în mod obișnuit normele de politețe, unii dintre competitori tunând și fulgerând împotriva rivalilor lor cu doze anuale de invective. (În 1706, Samuel Clough, autorul unui almanah din Boston, i-a recomandat rivalului său, Nathaniel Whittemore — și acesta este citatul exact — „s-o ia din loc".[10]) Dar, dacă majoritatea disputelor se rezumau la afirmații de genul „Habar n-ai să faci un almanah", Franklin a ales o abordare mai perfidă de a-și lovi principalul concurent — o abordare care era și mult mai distractivă. L-a pus pe „Saunders" să scrie în prezentare că, sincer, ar fi folosit prilejul să publice un almanah profitabil cu ani de zile în urmă, dacă n-ar fi fost faptul că, din bunătate, n-a vrut să distrugă afacerea „bunului său Prieten și Coleg, domnul Titan Leeds".

Singurul motiv pentru care se răzgândise acum, spunea el, era că, din păcate, aceasta n-o să mai fie multă vreme o problemă — pentru că Titan Leeds avea să moară în scurt timp. Sau, așa cum a formulat el, „inexorabila Moarte, care n-a respectat niciodată Valoarea, a pregătit deja Săgeata mortală, Sora letală și-a desfăcut deja Foarfeca nimicitoare, și Omul

ingenios trebuie să fie curând luat dintre noi".[11] Ne oprim puțin aici ca să observăm că *Sora letală și-a desfăcut foarfeca nimicitoare* este un titlu excepțional pentru un album de metal rock, gata pregătit, dar nerevendicat.

Franklin a prezis că Titan Leeds va muri „după Calculul meu, făcut la Cererea lui, pe 17 octombrie 1773, la ora 15:30, chiar în clipa conjuncției dintre Soare și Mercur", adăugând, pentru un pic de culoare, că exista un dezacord cu Leeds în legătură cu data exactă: „După propriul lui Calcul, va supraviețui până pe 26 ale lunii".

E o glumă bună, deși nici măcar nu-i aparținea lui Franklin — o șutise de la Jonathan Swift, care, în 1708, îi făcuse exact aceeași farsă unui astrolog și autor de almanah pe nume John Partridge, prezicând, într-un almanah contrafăcut publicat sub pseudonim, că acesta „va muri fără greș pe 29 martie, pe la 11 seara, de febră mare".[12] Franklin, care nu era chiar un fan al astrologiei, avea cu siguranță cunoștință de farsa lui Swift (și de faptul că Daniel Leeds fusese un susținător al lui Partridge) și le făcea complice cu ochiul cititorilor cunoscători care ar fi putut-o recunoaște.

Din nefericire pentru Titan Leeds, el n-a gustat deloc gluma. Dacă tatăl lui fusese binecuvântat cu un simț decent al umorului, Titan era (după cum spunea un învățat) „un om serios, încrezut, credul și practic, care părea să ia lucrurile de bune".[13] Ca urmare, a făcut ceea ce orice huligan ți-ar putea spune că e cel mai nepotrivit lucru: a mușcat momeala. Răspunzându-i „Bietului Richard" după un an, în almanahul pe 1734 (disputele dintre almanahuri au un ritm un pic mai lent decât pe Twitter), l-a atacat pe rivalul său pentru „Neadevărul grosolan", l-a făcut „Nebun și Mincinos" și s-a lăudat mândru că „în ciuda Predicției lui false, prin mila Domnului am trăit să scriu un jurnal pentru anul 1734 și să public Nebunia și Ignoranța acestui Autor obraznic".[14]

A fost pretextul de care avea nevoie Franklin, așa că și-a dus farsa la următorul nivel. Întâi în almanahul lui din 1734, unde și-a exprimat șocul în fața lucrurilor îngrozitor de neomenoase scrise despre el și a sugerat că asta arată că vechiul lui prieten drag Leeds era aproape sigur mort, iar în almanah scria în locul lui cineva mult mai răutăcios. Și apoi, în ediția din anul următor, a anunțat că acum are confirmarea că Leeds chiar murise în ziua prezisă, după care s-a plâns că a avut parte „de mari Abuzuri din partea

Stafiei lui Titan Leeds, care pretinde că el ar mai trăi încă și ar scrie Almanahuri în ciuda mea și a Predicțiilor mele".

Cât ar mai fi continuat Franklin să-și bată joc de Leeds în almanahurile lui și cum ar fi reacționat Leeds la anunțurile repetate despre moartea lui n-o să știm, din păcate, niciodată. Pentru că în 1738, tocmai când totul risca să devină derutant de-a dreptul, Titan Leeds a simplificat situația și chiar a murit.

Ai zice că asta ar fi trebuit să pună capăt poveștii — nu în ultimul rând pentru că reacția majorității oamenilor la moartea pe bune a persoanei despre moartea căreia tot făcuseră glume ar fi probabil, nu știu, să se simtă puțin vinovați și să nu mai zică nimic. Asta ar fi reacția voastră, nu?

N-a fost și a lui Franklin.

Nu, în 1739 *a publicat o scrisoare falsă din partea stafiei lui Titan Leeds*, care confirma că „Bietul Richard" avusese dreptate de la bun început, era adevărat că Leeds murise în 1733, și susținând că almanahul pe care în realitate îl publicase ani de zile adevăratul Titan Leeds era de fapt opera unor impostori.

Hai să fim cinstiți: Benjamin Franklin a fost un afurisit de *troll*.

Și a fost și un *troll* de succes, pentru că i-a mers. *Almanahul Bietului Richard* a dat lovitura, în timp ce *Leeds Almanac* a intrat în declin și și-a încetat apariția după vreo zece ani. Almanahul lui Franklin era mai ironic și mai distractiv decât concurența, iar metodele lui de business erau mai nemiloase. Nu numai că lansa critici neobrăzate la adresa astrologiei, dar și reamintea publicului de asocierea familiei Leeds cu niște credințe ciudate și de vechile defăimări despre „vestitorii lui Satana". Faptul că ceea ce scria nu era în fond adevărat… nu părea să conteze prea tare.

Ceea ce, din multe puncte de vedere, este ideea acestei cărți. Pentru că, așa cum vom vedea, de-a lungul istoriei, când suntem puși să alegem între ce este adevărat și ce este o poveste bună, avem tendința să alegem povestea bună.

Dar haideți să mergem puțin înapoi: trebuie să vedem cât de ciudat și ambiguu a apărut noua lume a mass-mediei în care trăia Titan Leeds. Bineînțeles, ideea de „știri", ca și setea de ele, nu erau ceva nou. Oamenii și-au dorit dintotdeauna să știe diverse chestii și în special să știe diverse chestii

pe care nu le știe altcineva: ce se întâmplă dincolo de orizont, sau dincolo de ușa închisă, sau în spatele cuiva.

Și era cu atât mai mult valabil în primele secole, când călătoriile erau mai dificile și aveau loc mai rar; știrile nu se mișcau mai repede decât calul și ajungeau rareori, ba chiar uneori deloc — așa că erau consumate cu poftă atunci când apăreau. În secolul al XI-lea, în Țara Galilor, călugării din două mânăstiri izolate, aflate la 160 de kilometri una de alta, erau așa de dornici de informații noi, încât o dată la trei ani făceau schimburi, trimițând fiecare câte un „călugăr de informare“ în primejdioasa călătorie prin Snowdonia, ca să petreacă o săptămână la cealaltă mânăstire, unde avea să transmită ultimele bârfe.[15]

Însă începând de la jumătatea secolului al XV-lea, situația a început să se schimbe dramatic. Să descâlcești toate cele și să stabilești ce a provocat ce în perioada asta din istoria Europei este… problematic, pentru că, s-o spunem direct, se întâmplau o mulțime de chestii peste tot: războaie aproape permanente, schisme religioase din belșug, descoperirea de noi teritorii, mai multe contacte cu alte culturi și redescoperirea unor texte vechi, din epocile anterioare. De dragul simplității, să zicem că în această perioadă au existat trei schimbări majore care aveau să transforme dorința noastră umană primară de a ști chestii în ceva mult mai semnificativ: o explozie a informației care urma să ne modeleze lumea în moduri bizare și profunde.

Una dintre ele a fost dezvoltarea treptată a unor rețele poștale extinse și solide. O alta a fost înstărirea clasei negustorilor, pe măsură ce s-a extins comerțul internațional, aceștia devenind o nouă elită avută, cu legături și interese care se puteau întinde pe un continent întreg și pentru care ultimele știri nu erau doar interesante — erau extrem de valoroase. Iar a treia, bineînțeles, a fost inventarea tiparniței.

Rețelele poștale însemnau că, dintr-odată, știrile nu mai trebuiau transmise personal: o persoană putea și trimite, și primi știri din confortul propriei locuințe, fără să mai fie nevoie de călătorii periculoase sau o armată de mesageri (sau chiar o armată adevărată, ca să fie sigur că mesagerii ajung cu bine la destinație). Scrisoarea a devenit rapid mijlocul preferat pentru dependenții de știri de tot felul — și, în cele din urmă, a devenit și o oportunitate de afaceri.

Până la sfârșitul secolului al XVI-lea, apăruse o nouă meserie: scriitorul de buletine informative. Începând din marile orașe italiene, acești *novellanti* culegeau toate știrile proaspete și de încredere de la cunoscuții lor și le scriau de mână, în scrisori care aveau să le fie trimise abonaților de pe întreg continentul: politicieni și oameni de afaceri bogați care plăteau bani frumoși pentru un asemenea serviciu. Buni cunoscători ai naturii umane și cu legături desăvârșite, cu o afacere clădită pe temeinicia informațiilor pe care le transmiteau, acești oameni reprezentau (după cum îi descrie Andrew Pettegree în *The Invention of News*) „primele agenții de presă".[16]

Între timp, în 1439, Johanes Gutenberg a adus în Europa tiparul cu litere mobile, declanșând astfel o Bombă a Schimbării Bruște și Năucitoare, ale cărei șrapnele aveau să plutească secole la rând pe tot continentul în deplină și nechibzuită libertate. Brusc, capacitatea de a comunica unui public larg nu mai era limitată de numărul de scribi pe care ți-i permiteai; capacitatea conducătorilor de a acționa ca gardieni ai informației a început să se erodeze. Încă de la început, tiparul a fost o întreprindere extrem de capitalistă: asumată în principal de firme comerciale, pe bază de profit, foarte competitivă și în mare măsură nereglementată de stat sau de biserică (asta, cel puțin până s-au prins că făceau protestantism cu tiparul). Secole la rând, prețul unei cărți a rămas destul de stabil, la nivelul de „al dracului de mare". După ce a apărut Gutenberg, a scăzut într-un ritm de circa 2% anual, timp de un secol. Poate că nu pare o sumă uriașă de la an la an, până când stai și te gândești ce înseamnă suma cumulată în câteva zeci de ani: în 1450, o singură carte costa echivalentul salariilor medii pe multe luni. În 1600, te putea costa mai puțin decât câștigul pe o zi.[17]

Aceste trei schimbări — afaceri, poștă și tipar — au mers fericite una lângă alta timp de un secol și jumătate, făcând cu voioșie prăpăd în stânga și-n dreapta, până în 1605, când au intrat în coliziune la Strasbourg, din cauza unui tânăr pe nume Johann Carolus.

Carolus era de fel legător și librar — dar, și asta e esențial, intrase de curând și în jocul buletinelor informative. Strasbourgul era o bază minunată pentru așa ceva, fiind un nod plin de activitate atât pentru afaceri, cât și pentru rețelele poștale. Însă bineînțeles că afacerea cu buletine informative scrise de mână avea o limită naturală de creștere: mai precis, cât de repede poți să scrii de mână. Și așa s-a făcut că Johann a aruncat o privire la cele

două componente ale veniturilor sale: pe de o parte, cărțile tipărite. Pe de alta, scrisorile caligrafiate cu multă trudă.

Cărți tipărite; scrisori caligrafiate. Hmmmmm.

Johann Carolus a adunat doi și cu doi și a creat ȘTIREA.

Practic, Carolus a investit într-o nouă tehnologie revoluționară ca să-și propulseze demararea în industria media, recurgând la strategii de marketing agresiv. Produsul acelui moment de inspirație a fost *Relation aller Fürnemmen und gedenckwürdigen Historien*, primul ziar tipărit din istoria omenirii, și a avut un succes fulminant. Sigur că nu prea semăna cu ziarele din zilele noastre; în format in-quarto, semăna mai degrabă cu o cărticică și îi lipseau inovațiile moderne de genul fotografiilor, titlurilor sau detaliilor care să-l facă interesant. *Relation* respecta foarte strict formatul buletinului informativ, de listă seacă și unitară de anunțuri faptice despre ce persoană importantă se afla în ce oraș, fără niciun efort de a da explicații despre cine este persoana, în beneficiul oricui nu era suficient de bine ancorat în elită ca să știe deja. (Adică, OK, din punctul ăsta de vedere e cam ca rubrica de bârfe dintr-un ziar modern.)

Xilogravură cu cineva care vinde *Relation*

Însă *Relation* a fost un succes uriaș și, în câțiva ani, ideea de ziar era copiată în tot mai multe orașe din nordul Europei. Al doilea ziar, *Aviso Relation oder Zeitung*, a fost publicat la Wolfenbüttel, începând din 1609. În următorii zece ani, au urmat Frankfurtul, Berlinul și Hamburgul, care și-au tipărit propriile ziare[18]; în 1619, Amsterdamul avea două ziare concurente.[19] Pe parcursul secolului al XVII-lea, numai în Germania au fost înființate circa 200 de ziare.

Ideea era totuși mai puțin răspândită în sudul Europei; italienii, pionierii buletinului informativ scris de mână, au strâmbat din nas la aiureala asta proaspăt născocită. Nu au fost singurii: deși explozia de informații de la începutul secolului al XVII-lea a fost întâmpinată cu bucurie de mare parte

din populația avidă de știri, a provocat și bătaie de joc, derâdere și panică — o bună parte, în moduri frapant de familiare cititorului modern.

Anxietate din cauza știrilor false, în special în rândurile elitelor care erau îngrijorate că nu mai sunt gardienii informațiilor; lipsă de încredere în ziarele profesioniste, în contrast cu prea multă încredere în informațiile transmise de cineva pe care-l cunoști personal; temeri larg răspândite în legătură cu efectele suprasaturării cu informație; dispreț pentru cei „dependenți de știri". Toate acestea sunt trăsături bine cunoscute ale infopanicilor noastre de secol XXI, însă toate erau obișnuite și în secolul al XVII-lea.

Uneori, exprimate cu exact aceleași cuvinte.

Să luăm pentru început dependența de știri. Nemții au inventat rapid și un cuvânt pentru ea: *Neuigkeitssucht*, care înseamnă, literal, „dependență de știri"[20] și era descrisă disperat drept „curiozitatea îngrozitoare a anumitor persoane de a citi și a auzi lucruri noi".[21] În Olanda, cei obsedați de ultimele știri erau batjocoriți pentru această dependență: un pamfletist din sud i-a luat în râs pe nordici din cauza setei de nepotolit pentru știri, atribuindu-le următoarea lozincă: „Trebuie să citim vești noi sau n-o să mai putem răbda". Dramaturgul și scriitorul satiric Ben Jonson a luat în derâdere atât producția, cât și consumul de știri, cărora le-a dedicat câteva piese în anii 1620, printre care și *News from the New World Discovered in the Moon* și *The Staple of News*.

Această sete de nepotolit pentru știri nu aducea doar ochi dați peste cap; exista și o anxietate larg răspândită legată de efectele cumplite ale acestei explozii de materiale tipărite atât asupra oamenilor, cât și asupra societății. Exact ca în zilele noastre, suprasaturarea cu informație era un motiv de îngrijorare profundă, exprimată în termeni catastrofici. În 1685, învățatul francez Adrien Baillet scria apocaliptic: „Avem motive să ne temem că multitudinea de cărți care crește în fiecare zi într-un mod amenințător va face secolele următoare să cadă într-o stare de barbarie cum s-a întâmplat cu secolele de după căderea Imperiului Roman".[22]

(Și, în mare măsură tot ca în zilele noastre, se vorbea despre această suprasaturare cu informație ca și cum ar fi fost un fenomen cu totul nou, unic în epoca în care trăiau; de fapt, oamenii se plâng de mii de ani că e prea mult material de citit. Apare chiar și în Biblie — „Scrisul de cărți este fără

sfârșit, iar învățătura multă este oboseală pentru trup“[****], se plânge Ecclesiastul 12, 12. În timp ce în secolul I, filosoful roman Seneca se văita că „Multitudinea de cărți este o distragere“.)

Însă în timp ce sentimentul de rușine față de teancul de cărți necitite este ceva veșnic, cei care trăiau la începutul epocii știrilor aveau motive să simtă că e puțin cam mult. În primul rând, chiar se întâmplau multe.

Cum scria în 1621 Robert Burton, în *Anatomia melancoliei*, o carte cu mesaj emoțional clasică:

> *Aud noi vești în fiecare zi, și zvonurile banale despre război, molime, focuri, inundații, hoții, crime, masacre, meteori, comete, spectre, prevestiri de rău augur, năluci, orașe ocupate, orașe asediate în Franța, Germania, Turcia, Persia, Polonia etc., adunări de trupe și pregătiri și altele la fel, pe care ni le aduc aceste vremuri agitate, bătălii purtate, mulți oameni hăcuiți, monomahii, naufragii, piraterie și lupte pe mare; pace, alianțe, stratageme și noi spaime. O mare harababură de jurăminte, speranțe, acte, edicte, petiții, procese, apeluri, proclamații, plângeri, jalbe ne ajung la urechi în fiece zi. Cărți noi în fiecare zi, broșuri, foi volante, povești, cataloage întregi de volume de tot felul, noi paradoxuri, opinii, schisme, erezii, controverse în filosofie, religie etc. Acum vin veștile despre nunți, mascarade, pantomime, jubilee, ambasade, turniruri și întreceri, trofee, victorii, banchete, sporturi, piese: și apoi, ca într-o scenă nouă, trădări, tertipuri, jafuri, ticăloșii enorme de tot felul, înmormântări, îngropăciuni, moartea prinților, noi descoperiri, expediții, lucruri acum comice, apoi tragice. Astăzi auzim de lorzi și ofițeri proaspăt numiți, mâine, de niște mari oameni detronați și apoi din nou despre onoruri proaspăt acordate; unul e eliberat, altul, dus la închisoare; unul câștigă, altul scapătă: el propășește, vecinul lui e falit; acum abundență, apoi iar lipsuri și foamete; unul fuge, altul călărește, se ciondănește, râde, plânge etc.*[23]

S-ar putea ca Robert Burton să fi avut nevoie să se deconecteze un pic. Să facă o pauză și să se concentreze asupra propriei bunăstări.

Poate să plece de-acasă pentru un weekend prelungit.

Burton nu se oprește aici. Ca și Baillet, s-a uitat la brusca abundență de tipărituri și a prezis o apocalipsă a cărții: „Cine poate fi așa de avid de cărți, cine le poate citi? Deja avem o mare învălmășeală și o harababură de cărți, suntem împovărați de ele, ne dor ochii de atâta citit, degetele, de întors paginile“.[24]

Și în altă parte, tot în *Anatomia melancoliei*, pare să se plângă de abundența de titluri înșelătoare și opinii „la cald“, observând că „e un fel de

politică în ultima vreme să pui un titlu fantastic unei cărți care va fi vândută… cum observă Scalinger, «nimic nu îndeamnă un cititor ca un argument necăutat, la care nu s-a gândit nimeni încă, și vinde mai bine decât un pamflet obscen»".[25] (Nu știu dacă Twitter își caută un nou slogan, dar socotesc că „un argument necăutat" s-ar potrivi foarte bine.)

Critica „pamfletelor obscene" era ceva obișnuit și în secolul al XVII-lea. Dacă buletinele informative din trecut, cu abonații lor din rândurile elitelor, se bazau pe reputația că oferă informație de încredere și sigură, nu se putea spune același lucru despre tot ce era tipărit. În timp ce mulți erau dependenți de ultimele știri, exista și o neîncredere larg răspândită în ele.[26] Oamenii erau sceptici în privința tipăriturilor: mulți credeau în continuare că buletinele scrise de mână erau implicit mai demne de încredere; cea mai demnă de încredere informație era cea transmisă personal de cineva pe care-l știai.[27]

Pe scurt, o grămadă de lume considera că erau răspândite o grămadă de știri false.

Ba chiar s-ar putea să fi avut dreptate. Să luăm doar un exemplu: o broșură faimoasă, publicat în 1614, cu titlul atrăgător de *True and Wonderful: A Discourse relating a strange and monstrous serpent (or dragon) lately discovered, and yet living, to the great annoyance and divers slaughters both of men and cattell, by his strong and violent poison, in Sussex two miles from Horsham, in a woode called S. Leonards Forrest, this present month of August, 1614. With the true generation of serpents.*[*****]

Acum, poate că Horsham nu pare o zonă deosebit de promițătoare pentru vânătoarea de dragoni; e un târgușor plăcut, astăzi probabil mai bine cunoscut multora drept locul unde îți dai seama că te-ai urcat în vagonul greșit și că acum mergi la Bognor Regis. Anglia are multe zone împădurite întinse, întunecate și de nepătruns, unde ar fi plauzibil să bântuie dragoni, însă pădurea St Leonard probabil că nu se află pe primele locuri ale listei.

Însă asta nu l-a împiedicat pe editorul cu pricina, un anume John Trundle, să tipărească relatarea „sigură și cât se poate de adevărată" despre un dragon de 2 metri și jumătate lungime, cu solzi negri și roșii, care putea alerga la fel de repede ca omul, lăsa în urmă, ca un melc, o dâră toxică și putea scuipa otravă la peste 20 de metri — un mijloc prin care ucisese deja

doi oameni. Mai rău, avea două excrescențe masive pe lateralele corpului, ceea ce sugera că tocmai îi creșteau aripi.[28]

Trundle era exact genul de editor care provoca scepticism în epocă: avea un amplu și bine cunoscut palmares de relatări care erau, practic, niște mizerii. Dacă era greu de crezut, dar îți fura ochii, el publica. Era criticat adesea de comentatori și rivali, ca și mulți alți editori care se bazau pe senzațional și violență — un pamfletar anonim a criticat vehement în 1617 abundența de „fabule naive cu șerpi zburători sau amăgiri naive cu dragoni lacomi, cu bărbați sau femei arși de vii, în mod miraculos fără foc, cu oameni morți ce se ridică din morminte“[29] care ajungeau să fie tipărite. (Pamfletul care conținea criticile se referea la „o vietate marină, sau poate o balenă monstruoasă“ care, aparent, eșuase în Essex.)

În secolul al XVII-lea, anxietatea creată de știrile false era la cote maxime în rândurile claselor conducătoare, care, pur și simplu, nu se bucurau că lumea putea să tipărească și să distribuie orice voia. În Anglia, situația a ajuns la punctul culminant spre sfârșitul anilor 1600, într-o țară încă tulburată de Războiul Civil și restaurația ulterioară. Au fost adoptate legi care reglementau regimul tiparnițelor, forțele regale fiind împuternicite să percheziționeze proprietățile în căutare de tiparnițe ilegale. Dar nu erau preocupate numai de tipărituri — într-un exemplu clasic de tentativă de a elimina mediul pentru că te îngrijorează mesajul, elitele erau înspăimântate și de cafenele.

Cafeaua, ca și ziarul, era un fenomen nou și înfricoșător. Prima cafenea din Londra a fost înființată în 1652 de un imigrant grec și a avut un succes fulminant. Au apărut imediat și imitatorii și, în câteva zeci de ani, cafeaua a devenit o parte esențială a vieții orașului. Nu numai că oamenii beau cafea, dar — spre groaza claselor conducătoare — mai și purtau, în cafenele, discuții foarte intense despre politică. Unii dintre ei s-ar putea să fi și răspândit știri false în timpul ăsta! Așa ceva era cu neputință.

Pe 29 decembrie 1675, regele Carol al II-lea a hotărât că ajunge și a emis „O proclamație pentru eliminarea cafenelelor“, în care se spunea că „în astfel de cafenele, și cu ocazia întâlnirilor unor astfel de persoane în aceste locuri, sunt ticluite și răspândite relatări false, rău-voitoare și scandaloase, întru defăimarea majestăților lor, Guvernul, și a tulburării liniștii și păcii ținutului“.[30] Potrivit proclamației, toate cafenelele din Anglia (și din Țara

Galilor, și din Berwick-on-Tweed, teritoriu disputat de la granița cu Scoția) erau obligate să se închidă în doar 12 zile, până pe 10 ianuarie. Reacția lumii bune londoneze dependente de cafeină a fost rapidă și țâfnoasă: sub nicio formă n-avea să fie lăsată fără cafeaua ei. Carol al II-lea a fost nevoit să dea înapoi și a renunțat la desființarea cafenelelor cu doar câteva zile înainte de intrarea în vigoare a măsurii.

În octombrie 1688, regele Iacob al II-lea a încercat din nou, de această dată îndreptându-și atenția asupra mesajului, și a emis o proclamație „Întru restrângerea răspândirii știrilor false". Pedeapsa avea să cadă asupra oricărui „colportor de știri false sau purtător de calomnii și defăimări", în special a oricui „va rosti sau publica vorbe sau lucruri care să incite și să stârnească poporul întru ură sau aversiune față de persoana noastră sau guvernul oficial recunoscut".[31] Putem înțelege de ce era agitat: la momentul acela, o flotă olandeză se pregătea să invadeze Anglia. Din nefericire pentru Iacob, tentativa de înăbușire a știrilor false nu l-a prea ajutat: a fost detronat de fiica lui și a plecat din țară după doar o lună și ceva.

Legile de autorizare a tipăriturilor au fost lăsate să decadă până în 1695, iar rezultatul a fost o a doua explozie a presei. Care a adus cu ea toate problemele pe care încă le vedem în media zilelor noastre. În 1734, *Craftsman* identificase deja una dintre principalele probleme structurale ale presei, și anume tendința diverselor canale de a copia unele de la altele, până când apărea o întreagă buclă de feedback a tâmpeniilor: „Când ajunge într-un ziar un element de informație falsă, de obicei e publicat în toate, numai dacă nu este contrazisă la timp de cei care sunt familiarizați cu situația în sine".[32]

Situația era exacerbată și de dezvoltarea presei peste ocean, în America — fluxul de informații dintre Anglia și colonia ei oferea și alte ocazii de copiere a știrilor, dar și cu bariera geografică suplimentară care împiedica verificarea efectivă a celor ce se petreceau de cealaltă parte a oceanului. Între Anglia și America se plimbau zvonuri nebunești și născociri sfruntate despre ce se întâmpla dincolo de Atlantic, devenind tot mai exagerate cu fiecare preluare.

Probabil cel mai bun exemplu este modul în care discursul de la jumătatea anilor 1700 al unei femei tratate nedrept a fost trimis timp de câteva decenii peste Atlantic, fiind republicat de nenumărate ori. Povestea centrală a suferit multiple mutații pe măsură ce erau tipărite noi exemplare, mesajul câștigând

forță retorică în paralel cu modificarea contextului istoric. Este vorba despre discursul lui Polly Baker.

Pentru cititorul modern, povestea lui Polly Baker pare construită în așa fel încât să devină virală — ceea ce, în contextul secolului al XVIII-lea, așa a și fost. Publicat pentru prima dată la 15 aprilie 1747 în *General Advertiser* din Londra, textul era prezentat drept transcrierea unei expuneri pe care a susținut-o doamna Baker la procesul desfășurat dincolo de ocean, „la Connecticut, în apropiere de Boston, în New England". Baker era judecată pentru că avea un copil din flori; nu numai atât, dar era a cincea oară când ajungea în fața curții pentru o astfel de acuzație. Însă în loc să se rușineze, Polly Baker a fost deschisă. Cum de este îndreptățit ca ea să fi fost condamnată de mai multe ori pentru că are copii nelegitimi, în timp ce tații copiilor au scăpat fără cel mai mic avertisment? „Am adus pe lume cinci copii sănătoși, riscându-mi viața; i-am îngrijit bine, prin munca mea", spunea ea. „Am riscat pierderea respectului public, și am îndurat adesea ocara și pedeapsa publică; așadar ar trebui, după umila mea părere, în loc să fiu biciuită, să se ridice o statuie în amintirea mea".

Discursul a avut atâta forță, ne spunea preambulul din *General Advertiser*, încât nu numai că tribunalul s-a abținut și nu a pedepsit-o, dar unul dintre judecători a fost așa de mișcat de vorbele ei, că s-a însurat cu ea chiar a doua zi. Povestea pare numai bună să fie tradusă în limbajul site-urilor cu exemple de urmat de la jumătatea anilor 2010: *Această femeie a lăsat fără replică un tribunal cu un discurs remarcabil despre stigmatizarea femeilor cu comportament considerat promiscuu — și ce s-a întâmplat în continuare o să vă uluiască*.

Ăsta a fost, foarte clar, Conținut Bun. Și așa a trecut la treabă mașinăria de republicat a presei britanice. A doua zi după debutul doamnei Baker în *General Advertiser*, alte cel puțin cinci ziare londoneze au publicat și ele discursul. S-a răspândit apoi și în ziare din alte orașe: Northampton, Bath, Edinburgh, Dublin. După câteva săptămâni, l-au publicat și revistele, cu perioadele lor mai lungi de producție. (Evident, niciuna dintre ele n-a avut timp să tragă o fugă până în Connecticut și să vadă dacă poate să dea de Polly; bariera geografică a oferit din nou o acoperire minunată pentru răspândirea neadevărului.) Nu numai că discursul a fost copiat, dar au

început să apară și modificări, fie din greșeală, fie cu intenție — cea mai însemnată dintre ele fiind cea din *Gentleman's Magazine*, care a decis că simpla căsătorie cu un judecător nu este o răsturnare de situație suficient de atrăgătoare, și că Polly trebuia să aibă și 15 copii cu el. *Când* anume ar fi trebuit să se nască toți acești 15 copii nu era clar, pentru că textul era ambiguu în legătură cu momentul producerii evenimentelor.

Câteva luni mai târziu, în iulie, povestea a trecut Atlanticul și și-a găsit locul pe piața în formare a ziarelor din coloniile americane, debutând la Boston înainte să migreze pe coastă până la New York și în Maryland. Deși pentru presa americană era o idee mai ușor să verifice autenticitatea poveștii, nu reiese clar că și-ar fi bătut cineva capul — ceea ce, sincer, nu e tocmai surprinzător. Chiar și în epoca telefoanelor și a Google-ului, să încerci să stabilești dacă un eveniment *nu* s-a petrecut poate fi deosebit de complicat. Într-o perioadă în care existau doar 12 ziare în țară și noțiunea de ziarist de investigație neînfricat se afla încă la un secol distanță, probabil că nu e deloc surprinzător ca presa americană să fi considerat că are lucruri mai bune de făcut. Republicarea materialelor din presa mult mai bine dezvoltată din Marea Britanie era o practică foarte bine încetățenită; efortul de a verifica era poate mai redus, dar era înlocuit cu aparenta autoritate conferită de reputația presei britanice. Erau mai multe dintre problemele acelea structurale adunate într-una singură: ipoteza că presa britanică trebuie să fie de încredere denota lipsă de imaginație, care alimenta o buclă de feedback a tâmpeniilor pe scară largă.

Și așa, în loc să provoace vreo acțiune suplimentară (fie că ar fi fost vorba de cercetări mai profunde, fie de demontarea poveștii), chemarea la arme a lui Polly împotriva dublelor standarde sexiste și-a croit pe tăcute drum în canonul conștiinței colective, devenind o poveste preferată — una dintre cele care formează zgomotul de fundal al psihicului public și care sunt scoase la iveală când și când, de câte ori vrea cineva să susțină un punct de vedere.

În următoarele câteva decenii, a ieșit la lumină de nenumărate ori; a fost republicată în ziare, reviste și cărți; a fost tradusă în suedeză și franceză. Ca simbol al unui om de rând care ia poziție împotriva legilor nedrepte, a devenit importantă în lumea deismului — mișcarea teologică îndreptată împotriva unui Dumnezeu intervenționist și a autorității arbitrare a

Bisericii —, care avea să aibă o influență intelectuală majoră atât asupra revoluției franceze, cât și a celei americane.

În acest context a revenit la viață discursul lui Polly, la mai bine de 20 de ani după ce fusese publicat pentru prima dată — ceea ce a dus, în cele din urmă, și la demascarea adevăratei povești din spatele lui. În 1770, povestea a apărut, într-o formă proaspăt rescrisă și mult mai melodramatică, într-o carte de istorie, un bestseller semnat de abatele Raynal — un fost preot cu o înțelegere dubioasă asupra istoriei, dar evident talentat în direcția propagandei politice. (Cel puțin o parte era scrisă de el; fragmente ample îi aparțineau lui Denis Diderot, un filosof ceva mai talentat, dar și altor colaboratori. Este foarte posibil ca Diderot să fi fost cel care a adăugat povestea lui Polly, pentru că părea să fi fost un admirator al ei.)

În atmosfera febrilă a Franței prerevoluționare, oprimarea exercitată asupra lui Polly Baker de către legislatorii tiranici din New England a atins un punct sensibil și a devenit extrem de populară. Istoria lui Raynal a fost reeditată de mai multe ori, în ediții autorizate și neautorizate, iar alte versiuni franceze ale poveștii lui Polly au tot apărut în anii 1770 și 1780. Și așa s-a ajuns în situația în care, într-o bună zi din 1777 sau 1778, când Revoluția Americană era în plină desfășurare, Raynal i-a făcut o vizită ministrului american în Franța, găsindu-l în timp ce discuta cu un oaspete din Connecticut despre cartea de istorie a abatelui.

Niciuna dintre cele trei persoane prezente la întâlnire nu a scris vreodată ce s-a petrecut în încăpere. Avem însă o relatare la mâna a doua, via pe atunci viitorul președinte american Thomas Jefferson, care a spus că i s-a povestit, după câțiva ani, cum a decurs ziua aceea. Așa cum se întâmplă cu cea mai mare parte a istoriei, este nevoie și de un fir de sare.

În mare, asta a fost: cei doi americani discutau despre cartea lui Raynal și cât de proastă era, când, pe neașteptate, a intrat chiar Raynal. Omul din Connecticut, un oarecare Silas Deane, l-a salutat pe Raynal povestindu-i vesel că tocmai vorbeau despre câte greșeli sunt în carte. (Notă marginală: ca autor, vă implor să nu faceți așa ceva — e nepoliticos; faceți măcar câteva minute de conversație înainte.) Raynal a protestat, spunând că nu sunt greșeli și că a fost extrem de atent să se asigure că toate datele din carte au surse de încredere.

— Dar cum rămâne cu Polly Baker? a întrebat Deane. E în text și categoric povestea respectivă nu s-a petrecut niciodată.

— Ba dimpotrivă, a insistat Raynal. Am avut o sursă ireproșabilă, deși nu-mi aduc aminte pe loc care a fost.

În acest moment, ministrul american — un oarecare domn Benjamin Franklin — nu și-a mai putut stăpâni râsul.

Și asta pentru că el inventase toată povestea lui Polly Baker cu 30 de ani în urmă și o plantase în presa britanică. Deoarece cariera lui de născocitor nu se încheiase cu declararea prematură a decesului lui Titan Leeds.

De fapt, nici nu începuse cu asta.

Franklin își începuse cariera de dezinformare în industria știrilor în adolescență, în 1722, când fratele lui mai mare, James, i-a interzis să mai scrie în *New-England Courant*, ziarul pe care-l publica el. Ofticat din cauza acestei înăbușiri a forțelor lui creative, tânărul Benjamin a făcut ce ar face orice băiat de 16 ani întreprinzător: a inventat o văduvă de vârstă mijlocie, pe nume „Silence Dogood", și a trimis articole semnate de ea. (Ceva ce știți deja dacă v-ați uitat la remarcabilul documentar *National Treasure*, cu Nicholas Cage.) James Franklin, care n-avea nicio idee despre cine e adevăratul autor, a publicat 14 dintre aceste scrisori, iar doamna Dogood a atras un public fidel, dar și câteva cereri în căsătorie.

Prima incursiune în domeniul perfidiei având un asemenea succes răsunător, Franklin a mers mai departe de unde rămăsese Silence Dogood. În 1730, avea propriul ziar în Philadelphia, *Pennsylvania Gazette*, unde a publicat relatarea complet fictivă a unui proces al vrăjitoarelor. În realitate, în America nu mai avusese loc niciun astfel de proces important de câteva zeci de ani. Apoi a trecut la *Poor Richard's Almanack* (scriind, încă o dată, în numele unui personaj inventat), unde l-a ucis pe nefericitul domn Leeds.

Ca să vă faceți o idee despre efortul depus de Franklin până și în cele mai mărunte farse, în 1755 a tipărit și introdus în Biblie un întreg capitol inventat (cu totul inexistentul capitol 51 din Facerea), doar ca să poată câștiga o dispută cu o aristocrată din Anglia.[33]

În realitate, Polly Baker nu fusese creată cu intenția de a instiga zel revoluționar; fusese creată în principal pentru amuzamentul lui Franklin. Fusese o glumă care… scăpase un pic de sub control.

Toate acestea se petreceau la începuturile mass-mediei; genul de industrie a informației cu care suntem noi obișnuiți n-avea să apară încă vreo câteva zeci de ani. Și totuși, avea multe elemente pe care le recunoaștem azi: republicarea nechibzuită a știrilor fără verificarea veridicității; amestecul neplăcut de neîncredere și credulitate a publicului; modul în care o poveste prea bună ca să fie adevărată se va răspândi oricum. Și toate acestea aveau să continue, pe măsură ce industria informațiilor continua să se dezvolte, până va ajunge genul de monstru care râgâie conținut și cu care suntem familiarizați în zilele noastre. Cu asta ne vom ocupa în capitolul următor — unde vom descoperi că Polly Baker nu este nici pe departe singurul caz când o glumă a scăpat nițel de sub control.

**** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2019, Ecclesiastul, 12, 12, p. 726. (*N.t.*)

***** *Adevărat și minunat: O pricină despre un șarpe (sau dragon) ciudat și monstruos, descoperit de curând, care încă mai trăiește, pricinuind mare pacoste și măceluri de oameni și vite, cu otrava lui puternică și violentă, în Sussex, la două mile de Horsham, într-o pădure pe nume S. Leonards Forrest, în luna curentă a lui august 1614. Cu o adevărată generație de șerpi.* (*N.t.*)

3

Epoca dezinformării

În New York City, la începutul lui august 1835, fanii știrilor ar fi avut multe de discutat.

Firește, era vremea — o zăpușeală sufocantă care abia dacă s-a dat dusă pe parcursul întregii luni. Mai era și un incendiu puternic în Lower Manhattan. Și un climat politic tot mai tensionat, dominat de subiectul sclaviei și confruntări adesea violente între susținătorii războiului împotriva Angliei și democrați, într-un an în care țara asistase la prima tentativă de asasinare a unui președinte. Printre cei cu o înclinație mai mare spre știință, mai era și așteptarea amețitoare a revenirii iminente pe cer a cometei Halley. Și mai era și o expoziție neobișnuită la popularul centru de distracții Niblo's Garden, prezentată de un băiat ambițios, dornic să-și lanseze cariera de prezentator — un oarecare Phineas Taylor Barnum —, și care făcuse senzație încă de la deschiderea de pe 10 august.

Nu numai că erau o mulțime de știri, dar simpla *disponibilitate* a știrilor era în sine o evoluție majoră. În ultimii doi ani, orașul asistase la o adevărată explozie de tabloide ieftine: o nouă clasă de publicații accesibile, cu tiraj de masă, toate concurând agresiv pentru știri și pentru cititori.

Așa că da, erau multe de discutat la începutul lui august.

Până la sfârșitul lunii, singurul lucru despre care vorbea lumea era rasa oamenilor-liliac care trăiau pe Lună.

E important de subliniat (fiindcă n-aș vrea să vă alegeți cu ideea greșită) că oamenii-liliac cu părul roșu de pe Lună nu erau singuri în peisajul selenar. Nu fiți caraghioși. Așa cum știe toată lumea, făceau parte din ecosistemul spațial plin de viață și complex care includea — printre altele — castori bipezi uriași, care-și duceau cu dragoste copiii în brațe, amfibieni sferici foarte iuți care goneau pe plajele râurilor și lacurilor întinse și îmbelșugate ale Lunii și cirezi de unicorni micuți, albaștri și cu chip de capre care zburdau jucăuși pe pajiștile idilice cu flori roșii.

Aceste minuni cereşti le-au fost dezvăluite treptat, în decurs de o săptămână de la sfârşitul lunii august, cititorilor ziarului *Sun* din New York, care a preluat vestea descoperirii dintr-o relatare apărută iniţial într-un supliment al publicaţiei *Edinburgh Journal of Science*. Totul se baza pe observaţii de dată recentă făcute dincolo de ocean, la Capul Bunei Speranţe, în Africa de Sud, cu un nou telescop remarcabil, care oferea putere şi claritate fără precedent, de către marele astronom Sir John Herschel. Relatările despre descoperirile de pe Lună au trimis unde de şoc atât în oraş, cât şi în jurul lumii. Au atras mulţimi însemnate la sediul ziarului, au determinat ziarele rivale să se îngrămădească să preia ştirile şi au dominat discuţiile şi cultura populară, reuşind inclusiv să dea naştere unei piese cu succes nebun la Bowery Theatre, care a avut premiera după mai puţin de o lună. Şi au ajutat *Sun* — o publicaţie fondată cu doar doi ani înainte — să îşi confirme poziţia de probabil cel mai bine vândut ziar din lume. Dar (şi vă rog frumos să vă pregătiţi să suferiţi un şoc) nimic nu era adevărat. Ştiu, ştiu. E foarte multă informaţie pe care s-o asimilaţi într-un timp foarte scurt. Dar vă rog să mă credeţi când vă spun că oamenii de ştiinţă au verificat cu foarte mare atenţie şi că de fapt pe Lună nu există niciun fel de oameni-liliac roşcaţi. Şi nici unicorni-capre.

Gravură franceză de fraţii Thierry, cu oamenii-liliac de pe Lună

Marea Farsă a Lunii din 1835 nu a fost, după cum susţineau relatările iniţiale din *Sun*, opera unui anume „dr. Andrew Grant“, care era „de câţiva ani asistentul inseparabil al ceva mai tânărului Herschel“[1], ci a unui tânăr englez imigrat în Statele Unite, pe nume Richard Adams Locke. Acesta fusese angajat ca redactor la *Sun* cu doar două luni înainte.

N-a pierdut timpul până să-şi facă simţită influenţa.

Dacă ar fi să indicaţi o singură perioadă din istorie care să marcheze naşterea industriei moderne a informaţiei, jumătatea anilor 1830 la New York poate fi un candidat foarte bun. Ziarele dinaintea acestei epoci erau foarte diferite de cele pe care le cumpărăm azi (sau, mai exact, cele pe care nu le cumpărăm, dar uneori le citim site-urile). În primul rând, nu erau departe de a fi produse de lux, care vizau exclusiv clasele negustorilor bogaţi şi politicienilor, făcând prea puţin pentru a se adresa unui public mai larg.

Ziarele care apăreau la New York la începutul anilor 1830 costau șase cenți bucata, mult peste media de accesibilitate pentru cea mai mare parte a populației în plină expansiune rapidă a orașului. Constând într-o singură foaie care se plia, aveau doar patru pagini și atât prima, cât și ultima — cele mai valoroase pentru orice editor de ziar modern — erau dedicate în întregime unei grămezi de reclame scurte, tipărite în coloane înghesuite, cu un corp de literă atât de mic, încât era aproape imposibil de citit.

Mulțumită inovațiilor din secolul XX ale lui Rupert Murdoch, cuvintele „pagina 3“ sunt legate indisolubil, în mintea pasionaților de ziare britanice, de poze cu femei la bustul gol. Prin contrast, pagina 3 din ziarele new-yorkeze de la începutul anilor 1830 conținea mai degrabă liste lungi de date cum ar fi ratele de schimb valutar și detalii despre navele sosite în port — genul de informație esențială pentru negustori, dar practic inutilă ca literatură erotică dacă nu prezentai vreo ciudățenie sexuală de nișă. Orice știri propriu-zise erau exilate în pagina a doua, pe care orice ziarist din zilele noastre o va identifica drept „locul unde pui chestii pe care nu le citește nimeni“.

Nimic din toate astea nu transmite mesajul „Te rog, cumpără ziarul ăsta!“ Dar formatul oarecum neatrăgător nu prea era o problemă pentru vânzarea acestor ziare, pentru că se bazau mai degrabă pe abonamente și nu pe vânzările la stand (ceea ce era convenabil, ținând cont că pe atunci nu existau standuri de presă). Se bazau masiv și pe patronaj — mai precis, patronaj politic. Aceasta era ultima parte din perioada „presei de partid“ din Statele Unite, când majoritatea presei era fie deținută cu totul de susținători politici, fie se baza pe favoruri din partea politicienilor preferați, fie obținea contracte guvernamentale profitabile în schimbul sprijinului vocal și fără rezerve.

Rezultatul era ceea ce ar putea fi descris cu generozitate drept „o dezbatere însuflețită și înflăcărată asupra marilor probleme politice cu care se confruntă o țară tânără“ sau, o idee mai puțin generos, drept „un grup de egomaniaci care-și vorbesc pe la spate rivalii, fără să le pese de exactitatea faptelor“.

Această, hm, „însuflețire și înflăcărare“ se revărsa frecvent și în viața reală. New Yorkul din 1835 era foarte diferit de metropola strălucitoare din zilele noastre. Firește, nu existau zgârie-nori de sticlă; în loc de zgârie-nori, aveau

porci sălbatici care cutreierau străzile pline de fecale. Cu toate acestea, orașul avea și unele caracteristici care le-ar fi foarte familiare și newyorkezilor de azi: mirosea ca naiba vara; n-avea un metrou care să funcționeze; și avea o gașcă mică, dar influentă, de profesioniști media care-și luau dramele interpersonale mult prea în serios.

Editorii ziarelor erau foarte îndeaproape identificați cu publicațiile pe care le coordonau, nu în ultimul rând pentru că ei scriau cea mai mare parte a conținutului. Distincția dintre rolurile de azi ale reporterului (a cărui treabă e să iasă pe teren și să găsească știrile) și editorului (a cărui treabă e să stea într-un birou și să ceară poze cu Omul-Păianjen) era încă destul de neclară la vremea aceea. Ca urmare, certurile dezlănțuite între ziarele partizane erau adesea profund personale — și era destul de obișnuit ca atunci când dădeau unul peste altul pe stradă, editorii ziarelor rivale să se bată de să le sune apa în cap. Un editor începuse chiar să poarte pistoale la el după ce fusese atacat de trei ori într-o săptămână de același concurent.

În această atmosferă caustică s-a produs, în 1833, ascensiunea ziarului *Sun*, schimbând pentru totdeauna regulile jocului. Ideea ziarului (și a altor pionieri din epoca „presei de un penny“) era radicală: în loc să ceară 6 cenți pe un exemplar, acesta costa doar un cent. În loc să se bazeze pe abonamente și patronaj, era independent și era vândut în stradă de o liotă de băieți de ziare care anunțau în gura mare cele mai dramatice titluri ale zilei. Și așa, făcea mare parte a banilor din publicitate, care putea ajunge dintr-odată la un public mult mai larg, datorită vânzărilor sensibil mai mari. Nu erau știri ca produs de nișă și sofisticat, vândut unei elite reduse și omogene — era producție de masă, produse populare și populiste, disponibile unei largi palete de cititori… și se baza pe contactul direct.

Cu alte cuvinte, nimerise liniile generale ale modelului de business pe care-l vor urma segmente generoase ale industriei informației în cea mai mare parte a următorilor 170 de ani — cam până în ultimele câteva decenii, când a apărut o combinație între internet și fondurile speculative și a ruinat deconturile generoase ale tuturor. (O scurtă digresiune: nu puțini au sugerat recent că industria informației se îndreaptă acum în grabă spre modele anterioare, fie realizând produse pe bază de abonament adresate unor segmente de public mai restrânse, de elită, fie devenind dependentă de

patronajul unor oligarhi dornici de influență. Oricum, vin vremuri vesele în țara presei!)

Ajungând rapid la o formulă care avea să reziste în timp — și anume, că știrile despre crime, dezastre și drame omenești atrag privirea —, *Sun* a înregistrat o creștere fără precedent a numărului de cititori. La începutul lui august 1835, se lăuda că a vândut 26 000 de exemplare, mult mai mult chiar și decât *The Times* de la Londra — aproape sigur cel mai mare ziar din lume până la apariția lui *Sun*. Asta s-ar putea să se datoreze în mare măsură incendiului cumplit din 12 august, un pârjol care a făcut una cu pământul zone întinse din cartierul presei din Manhattan. Vânzările *Sun* au avut două motive de creștere: nu numai că a fost o știre importantă și dramatică, pe care lumea de-abia aștepta s-o citească, dar, destul de convenabil, a și distrus tipografia celui mai apropiat rival, un alt tabloid ieftin intitulat *Morning Herald*, care apărea de doar trei luni.

Așa încât, în august, *Sun* se afla în poziția ideală ca să creeze o nouă senzație media. Totuși, știrea cu oamenii de pe Lună a început discret: un paragraf scurt pe pagina a doua a ediției publicate vineri, 21 august, intitulat „Descoperiri celeste". Textul preciza că, la Capul Bunei Speranțe, Sir John Herschel a făcut „descoperiri astronomice dintre cele mai minunate, cu ajutorul unui telescop imens construit pe un principiu cu totul nou".

Acest paragraf, s-a dovedit, era doar avanpremiera menită să atragă atenția. Povestea propriu-zisă a început să apară în săptămâna următoare, marți, pe 25 august. Dar, chiar și atunci, în loc să înceapă cu cele mai senzaționale aspecte, *Sun* nu s-a grăbit și a construit pe îndelete povestea. Episodul din prima zi a fost, sincer, un pic cam plicticos, constând în principal din descrieri despre cum ar fi funcționat acest „telescop imens", cu lentilele lui de 7 tone.

Însă această abordare a fost în realitate în favoarea ziarului.

În loc de scepticismul pe care l-ar fi putut isca un titlu de genul *FIR-AR SĂ FIE, PE LUNĂ TRĂIESC OAMENI-LILIAC*, relatarea sobră — prezentată ca o preluare din numărul din august al *Edinburgh Journal of Science* — a dat poveștii un aer de credibilitate și i-a determinat pe cititori să revină ca să afle mai multe.

A doua zi, *Sun* a început să dezvăluie minunile de pe Lună. Episodul de miercuri a arătat că pe Lună se află o floră și o faună bogate — inclusiv câmpurile alea de flori ca macii, ființele amfibiene care se rostogolesc și unicornii-capre albaștri. Era destul de ieșit din comun, dar nici nu se compară cu a treia zi, când a fost anunțată descoperirea castorilor bipezi — animale care aveau în mod clar un anumit grad de inteligență, care-și duceau copiii în brațe „ca o ființă umană" și trăiau în colibe „construite mai bine și fiind mai înalte decât cele ale multor triburi de umanoizi sălbatici".

La momentul acesta, povestea devenise deja o senzație, dar al patrulea episod, care a fost publicat vineri, 28 august, a dus-o pe noi culmi. Atunci a prezentat *Sun* lumii oamenii-liliac selenari: „Verspertilio-homo, sau omul-liliac", așa cum i-ar fi numit Herschel; ființe de circa 1,2 metri, cu „păr scurt și lucios, de culoare arămie" și fețe galbene, descrise ca reprezentând „o ușoară evoluție față de marele urangutan". Și, esențial, aripi „formate dintr-o membrană subțire… așezate confortabil pe spate, din vârful umerilor până la gambe".

Nu numai că aceste ființe umanoide zburau, dar erau, în mod evident, și foarte inteligente — „se angajau fățiș în conversații", iar „gesturile lor (…) păreau febrile și emfatice". Și, în cazul în care nu era suficient ca să atragă atenția, articolul adăuga că „Observații suplimentare asupra obiceiurilor acestor ființe, care sunt de ambele sexe, au dus la rezultate atât de ieșite din comun, încât prefer să fie anunțate în fața publicului în lucrarea doctorului Herschel (…) sunt cu siguranță făpturi nevinovate și fericite, cu toate că unele dintre distracțiile lor nu s-ar potrivi deloc cu ideile noastre terestre de bună-cuviință". O secțiune care descria aceste „distracții" a fost mai degrabă cenzurată ostentativ.

Aha. Deși textul se tot învârte în jurul subiectului, cititorului nu-i pot rămâne prea multe îndoieli: fraților, oamenii-liliac de pe Lună *și-o trăgeau*.

Ultimele două episoade n-au de ales și dezamăgesc după dezvăluirile de vineri, însă tot reușesc să mențină interesul unui cititor deja nesătul. Sâmbăta a adus descoperirea unor clădiri masive, misterioase, ca niște temple, construite pe Lună din safir, în timp ce (după o pauză făcută duminică) lunea următoare a prezentat o nouă versiune, îmbunătățită, de oameni-liliac. Descriși drept „ordinul cel mai înalt de animale din această vale bogată", înfățișați stând în cerc și discutând, oamenii-liliac superiori ar

fi fost „de statură mai înaltă decât specimenele anterioare, mai puțin închiși la culoare și, din toate punctele de vedere, o varietate îmbunătățită a rasei".

Așa e — oamenii-liliac de pe Lună viețuiseră timp de patru zile întregi înainte să adopte cineva o atitudine foarte rasistă față de ei.

Birourile *Sun* au fost asediate de mulțimi de mii de oameni care cereau informații noi, iar tipografia nu reușea să producă suficient de repede îndeajuns de multe exemplare.

Nu numai că mulțimile erau dornice să afle mai multe, dar mai și contribuiau activ la farsă. William Griggs, un prieten de-ai autorului, Locke, a povestit cum a auzit oameni care ofereau dovezi în sprijinul ficțiunii, într-o stare de „convingere avidă". Un „domn în vârstă, cu înfățișare deosebit de respectabilă, într-un elegant costum de quaker" a susținut că a văzut cu ochii lui telescopul fictiv al lui Herschel, când era încărcat pe o barcă la East India Docks din Londra; un alt bărbat „cu înfățișare întru totul respectabilă" a insistat că deținea un exemplar original al relatării din *Edinburgh Journal of Science*, iar versiunea preluată de *Sun* era fidelă. Griggs descrie aceste lucruri drept acte de „mitomanie spontană".[2]

Benjamin Day, șmecherul editor al ziarului, știa când punea mâna pe ceva bun și a văzut imediat o ocazie de făcut bani. Înainte să se încheie măcar serialul, a republicat textul ca broșură de sine stătătoare, care s-a vândut rapid în zeci de mii de exemplare (la 12 cenți și jumătate bucata). A comandat desene care să-i descrie pe locuitorii de pe Lună. Și avea să investească mai departe în noi tipografii acționate cu abur ca să se asigure că *Sun* nu va mai ajunge niciodată în situația de a nu putea tipări suficiente exemplare. Știrile erau pe cale să devină industrie.

Că farsa a fost crezută pe scară largă nu pare să existe vreo îndoială. Newyorkezii din epocă au scris despre ea în jurnale și puțini par să fi exprimat vreo urmă de scepticism; multiple relatări din surse contemporane afirmă că majoritatea fuseseră convinși de scrierea lui Locke. Un personaj de talia lui Edgar Allan Poe avea să scrie mai târziu că „Nici măcar o persoană din zece nu a pus sub semnul întrebării (relatarea)… Un sobru profesor de matematică de la un colegiu din Virginia mi-a spus la modul serios că n-are nicio îndoială despre adevărul poveștii!"[3] Poe însuși a fost, la vremea aceea, realmente scos din sărite de farsă — nu pentru că ar fi fost păcălit, ci pentru

că publicase și el, cu câteva luni înainte, în *Southern Literary Messenger,* o farsă despre o călătorie pe Lună și punea la cale o continuare înainte să-l ia prin surprindere textul din *Sun*.

În cele din urmă însă a început să apară scepticismul public — și printre primii care l-au exprimat a fost un anume James Gordon Bennett, editorul de la *Morning Herald*. Fusese nevoit să stea pe tușă în prima săptămână a farsei, pentru că încă nu-și putea publica ziarul după incendiul de la începutul lunii și probabil că a scrâșnit din dinți întruna în fața succesului rivalilor săi.

Totuși, în lunea următoare, pe 31 august, *Herald* revenise pe piață (și renunțase la „Morning" din titlu).[4] Bennett s-a lansat imediat într-o diatribă împotriva concurenților săi, cu un articol intitulat „Farsa astronomică explicată" — în care observa, printre altele, că adevăratul *Edinburgh Journal of Science* își încetase apariția de doi ani, astfel încât n-avea cum să fie sursa poveștii. Urma să continue în același stil săptămâni la rând, descriind comportamentul lui *Sun* drept „extrem de nepotrivit, imoral și, în realitate, o specie de escrocherie nerușinată" și acuzându-i pe ziariști că tipăresc „neadevăruri pentru bani".

(În caz că vă întrebați, James Gordon Bennett nu este tocmai sursa expresiei „Gordon Bennett"******, dar există totuși o legătură. De fapt, provine de la fiul lui, James Gordon Bennett Jr; acesta a moștenit de la tatăl său responsabilitățile editoriale la ziarul care, în cele din urmă, a ales numele *The New York Herald*, obținând cea mai mare notorietate sub acest titlu. Bennett Jr n-a fost totuși un simplu patron de ziar; a fost și atât de profund dedicat unui stil de viață excentric, de-a dreptul sălbatic, de o moralitate îndoielnică și foarte public, încât numele lui a devenit practic sinonim cu „fir-aș al naibii".)

Erau acuzațiile lui corecte? Oare spunea *Sun* minciuni doar pentru bani? OK, fără îndoială că presiunea vânzărilor a jucat un rol și l-a împins pe Locke să-și scrie *magnum hoaxus,* iar Day, ca editor, cu siguranță n-a ezitat o clipă să stoarcă orice dolar putea din toată senzația. Însă Locke pare să fi avut și alte motive. De fapt, potrivit propriei explicații, când (după câțiva ani) a făcut în cele din urmă mărturisiri, a creat una dintre cele mai cunoscute minciuni din istorie pentru că era el însuși sâcâit de cei care

răspândeau neadevăruri. Povestea fusese concepută nu ca farsă, ci ca parodie a „teologiei naturale“, o filosofie populară a vremii, în care știința era degradată la un statut de mâna a doua în căutarea înțelegerii planurilor Domnului. Ca fan al științei și entuziast al geologiei și astronomiei, acest mod de gândire îl îngrozea. Voia să-l demaște drept șarlatanie.

Locke n-a vrut de fapt să răspândească tâmpenii. A spus doar o glumă foarte elaborată, pe care n-a înțeles-o aproape nimeni.

A fost o glumă care s-a întors împotriva lui într-un mod nefericit.

Tot restul vieții, n-a reușit să iasă din umbra Lunii lui. A plecat de la *Sun* după un an și s-a mutat la alt ziar, unde a sperat să poată face lucruri mai importante pentru lume, dar n-a reușit. La câțiva ani după ce s-a angajat, a încercat o altă farsă, despre așa-zisele jurnale pierdute ale exploratorului scoțian Mungo Park, dar n-a atras atenția nimănui. Ce scria el era suspect. Locke a început să bea tot mai mult. La mai puțin de zece ani după publicarea farsei, a renunțat cu totul la jurnalism și și-a petrecut restul de 30 de ani de viață lucrând discret la Vamă.

Dar ceea ce a lăsat în urmă a rezistat până azi. Moștenirea Marii Farse a Lunii — ziare luptându-se pentru tiraj, industrializarea distribuției de știri și prioritatea acordată senzaționalului în defavoarea acurateței — sunt factori care au reverberat timp de aproape două secole în industria consemnării știrilor. După cum spune Muzeul Farselor, această neprețuită resursă online, seria Lunii a lui Locke a fost „prima demonstrație cu adevărat senzațională a puterii mass-mediei“.[5]

Și, ca și în cazul lui Franklin înaintea lui, gluma unui ziarist a scăpat de sub control. N-avea să fie nici ultima dată.

Probabil că, în acest moment, ar trebui să-mi mărturisesc propriul interes: sunt atât ziarist, cât și o persoană care a făcut glume scăpate de sub control. Mulți ani — mulțumită ciudățeniilor noilor mijloace media în general și indulgenței șefilor mei de la BuzzFeed în particular — jobul meu a combinat aceste două vocații într-un pachet unic și oarecum derutant. Pe de o parte, ca ziarist, relatam despre dezinformarea virală online: trebuia să contribui la demascarea unei agenții de știri lipsite de scrupule, să vânez softuri automate rusești, să demontez ceea ce părea un număr infinit de fotografii prelucrate cu rechini care înotau pe străzi inundate. Pe de altă parte, ca

umorist, cream parodii elaborate ale unor relatări de presă despre evenimente inexistente.

Desigur, aceste parodii au fost, aproape fără excepție, considerate reale de cel puțin o mică parte dintre cititori. Am învățat pe propria piele că nu există practic nimic de făcut — mai puțin, poate, să scrii peste tot *ASTA-I O GLUMĂ, OAMENI BUNI*, ceea ce cam strică poanta — ca să împiedici pe cineva, de undeva, să confunde chiar și cea mai evidentă glumă cu realitatea. Dacă ești pasionat de punerea sub semnul întrebării a locului tău în lume, nimic nu e ca atunci când vezi un banc pe care l-ai scris despre oamenii care preiau cu credulitate aiureli pe Twitter fiind preluat ca realitate pe Twitter după mai puțin de un an.

Așa încât aș vrea să profit de ocazie și — pentru prima dată — să-i prezint scuze publice prezentatorului BBC Nick Robinson și să clarific faptul că nu a fost la Eton cu David Cameron și nici nu a fost vreodată înregistrat în secret spunând „Urăsc toți oamenii săraci".[6] Nu pot sublinia îndeajuns că *a fost o glumă și lumea n-ar fi trebuit s-o preia pe Twitter scoasă din context*.

Pe lângă rușinea mea persistentă de a-l fi ponegrit pe domnul Robinson, această informație de context înseamnă și că am o viziune oarecum divizată asupra jurnalismului. Ca orice ziarist, îl voi apăra fără șovăire și oarecum emfatic, considerând că este o profesie nobilă și curajoasă, un pilon vital al oricărei societăți democratice și un instrument esențial pentru a descoperi adevărul și a cere socoteală puterii. Nu e doar afectare; sunt inspirat în fiecare zi de colegi jurnaliști din întreaga lume, dintre care mulți riscă închisoarea, ruina sau moartea ca să dezvăluie infracțiuni și să arunce o rază de lumină în beznă. Sunt eroi.

Cu toate acestea, sunt conștient și că destul de mult din ce produce industria informației sunt — în grade variabile — idioțenii.

Acuma, asta-i în parte doar fiindcă să găsești datele și să scrii despre ele, cu termen de predare strâns, este destul de greu în realitate. Nu neapărat greu în sensul „lucrez în mină"; mai degrabă greu în sensul „încerc să găsesc un ac în carul cu fân, iar carul cu fân e în mijlocul unei tornade și, în plus, nimeni nu pare de fapt sută la sută sigur că acul a fost vreodată în carul cu fân, fermierul a început să-i trimită avocatului toate întrebările despre carul

cu fân — ah, și tipul de la Reuters a ajuns cu două ore înaintea mea și deja a obținut o exclusivitate cu familia acului".

Ca s-o zicem pe-a dreaptă, evenimentele omenești sunt haotice și încurcate, iar să încerci să stabilești ce s-a întâmplat de fapt fie și în cel mai neînsemnat incident — și apoi să distilezi totul în 800 de cuvinte limpezi și explicite, toate în decurs de doar câteva ore — poate fi, sincer, destul de problematic uneori.

Iar acest lucru nu poate fi mai evident decât în cazul poveștii din 1904 cu șarpele care a apărut pe neașteptate într-o bună zi într-un apartament din New York.

Ca să fiu foarte onest de la bun început, la scara istoriei nu este o știre importantă. N-a căzut niciun guvern, nu s-au iscat niciun fel de mari mișcări sociale, moștenirea sa n-a reușit să aibă ecou peste ani. S-au scris fix zero musicaluri despre ea. Singura victimă din poveste era moartă cu mult înainte să ajungă știrea la tipar — victima fiind chiar șarpele în chestiune.

Nefericitul șarpe și-a făcut apariția într-un apartament neospitalier de la numărul 22 de pe East 33rd Street, în cartierul insalubru și cu criminalitate ridicată Manhattan (zeci de ani mai târziu, după ce a fost transformat în clădire de birouri, blocul a găzduit ultima variantă a Fabricii lui Andy Warhol). Acolo, un băiețel a fost zărit de familie cu o jucărie nouă care arăta neobișnuit. Noua jucărie, a dovedit o inspecție detaliată, era de fapt un șarpe viu.

Familia, în mod destul de firesc, și-a ieșit cu totul din minți și a măcelărit rapid șarpele — odihnă veșnică, șarpe — înainte să-i transporte cadavrul la secția de poliție dărăpănată și împuțită aflată la câteva străzi distanță. De unde, putem bănui, unul dintre oamenii legii i-a dat pontul ziaristului că se întrezărește un reportaj neobișnuit.

Putem înțelege de ce așa ceva l-ar fi interesat pe ziarist; e genul de știre din care sunt făcute jurnalele locale. Motivul pentru care ne interesează pe *noi* este însă ce s-a petrecut în continuare: cele șase ziare care au publicat știrea n-au putut cădea de acord asupra nici măcar unui singur detaliu despre ce s-a întâmplat în realitate.

Trebuie să-i mulțumim lui Andie Tucher, fostă ziaristă și istoric la Columbia School of Journalism de la NYC, pentru investigația exhaustivă asupra varietății năucitoare de erori pe care a reușit să le stoarcă presa din

această știre cu totul neînsemnată.[7] *Sun*, *Herald, The Times, Tribune, World* și *American and Evening Journal* au aruncat în stânga și-n dreapta cu detalii contradictorii.

Nu au fost de acord asupra dimensiunilor șarpelui (care a avut între mai puțin de un metru și 1,5 metri), asupra culorii (galben, maro, verde sau negru, uneori cu pete în diverse combinații de culori), asupra vârstei băiatului (care a avut trei, patru sau cinci ani sau niciuna dintre aceste vârste), nici asupra numelui copilului (Pierre, sau poate Albert, Jeltrup sau Gultrep ori chiar Blanpain), a numelui vecinului din menajeria căruia ar fi scăpat șarpele (deși au fost de acord că numele de botez era Gustave, numele de familie a fost fie Hurtiland, fie Svenson, dar niciunul dintre ele nu era corect). Mai mult, n-au fost de acord nici asupra persoanei care a ucis șarpele (tatăl, bunicul, unchiul, dădaca), asupra obiectului cu care a fost omorât (cuțit, lopată, ciocan, sabie) și nici măcar asupra numărului de bucăți în care a fost tăiat (două sau multe-multe).

În esență, orice detaliu al incidentului, cu excepția informației că „a fost un șarpe", era disputat. Ca o versiune erpetologică bizară de Cluedo.

Ideea acestei povești nu este să-i facem de rușine pe reporterii de mult morți din circumscripția 19 a New Yorkului, ci pur și simplu să subliniem cât de fragilă a fost, în cea mai mare parte a istoriei, legătura dintre ce era real și ce era relatat. În definitiv, era o știre care implica foarte puține dintre problemele inerente jurnalismului serios: niciunul dintre personaje (poate cu excepția presupusei surse a șarpelui, Gustave) n-avea niciun interes să se îndepărteze de adevăr. Nimeni nu încerca să mușamalizeze nimic, nimeni nu promova un film și nimeni nu încerca să folosească șarpele ca justificare politică pentru invadarea militară a unei țări din Lumea a Treia.

Unii dintre reporterii care au scris povestea eronată a șarpelui au fost poate leneși, incompetenți sau pur și simplu ghinioniști.

Dar, pe de altă parte, e posibil să-și fi făcut meseria pe cât puteau ei de bine.

În zilele noastre, expresia „fake news" se află cam peste tot — iar sensul i s-a modificat rapid și deprimant din „imitație complet fictivă deghizată în știre doar pentru a obține clicuri" (sensul din 2016) în „lucruri tipărite despre un politician, care nu-i plac politicianului" (din 2017 până în prezent). Însă nu este prima dată când termenul „fake" a intrat în industria

informației doar ca să-și vadă sensul transformat cu timpul; ceva foarte asemănător s-a petrecut la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, când termenul respectiv a apărut pentru prima dată în lumea știrilor.

Înainte de acest moment, conceptul de „falsificare“ nu făcea parte din discursul tradițional; era folosit ca termen specializat doar în profesiile cu cea mai proastă reputație, cum erau hoții, escrocii și actorii. Dar — așa cum a scris istoricul Tucher, care a investigat povestea șarpelui[8] — pe la sfârșitul anilor 1880, își croise drum în noua lume a jurnalismului, care începuse să se profesionalizeze. Numai că nu era tratat neapărat ca păcat originar al relatării — genul de lucru care să ducă la eliminarea cuiva din industrie. Conform unor autorități, era văzut drept o aptitudine esențială.

În *The Writer*, o revistă lansată în 1887 și adresată clasei în plină dezvoltare a scribilor profesioniști, editorul William Hills scria admirativ despre ziarele unde jurnaliștii trebuie să fie „capabili să «falsifice» strălucit ca să-și facă bine treaba“.[9] Câteva luni mai târziu, insista că „abia dacă mai este scrisă vreo corespondență care să nu fie «falsificată» într-o mai mică sau mai mare măsură“[10]; și descria acțiunea drept „furnizarea, cu exercitarea bunului-simț și a unei imaginații sănătoase, a detaliilor lipsite de importanță (…) care poate că nu provin din fapte, deși sunt în conformitate cu ceea ce crede corespondentul că este cel mai probabil să fie adevărat“. Scopul era pur și simplu să facă știrea mai „pitorească“; falsificarea, insista el, „nu era chiar minciună“.

Un exemplu despre ce ar fi putut fi aceste „detalii lipsite de importanță“ vine dintr-un manual de instruire din 1894 destinat tinerilor ziariști și scris de Edwin Shuman, un ziarist din Chicago care preda și un curs despre cum să fii ziarist, într-o vreme când diploma de jurnalism era ceva important. Shuman îi avertizează pe ziariștii în devenire asupra „greșelii prostești și comune de a fi plicticos de exacți în legătură cu lucrurile neesențiale, cum sunt minutele și secundele, starea atmosferică sau cuvintele exacte ale vorbitorului“.[11]

Dacă sunteți editor de știri, sunt toate șansele să fi răcnit citind ultimele cuvinte. Ce-i drept, Shuman scria într-o vreme când nu prea aveai cum să-ți strecori un dispozitiv de înregistrare în buzunar (pe atunci, mașinăriile care aveau să fie cunoscute după vreo zece ani sub marca „Dictaphone“

însemnau mai degrabă un cilindru cu ceară masiv). Totuși… cuvintele exacte ale vorbitorului nu sunt „ceva neesențial“!

Deci falsificarea era ceva obișnuit. Le oferea reporterilor (cântând în strună stereotipului romancierului frustrat) ocazia să-și demonstreze calitățile literare și era și o modalitate utilă de a evita să le-o ia înainte concurența, ceea ce era o jignire cu mult mai mare la adresa zeilor jurnalismului. Editorilor le plăcea pentru că le asigura un flux constant de materiale sclipitoare; cititorilor le plăcea produsul și-l răsplăteau cu vânzări bune. Dacă știrile care păreau un pic prea bune ca să fie adevărate curgeau în continuare — în special din localități mici sau izolate, unde bariera geografică pentru verificarea lor părea prea solidă —, atunci nimeni n-avea să facă mare lucru ca să intervină.

Așa a fost și cariera lui Louis T. Stone, un tânăr scriitor ambițios din orășelul Winsted din Connecticut, care a devenit rapid cunoscut drept unul dintre cei mai citiți ziariști din țară, datorită apetitului aproape de nepotolit al multor ziare pentru corespondențele pe care le trimitea din orașul natal. „Mincinosul din Winsted“, cum a devenit el cunoscut, s-a bucurat de o carieră de zeci de ani, care s-a întins din 1895 până la moartea sa, în 1933, și în cursul căreia a produs un flux constant de aiureli în fața cărora editorii nu se puteau abține.

Printre cele mai cunoscute relatări ale lui Stone, așa cum au fost ele consemnate de profesorul de jurnalism Curtis D. MacDougall în 1940, au fost următoarele: un ou roșu, alb și albastru ouat de o găină pe 4 iulie; un copac în care creșteau mere la cuptor; o pisică de casă care fluiera „Yankee Doodle“; un ceas de mână care a fost înghițit de o vacă și care a indicat ani de zile ora aproape exactă în stomacul vacii, pentru că respirația acesteia îl întorcea cu regularitate; și un bărbat chel care și-a desenat un păianjen pe creștet ca să alunge muștele.[12]

E o colecție surprinzătoare de povești chiar și în cele mai bune timpuri, dar, când toate proveneau de la același ziarist din același orășel, ai zice că ar fi trebuit să se prindă cineva — fie că Stone inventa, fie că exista o vagă posibilitate ca Winsted să fie un portal către lumea basmelor. Oare chiar le credea cineva? MacDougall insistă că erau luate de bune „de practic toată lumea… mai puțin de editorii care au ajuns să fie sceptici față de orice

transmis de Stone, dar care tot tipăreau știrile, din cauza interesului cititorilor“.[13]

Care scepticism nu i-a afectat cariera lui Stone; a avansat până a devenit director general al ziarului său local, după ce refuzase numeroase oferte de la oraș și preferase să rămână în orășelul lui, unde știrile puteau continua să fie bizare. Când a murit, în loc să fie nemulțumiți de invențiile lui, cetățenii recunoscători ai orașului său natal l-au lăudat că „a pus Winsted pe hartă“ și au botezat un pod în onoarea lui — podul care traversa un râu local numit Sucker Brook*******.

Dincolo de un pod și un loc veșnic în panteonul escrocilor jurnalismului, nu multe dintre născocirile lui Stone au lăsat vreo moștenire. Însă nu se poate spune același lucru și despre una dintre cele mai cunoscute farse ale secolului al XIX-lea: scrisorile care ne-au dat legenda lui Jack Spintecătorul.

Crimele din Whitechapel ne-au oferit unul dintre cele mai durabile personaje ale culturii populare din vremurile noastre și, dacă pare deosebit de sinistru să descrii un suspect de crime în serie drept „personaj al culturii populare“, atunci… mda. Crimele au inspirat filme, seriale de televiziune, romane, cântece, benzi desenate, expoziții și cel puțin un musical de ficțiune. În unele weekenduri, e aproape imposibil să mergi pe jos în anumite zone din estul Londrei fără să te împotmolești în „tururile Spintecătorul“, în care actori cu cariere precare psalmodiază în fața unei mulțimi de turiști nerăbdători povești sumbre despre străzi cufundate în semiobscuritate și siluete neclare pierdute în smog, toată lumea făcând eforturi să nu bage în seamă faptul că bodega din față e plină de creativi din publicitate care trag din țigări electronice.

Dar o mare parte din ceea ce „știm“ majoritatea dintre noi despre Jack Spintecătorul și victimele lui (foarte posibil, până la și inclusiv convingerea că a fost cu certitudine un singur ucigaș în serie responsabil pentru cele cinci crime „clasice“) se bazează pe un melanj ușor neclar de adevăr, presupuneri și relatări din epocă, iar acestea n-aveau de gând să lase adevărul să stea în calea unei povești bune. Și includ mare parte din mitologia lui Jack Spintecătorul — mai ales porecla lui.

Numele „Jack Spintecătorul“ se trage din trei comunicări pe care le-a primit, aparent, Agenția centrală de știri în septembrie și octombrie 1888:

scrisoarea „Dragă șefule“, cartea poștală „Obrăznicătura Jacky“ și scrisoarea „Moab și Madian“. Scrise cu cerneală roșie, erau semnate „Jack Spintecătorul“ („Nu mă supără că-mi daț’ poreclă“) și au contribuit la stabilirea tiparului pentru toți criminalii în serie care-și bat joc de polițiști în thrillerele de duzină ce aveau să urmeze. Textele oferă un motiv („Sunt împotriva curvelor“), promisiunea unor viitoare atrocități („Cuțitul meu îi așa frumos și ascuțit, că vreau să trec la treabă acuș dacă am ocazia“), își bat joc de poliție pentru că nu reușește să-l prindă pe făptaș („Tot aud că poliția m-a prins, da’ nu m-a poprit încă“) și descriu modalitățile dezgustătoare de păstrare a suvenirelor („Am păstrat o parte din mâzga roșie propriu-zisă într-o sticlă de bere de ghimbir“).

În zilele noastre, există un consens că aceste comunicări au fost aproape sigur opera unui ziarist care încerca să mențină treaz interesul pentru subiect. Și analiza grafologică, și cea la nivel lingvistic sugerează că textele au fost scrise de aceeași persoană și, în general, sunt arătați cu degetul fie Fred Best (un ziarist independent despre care se spune că ar fi mărturisit, după zeci de ani, că el era autorul scrisorilor, deși sursa acestei informații este mai mult decât dubioasă), fie Thomas Pulling, care lucra chiar la Agenția centrală de știri și a fost responsabil pentru transmiterea documentelor către poliție — și, oarecum suspect, n-a trimis decât o transcriere a ultimei scrisori, originalul fiind de negăsit, ceea ce o trimite destul de hotărât în categoria „probabil farse“.

De la începutul secolului XX încoace, practica denaturării relaxate a început să fie tot mai mult dezaprobată de industria din ce în ce mai profesionalizată a jurnalismului — dar asta nu înseamnă că a dispărut. Istoria modernă a jurnalismului este presărată cu reporteri de prestigiu care au inventat cea mai mare parte sau chiar toate subiectele, de fiecare dată dezlănțuind un torent de analiză în interiorul industriei și de promisiuni că n-o să se mai întâmple niciodată. Multe dintre nume sunt familiare: Jayson Balir; Stephen Glass, Janet Cooke — care a câștigat în 1981 un Pulitzer pentru povestea inventată a lui Jimmy, un dependent de heroină în vârstă de numai opt ani. În decembrie 2018, revista germană *Der Spiegel* l-a dat afară pe jurnalistul premiat Claas Relotius, care scrisese materiale de ficțiune din îndepărtatele ținuturi tulburi ale Statelor Unite ale Americii, bazându-se

încă o dată pe un pic de distanță geografică, pentru a îngreuna verificarea minciunilor.

Repet, unele dintre aceste știri false au pătruns irevocabil în conștiința noastră culturală. *Febra de sâmbătă seara* rămâne un moment simbolic atât în film, cât și în muzică, neschimbat prea mult de când Nik Cohn — ziaristul nord-irlandez specializat în domeniul muzical care a scris „Tribal Rites of the New Saturday Nights", articolul din revista *New York* aflat la baza filmului — a recunoscut că a inventat toată povestea. După cum spune Cohn, a luat un taxi spre Bay Ridge din Brooklyn, având de gând să scrie despre cultura disco plină de viață care se pare că înflorea într-un club de-acolo. În momentul în care a deschis ușa taxiului, un bărbat care se bătuse în stradă a vomitat pe piciorul lui — în clipa aceea ziaristul a închis iute ușa și s-a cărat înapoi în Manhattan, hotărând că e mai bine să inventeze detaliile acestei culturi disco pline de viață. Personajul lui John Travolta, cu toate că descrie curajos viața clasei muncitoare a italienilor americani, are de fapt la bază un adolescent de la jumătatea anilor 1960 pe care-l chema Chris și pe care Cohn îl cunoscuse în Londra, cu zece ani înainte.

Cohn a declarat pentru *Guardian* în 2016 că a fost surprins, dar nu șocat, că articolul a ajuns să fie publicat: „Mie mi se pare în mod evident o ficțiune (…) Acum n-ar avea cum să se strecoare, sub nicio formă. În anii 1960 și 1970, granița dintre realitate și ficțiune era neclară. Mulți dintre cei care scriau la reviste recurgeau la tehnici de ficțiune pentru a spune povești aparent reale. Libertățile erau nelimitate. Puțini editori puneau întrebări dure. În cea mai mare parte, era vorba de ceva de genul «nu pune întrebări și n-o să afli»".[14]

Totuși, nu întotdeauna e vorba de ziariști care inventează știri. Uneori, ziarele sunt cele care devin victima farselor — așa cum e cazul avidității aparent nelimitate a presei pentru povești despre naziști care nu sunt adevărate. Cea mai cunoscută dintre acestea este, desigur, cea din 1983 cu Jurnalele lui Hitler, niște falsuri realizate de un hoț și contrabandist mărunt de obiecte de colecție naziste, care a reușit totuși să ducă de nas publicații respectabile ca revista germană *Stern* și ziarul londonez *The Times*, precum și pe reputatul istoric Hugh Trevor-Roper. Dar ar fi incorect să trecem peste momentul în care *Daily Express* a publicat, în 1972, știrea senzațională

potrivit căreia deținea „dovada incontestabilă“ că adjunctul lui Hitler, Martin Bormann, fusese găsit în viață pe undeva, prin America Latină. Dovada incontestabilă s-a dovedit a fi fotografia unui bărbat care, în realitate, nu era un nazist care se ascundea, ci un profesor de gimnaziu argentinian. Sursa informației — un istoric și vânător de naziști american de origine maghiară, deloc de încredere, purtând numele care atingea perfecțiunea de Ladislas Faragó — n-a lăsat ceva atât de lipsit de importanță să stea în calea publicării, doi ani mai târziu, a unei cărți despre cum l-a căutat pe Bormann.

Istoria ziarelor păcălite e bogată. Un exemplu deosebit de amuzant vine (din nou) de la *The Times*, care a publicat, în octombrie 1856, o relatare tulburătoare despre întâmplări violente petrecute în statul american Georgia. Articolul descrie o călătorie lungă cu trenul, în cursul căreia, ca urmare a unei serii de altercații, au avut loc cel puțin cinci dueluri mortale, soldate până la final cu șase morți. „S-au duelat cu pistoale Monte Christo [sic] sau pistoale silențioase“, sublinia solemn *The Times*, deplângând coșmarul barbariei căruia îi căzuseră pradă statele din sudul fostei colonii. „Dintre cei șase uciși, doi erau tați și doi erau fiii lor, unul dintre tați fiind ucis când voia să-și răzbune fiul și unul dintre copii, ucis pentru că-și plângea tatăl“, scria ziarul, adăugând că era vorba despre un băiețel căruia se pare că-i fusese tăiată beregata pentru că nu mai înceta cu plânsul.[15]

Atrocitatea, scria *The Times* a doua zi (insistând că povestea era fără îndoială adevărată), ar trebui să dea naștere „unor reflecții despre viitorul Statelor Unite, deoarece ceea ce am descris noi pare să fie starea «normală»“.[16]

Când relatarea a ajuns în America, la puțin mai mult de o săptămână după ce a fost publicată la Londra, ar fi corect să spunem că presa din Statele Unite nici n-a vrut să audă de ea; povestea cu pistoalele Monte Cristo a iscat un adevărat război transatlantic al ocărilor. *Constitutionalist* și *Chronicle & Sentinel* din Augusta și *Republican* din Savannah s-au numărat printre ziarele care au criticat „naivitatea la superlativ“ a ziarului londonez, pentru publicarea poveștii „cu totul absurde“.[17] „O farsă de proporții“, așa a etichetat *New York Times* opera tizului său britanic, redactorul-șef al ziarului american scriind că relatarea era „așa de plină de aiureli grotești și aberații

incredibile, încât credem că, în loc să garanteze sănătatea mentală și buna-credință a povestitorului, redactorul de la *Times* ar fi trebuit să arate o dovadă a propriei sănătăți mentale după ce a acceptat publicarea unor asemenea aiureli în coloanele ziarului".

Disputa s-a întins pe mai multe luni, cu replici de-o parte și de cealaltă a oceanului, devenind o problemă politică majoră. În cea mai mare parte a acestui timp, *The Times* și-a susținut neclintit povestea, insistând că era adevărată, înainte ca, în cele din urmă — după ce un consul britanic le-a transmis o scrisoare iritată din partea președintelui Căilor ferate din centrul Georgiei —, să recunoască, la jumătatea lui decembrie, că poate sursa informației „avusese halucinații".

Poanta a venit însă abia în vara lui 1857, când corespondentul special în Statele Unite al ziarului londonez, un băiat pe nume Louis Filmore[18], a reușit să mai dea de urma unor detalii ale poveștii. Când s-a întâmplat să treacă prin zonă, a discutat cu niște pasageri, care au negat cu toții existența vreunui astfel de incident. Povestea era „o urzeală fictivă monstruoasă", a scris Filmore. Însă cei pe care-i intervievase în vagonul cu bagaje al trenului (care era folosit și ca loc preferat pentru fumat și gustări) i-au dezvăluit un detaliu important: în argoul local, „pistoale Monte Christo" însemnau, de fapt, sticle de șampanie, care sticle, odată golite, deveneau „morți". Filmore a remarcat, sec, că „din câte înțeleg, întâlnirile cu armele Monte Christo în vagonul pentru bagaje nu sunt deloc neobișnuite pe această rută".[19]

Bineînțeles, pentru ca lucrurile să scape un pic de sub control nu este neapărat necesară intenția de a induce în eroare. Majoritatea exemplelor pe care le-am văzut până acum au implicat farse pe față sau măcar înflorirea deliberată a poveștii. Însă uneori nici nu-i vorba despre o farsă — și totuși, un articol esențialmente adevărat poate ajunge să capete proporții pe măsură ce ziar după ziar mai adaugă câte un pic de senzațional la fiecare preluare.

Asta s-a întâmplat în 1910, când ziarele din New York și-au îndreptat din nou privirile către înaltul cerurilor, în momentul în care cometa Halley și-a făcut prima apariție pe firmament după zilele nebune din 1835 — iar o relatare întru totul corectă din *New York Times* a declanșat o panică de dimensiuni apocaliptice.

Relatarea n-avea decât trei paragrafe, era așezată la jumătatea primei pagini, cu titlul simplu „Coada otrăvitoare a cometei".[20] Povestea cum,

folosind tehnici de spectroscopie noi, astronomii au descoperit că în coada cometei Halley se găsește o cantitate semnificativă de cianogen. Cianogenul, reamintea ziarul, este „o otravă foarte letală", iar articolul adăuga că descoperirea a declanșat „multe discuții" printre astronomi în legătură cu efectul pe care l-ar putea avea asupra Pământului „dacă acesta ar trece prin coada cometei". La finalul celui de-al doilea paragraf, *NYT* includea în trecere opinia unui astronom francez pe nume Camille Flammarion, care credea că „ar impregna atmosfera și ar fi posibil să elimine toată viața de pe planetă".

În cercurile jurnalistice, această tehnică e cunoscută drept „îngroparea informației principale".

Adevărul e că era vorba despre o preluare întru totul corectă a opiniei lui Flammarion. Ba chiar *New York Times* a adăugat, în paragraful imediat următor, că „majoritatea astronomilor nu sunt de acord cu Flammarion", dar n-a fost suficient. Ideea circula de-acum și, dacă omenirea știe să facă bine ceva, asta e să intre în panică fără niciun motiv solid.

Pe măsură ce se apropia Halley, creștea și spaima de sfârșitul iminent al lumii. Relatările vremii ne spun că oamenii își etanșau ușile și ferestrele ca să împiedice pătrunderea vaporilor otrăvitori; vânzările de măști de gaze erau însemnate; unii escroci începuseră chiar să vândă pastile anticometă, care, susțineau ei, vor proteja populația de efectele cozii letale a acesteia. O altă relatare din *The New York Times*, publicată pe 19 mai, despre reacțiile din Chicago, este intitulată „Unii au fost împinși la sinucidere" și are subtitlul „Alții au avut tulburări mentale temporare din cauza gândurilor negre legate de cometă".[21]

Până la urmă, cometa a trecut fără niciun efect letal, cu excepția cazului unei fete de 16 ani care a căzut de pe un acoperiș din Brooklyn, unde se afla la o petrecere pentru observarea cometei.

Această capacitate de a exagera cumplit lucrurile și refuzul încăpățânat de a renunța la idee odată ce s-a fixat sunt esența modului în care presa înțelege greșit lucrurile. Chiar și fără nicio denaturare deliberată, mintea-stup colectivă a presei — sprijinită de feedbackul cititorilor despre ce le place să citească — se va concentra pe o anumită idee la care nu va renunța ușor. Această încadrare a evenimentelor, scenariul care devine „Știrea", are un

avânt incredibil odată ce se pornește — și orice care nu e „Știrea“ trebuie să se străduiască din greu să vadă lumina zilei.

Cititorii britanici își mai aduc aminte poate, de exemplu, știrea înspăimântătoare, de dată recentă, a Ucigașului de pisici din Croydon, un maniac care ar fi fost responsabil pentru uciderea și mutilarea a sute de pisici din zona Croydon din sudul Londrei. Relatările despre Ucigașul de pisici din Croydon au început să apară în 2015, după ce câțiva locuitori îngrijorați s-au dus la *Daily Mail*. Restul presei a sărit pe subiect. Când avea să lovească din nou Ucigașul de pisici din Croydon? De ce nu face poliția mai mult ca să-l prindă? Am fost avertizați că e doar o chestiune de timp până când sadicul asasin își va muta atenția de la feline la oameni.

Exemple de pisici moarte în afara zonei au fost considerate nu dovezi că în Marea Britanie sunt multe pisici și uneori mai și mor, ci dovezi că „ucigașul de pisici — despre care se crede că ar fi ucis mai mult de 100 de feline în ultimul an — s-ar putea să acționeze acum pe «o scară mult mai largă»“.[22] A fost rebotezat Ucigașul de pisici de pe M25; până să ajungă cu valul de crime la Manchester, devenise practic Ucigașul de pisici. Subiectul a fost o obsesie de bază pentru o mare parte a presei britanice timp de mai bine de un an.

În cele din urmă, în septembrie 2018, Poliția Metropolitană a anunțat că l-a găsit pe făptaș — sau, mai degrabă, pe făptași. Ucigașul de pisici din Croydon erau… mașini și vulpi. Asta e. Era vorba doar despre pisici călcate de mașini și care uneori fuseseră mușcate de vulpi după ce muriseră. Totuși, pentru stabilirea acestui fapt a fost nevoie de peste 2 000 de ore de activitate a forțelor de ordine și autopsii de pisici în valoare de cel puțin 6 000 de lire.

Această capacitate de a produce fum fără foc și tendința subiectului de a lua rapid proporții până devine de neoprit nu sunt nimic nou. Saga Ucigașului de pisici din Croydon este remarcabil de asemănătoare cu cea a Atacatorului nebun cu gaz din Mattoon, care se desfășurase cu 70 de ani înainte. Și atunci o neînsemnată formulare melodramatică, apărută într-un singur articol, a declanșat un val de panică de câteva săptămâni în liniștitul orășel Mattoon din Illinois.

Povestea, în esență, e destul de simplă. Pe 1 septembrie 1944 — când al Doilea Război Mondial era în plină desfășurare și teama de atacuri naziste era la ordinea zilei —, o femeie pe nume Aline Kearney a avut impresia că

simte un miros neobișnuit și, la scurt timp după aceea, a suferit un fel de criză, simțindu-se slăbită și plângându-se că i-au amorțit picioarele. A fost chemată poliția, care n-a găsit nimic suspect, iar femeia și-a revenit în jumătate de oră. Însă când s-a întors acasă soțul ei, după vreo oră, a avut impresia că vede o siluetă dând târcoale pe lângă casă, deși poliția n-a reușit nici de data asta să găsească vreun intrus.

A doua zi, știrea a fost principalul subiect în *Mattoon Daily Journal-Gazette*, cu un titlu mare pe prima pagină. „«Prădător cu anestezic» în libertate", spunea apăsat titlul, adăugând „Doamna Kearney și fiica ei, primele victime".

Vedeți ce-au făcut, nu? Nu numai că au luat o suspiciune vagă și au transformat-o într-un plan bine definit — un intrus care umple pe tăcute o casă cu gaz anestezic, astfel încât să poată pătrunde când locatarii erau inconștienți —, dar, prin adăugarea unei singure formulări, „primele victime", au pregătit pe oricine citea să se aștepte și la alte atacuri.

A fost, firește, o profeție care se împlinește prin simplul fapt că a fost enunțată. Oricine care se simțise fie și numai un pic slăbit în săptămânile de dinainte bănuia brusc că poate că fusese și el una dintre primele victime ale Atacatorului nebun; poveștile lor, relatate cu mult zel de *Daily Journal-Gazette*, nu făceau decât să susțină certitudinea că există un individ periculos aflat în libertate. În următoarele zile au apărut și alte informații. În decurs de o săptămână, subiectul a fost preluat și de alte ziare din zonă, toate luând de bun faptul că relatarea originală era autentică.

Și titlurile au continuat: „«Anestezistul nebun» lovește din nou! A vizitat încă două case din oraș în cursul nopții", „«Atacatorul nebun cu gaz» mai adaugă șase victime! Cinci femei și un băiat, ultimii atacați". Relatările nu erau cu nimic mai puțin senzaționale decât titlurile. Pe 10 septembrie, *Chicago Herald-American* descria scenele din Mattoon: „Năuciți ca londonezii sub atacurile aeriene prelungite, cetățenii consternați ai acestui oraș s-au clătinat astăzi în fața atacurilor repetate ale unui anestezist nebun, care a introdus un gaz paralizant mortal în 13 case și a lăsat fără cunoștință cel puțin 27 de victime".[23]

Chiar și în zilele când nu apăreau relatări noi, tot existau dovezi că povestea de bază era reală: „Atacatorul nebun o lasă mai ușor în noaptea

asta“, era titlul zilei în *Daily Journal-Gazette*.

Până la momentul acela, panica era practic omniprezentă în tot orașul. Când spunea cineva că l-a reperat pe atacator, ieșeau mulțimi în stradă; firește, cineva simțea apoi un miros neobișnuit și mulți dintre cei prezenți erau convinși că au fost gazați. Unii erau duși la spital. Nesemnificativa forță de poliție locală era copleșită.

Abia în acel moment, la o săptămână și jumătate de la primul atac, autoritățile — care consideraseră inițial relatările drept reale — au început să riposteze, descriind pe față aceste temeri drept „isterie de masă“. Iar acum, că „Știrea“ se schimbase, s-a schimbat și comportamentul presei; a început să ia în râs pe față panica și a publicat interviuri cu psihologi, ca să explice cum ajunsese lumea să se lase păcălită de „mitul atacatorului cu gaz“. Printr-o manevră impresionantă de judo al vinovățiilor, responsabilitatea pentru isteria de masă a fost pasată scurgerilor de substanțe chimice de la fabricile din apropiere.

Rolul presei în ațâțarea panicii a fost trecut cu vederea în mod convenabil.

Până la urmă, toate astea n-ar avea decât urmări limitate dacă ziarele n-ar fi de fapt, ca să folosim un clișeu, decât un ambalaj pentru pachetul cu mâncare de a doua zi. Dar nu e așa. Ce spune presa are tendința să persiste. Potrivit unui alt clișeu, jurnalismul e prima ciornă a istoriei. Singura problemă e că, din păcate adesea, *multă* vreme nimeni nu-și bate capul să scrie a doua ciornă, asta în cazul în care o mai face până la urmă.

Și putem vedea acest lucru îngrijorător de bine în povestea unei alte glume jurnalistice care — mi-ați luat-o înainte — a scăpat un pic de sub control.

Poate că Marea farsă a Lunii este cel mai cunoscut neadevăr în istoria consemnată a jurnalismului american (din motive destul de neclare, potrivit regulilor jurnalismului american, trebuie să existe întotdeauna o „istorie consemnată“, niciodată doar o istorie simplă), dar locul îi este amenințat, în istoria *extrem* de consemnată a ziariștilor americani, de activitatea uneia dintre cele mai remarcabile figuri: H. L. Mencken.

Mencken a fost unul dintre cei mai slăviți scriitori și editori din prima jumătate a secolului XX, un comentator sardonic și, frecvent, necivilizat al politicii și societății în general, un om descris de *New Yorker* drept „cel mai

influent jurnalist pe care l-a produs America“.[24] Un citat de-ale lui a stat timp de câteva zeci de ani, scris cu litere mari, pe peretele din biroul ziarului unde a lucrat, *The Baltimore Sun*. (Citatul poate fi văzut în ultimul sezon, derutant de lipsit de subtilitate, din *Cartelul crimelor*, al cărui subiect sunt ziariștii care inventează știri; în 2018, la scurt timp după ce sediul ziarului s-a mutat, *Sun* a anunțat pe Twitter că, în realitate, citatul a fost datat greșit de la bun început.[25])

Hai să precizăm, oficial, că Mencken era un nemernic perfect: un Gică-contra supărăcios, un snob elitist și, mai presus de orice, un rasist de anvergură. Îi ura pe săraci, îi ura pe negri, îi ura pe evrei. Ceea ce nu influențează în mod special ce urmează, dar merită pomenit, cu atât mai mult cu cât ceilalți doi jurnaliști autori de farse cu roluri principale în această carte erau, sincer, oameni destul de respectabili conform standardelor epocii lor. Mencken nu era. Un om îngrozitor; minunată întorsătură de frază.

Mă rog. În decembrie 1917, în plină desfășurare a Primului Război Mondial, Mencken a publicat un comentariu elegant și amuzant despre istoria căzilor de baie în Statele Unite, ca să marcheze ceea ce descria drept „aniversarea neglijată“ a primei veniri a căzii de baie în America — prima fusese instalată în decembrie 1842 de un negustor întreprinzător pe nume Adam Thompson în locuința lui din Cincinnati.

Comentariul era (așa cum mărturisește Mencken descurajat, opt ani mai târziu) „simplă pălăvrăgeală“ și „o urzeală de absurdități“.[26] Nu exista niciun Adam Thompson; nu fusese inspirat de introducerea căzii de baie în Anglia, în 1828, de către Lordul John Russell (nici asta nu era adevărat); iar americanii nu-și schimbaseră părerea cu întârziere doar după ce președintele Millard Fillmore luase decizia controversată de a instala o cadă la Casa Albă (și asta era tot o tâmpenie).

Mencken a scris materialul ca o glumă, „ca să alunge tensiunea zilelor de război“. Ca germanofil fervent și oponent al intrării Statelor Unite în Primul Război Mondial, s-a trezit cu opinia nepopulară că era împiedicat să scrie și era tot mai îmbufnat din pricina a ceea ce considera drept relatări de presă despre război care erau pline de neadevăruri. Așa cum a scris ulterior despre perioada războiului, „Cât din ceea ce era devorat pe-atunci de cititorii de ziare din lume era de fapt adevărat? Probabil că nici 1%“.[27] (Ceea ce este,

probabil, foarte neplăcut pentru jurnaliștii care au relatat despre războiul acela — dar nu întru totul deplasat, așa cum o să vedem într-unul dintre capitolele următoare.)

Farsa căzii de baie n-a fost decât felul lui Mencken de a se răcori un pic. Din nefericire, a făcut o treabă mult prea bună. Articolul era plin de nenumărate detalii care-i ofereau o plauzibilitate superficială, dar încântătoare; era mersul în zigzag, săltat și ușor amețit al istoriei autentice. Astfel, cada ar fi fost făcută din „mahon de Nicaragua", căptușită cu plumb și „cântărea circa 1 750 de livre********".[28] Cada a iscat imediat controverse, apărând temeri că ar putea provoca „tuberculoză și puseuri reumatice, inflamații pulmonare și întreaga gamă de boli infecțioase"; să faci baie era aproape interzis în Philadelphia și Boston; Virginia introdusese o taxă pe căzile de baie. Adversarii politici l-au atacat pe președintele Fillmore pentru decizia de a instala o cadă la Casa Albă, susținând că acțiunile lui legate de căzi păreau stânjenitor de franțuzești.

Mencken a fost inițial mulțumit de articol, dar (așa cum a scris în mărturisirea sa din 1926, intitulată „Reflecții melancolice") în scurt timp, „satisfacția s-a transformat în consternare". *Lumea nu și-a dat seama că era o glumă*. Materialul a fost preluat sau rescris și de alte ziare. Cititorii au început să-i scrie, luând articolul în serios, ba chiar aducând dovezi în sprijinul întregii povești complet fictive — un alt exemplu de „mitomanie spontană" à la William Griggs.

„Destul de curând am început să dau peste «adevărurile» mele absurde în scrierile altora", continuă Mencken. „Au ajuns în ziare cultivate. Se făcea referire la ele în Congres. Au trecut oceanul și au fost discutate cu gravitate în Anglia și pe continent. În cele din urmă, am ajuns să le găsesc în lucrări standard de referință."

Mărturisirea lui Mencken că materialul era complet fals a fost publicată la 23 mai 1926 în circa 30 de ziare. Articolul rămâne un clasic în domeniul studiilor despre tâmpenii, cu observațiile lui incisive despre înclinația jurnalismului de a comite erori. Mencken scrie: „Ca ziarist care a lucrat mulți ani, am avut adesea legături directe cu istoria în timp ce se năștea. Nu-mi pot aduce aminte niciun moment sau loc unde ceea ce s-a petrecut de fapt a fost cunoscut și crezut pe scară largă. Uneori, a fost dezvăluită o parte

a adevărului, dar niciodată întregul adevăr. Și ce a fost dezvăluit rareori a fost bine înțeles".

Ceea ce, una peste alta, era un rezumat destul de nimerit al situației. Însă ceea ce n-avea de unde să știe Mencken când a scris aceste cuvinte era ce exemplu grăitor pentru industrie avea să devină întreaga saga. Pentru că aspectul cel mai remarcabil al farsei cu căzi a lui Mencken n-a fost că păcăleala a prins sau că lumea a început s-o preia. Așa cum am văzut, asta e, mai mult sau mai puțin, reacția standard.

Nu, ceea ce o transformă într-un moment simbolic în istoria tâmpeniilor este că mărturia autorului, în paginile a numeroase ziare, *nu a făcut nimic ca să oprească răspândirea poveștii*.

Incredibil, în pofida încercării tardive a lui Mencken de a retracta, povestea căzii deschizătoare de drumuri a lui Adam Thompson a refuzat, pur și simplu, să moară. Lumea a continuat să repete informațiile din articol, fără să știe sau fără să-i pese că fuseseră demontate.

Scriind la 10 ani după confesiunea de primă pagină a lui Mencken, exploratorul arctic nu foarte încununat de succes Vilhjalmur Stefansson a consemnat în cartea sa *Adventures in Error* o listă incompletă cu mai mult de 30 de situații în care povestea fictivă a căzii de baie a fost repetată de surse cunoscute în cei zece ani scurși de la mărturisirea lui Mencken.[29] Printre acestea se numărau ziare americane ca *New York Times, Baltimore Evening Sun, Cleveland Press* și *New York Herald* (de mai multe ori); canale de informare din cealaltă parte a lumii, cum sunt *Australia Age* de la Melbourne și *New Statesman* de la Londra; universitari, inclusiv un profesor de medicină de la Harvard și fostul comisar pentru sănătate din New York; și — poate cel mai impresionant — două agenții guvernamentale americane, una dintre ele fiind Administrația federală pentru locuințe, care a inclus informațiile într-un buletin pe care l-a trimis ziarelor din întreaga țară.

Probabil că locul de onoare în lista celor care au preluat farsa deja recunoscută aparține cotidianului *Boston Herald*, care a publicat povestea căzii de baie ca adevăr incontestabil pe 13 iunie 1926 — la doar trei săptămâni după ce publicase și „Reflecțiile melancolice" ale lui Mencken.

Și a mers înainte; nimic nu părea în stare să elimine acest ciobuleț de aiureală, care ajunsese înfipt în psihicul colectiv.

La câteva zeci de ani după publicare, a reușit să ajungă până la liderul lumii libere. În 1951, într-un amplu interviu acordat de președintele Harry S. Truman ziaristului John Hersey de la *New Yorker* (publicat în cinci numere separate, în baza tradiției revistei, care considera că limitările de număr de cuvinte n-o privesc, n-au decât să se preocupe de așa ceva gazete mai puțin importante), președintele a repetat faza cu Fillmore care a instalat prima cadă la Casa Albă.[30]

Discuția care (după cum a povestit Hersey) a avut loc când a intervenit unul dintre consilieri ca să-l corecteze pe președinte merită consemnată integral, pentru că este ca o lasagna incredibil de aiurită, cu un strat de tâmpenii îndesat peste un alt strat de tâmpenii.

— Nu este adevărat, spune consilierul, asta a zis-o Mencken.

Demontarea nu este acceptată pe loc. „Președintele — scrie Hersey folosind un eufemism lăudabil — pare să șovăie să renunțe la această convingere."

Truman insistă că *trebuie* să fie adevărat, pentru că „a văzut un document pe care l-a editat Asociația medicală americană și care susține că aburii proveniți din cadă erau periculoși pentru sănătatea președintelui".

Iată-l pe președintele Statelor Unite ale Americii insistând că a văzut cu ochii lui un document istoric care n-a existat niciodată, pentru că ceea ce e pe punctul să se întâmple nu s-a întâmplat.

— Nu, răspunde consilierul, mă tem că Mencken a inventat și asta.

Ceea ce… nu făcuse, pentru că această minciună anume nu apare nicăieri în articolul lui Mencken. Este un neadevăr cu totul original, răsărit direct din creierul celui mai puternic om din lume.

Președintele pare ușor nedumerit de această dezvăluire.

— Aș fi putut jura că băieții ăia de la A.M.A. n-au crezut că era o farsă povestea cu cada, spune singura persoană din istorie care a ordonat un atac nuclear, încercând să împace această nouă informație cu tonul vocii pe care-l folosesc niște doctori imaginari într-un manuscris pe care l-a născocit creierul lui, pentru că un articol de ziar publicat cu 34 de ani în urmă îl făcuse să creadă cu atâta îndârjire o minciună despre căzi, încât mintea lui trebuia să rescrie realitatea ca să se potrivească.

— Și eu mă simt prădat de o informație, domnule, conchide consilierul Smithersly.

Acuma, desigur, n-avem la dispoziție decât relatarea lui Hersey despre această conversație și este evident că poate fi la fel de inexactă ca orice alt material jurnalistic pomenit în acest capitol. (Dacă e să fim întru totul onești, o parte a dialogului pare puțin teatrală.) Cu toate acestea, eu aleg să o accept — pentru că, hei, e *New Yorker* și la un moment dat tot trebuie să ai încredere în cineva. Ticăloșii ăia au mai mulți oameni care verifică informațiile decât am eu mesaje îngrijorate despre termene-limită de la redactorul meu șef.

Cu toate acestea, la un an după ce a fost publicat interviul din *New Yorker*, Truman a susținut un discurs la Philadelphia și iar a spus povestea cu cada de baie.[31] Toată pălăvrăgeala cu președintele căruia i se spusese că nu-i adevărat și apoi discuția tipărită într-una dintre cele mai prestigioase publicații din țară, astfel ca toată lumea să știe că Truman crede ceva neadevărat… se pare că nu fuseseră suficiente ca să-i zdruncine credința în această poveste.

Și așa, în deceniile care au urmat, farsa căzii de baie s-a tot reprodus cu voioșie de-a lungul generațiilor. Ba chiar a intrat, vie și sănătoasă, și în secolul XXI: și în 2001, și în 2004, *Washington Post* a publicat articole care o considerau fapt istoric real, înainte să fie nevoit să publice stânjenit erate.[32]

Se pare că unele informații sunt pur și simplu prea bune ca să le dăm voie să nu fie adevărate.

Ce înseamnă toate astea pentru industria informației și nobilul său scop de a căuta adevărul? Mencken s-ar putea s-o fi spus cât se poate de bine într-un articol pe care l-a scris în iulie 1926, inspirat de felul cum se făcuse de râs *Boston Herald*.

„Ceea ce face rău adevărului e faptul că este în principal supărător și adesea plicticos“, a scris Mencken. „Mintea omului caută ceva mai amuzant și mai mângâietor. Care ar putea fi adevărata poveste istorică a căzii de baie, habar n-am: scoaterea ei la lumină ar fi o chestie teribilă, iar rezultatul, după toată osteneala, ar fi probabil un șir de banalități. Ficțiunea pe care am ticluit-o în 1917 era măcar mai bună de-atât.“[33]

****** În engleză, exclamație de surpriză, nedumerire, incredulitate. (*N.t.*)
******* În trad. aprox., Gârla Fraierului. (*N.t.*)
******** Circa 793 kg. (*N.t.*)

4

Minciuna locală

Puține priveliști pot fi mai copleșitoare decât cea a Munților Kong.

Impunătorul masiv străbate vestul Africii, vârfurile sale semețe, încununate de zăpadă, ridicându-se întâi din câmpiile din vestul Senegalului, înainte să traverseze Mali și nordul extrem al Guineei. Spre deosebire de peisajul din jur, vârfurile impozante par frapant de albastre, un peisaj uluitor de frumos, deși sterp și neprimitor. Aici își au izvoarele râurile din regiune — cel mai important, Nigerul, mare și plin de meandre —, născându-se din zăpada topită care se revarsă de pe vârfurile amețitoare de granit în torenți care-și croiesc drum printre culmile de cuarț zimțuite. Aceste râuri nu numai că poartă apa dătătoare de viață în câmpiile de dedesubt, dar sunt și încărcate cu praf de aur, erodat de pe înălțimi, ducând cu ele o încărcătură care, timp de secole, a adus atât o bogăție enormă, cât și multe conflicte pentru oamenii care trăiesc în umbra muntelui.

Mai departe, masivul Kong se întinde pe mai mult de 1 600 de kilometri, străbătând Burkina Faso, Ghana, Togo și Benin și ajungând în Nigeria. Câmpiile joase și dealurile line ale acestor țări sunt despicate violent de ceea ce o autoritate a secolului al XIX-lea descria drept „mase impunătoare de granit (…) aflorimente semețe care aduc cu niște catedrale și creneluri de castel în ruine; blocuri de piatră de dimensiuni enorme; piramide de 300 de metri înălțime și conuri izolate care se ridică aidoma unor popice uriașe“.[1] De acolo, merge și mai departe, îndepărtându-se de coasta care se arcuiește spre sud și pătrunzând mult în interiorul continentului. În cele din urmă, masivul Kong întâlnește un alt mare lanț muntos al Africii, „Muntele Lunii“ (unde se găsesc fântânile care asigură originea Nilului), cu care se unește într-o centură unică de stânci de netrecut ce împart întregul continent, pe care-l taie de la nord la sud.

Hmmm. Bine. Să rămânem aici o clipă.

S-ar putea să aveți niște întrebări în momentul ăsta. Mai ales dacă, să zicem, locuiți într-una dintre țările mai sus pomenite, le-ați vizitat sau poate

aveți cunoștințe de geografie de bază. Printre aceste întrebări s-ar putea număra și „Ăă?“, „Cum ai zis?“ și „Nu-i niciun munte acolo, ce tâmpenii spui tu?“, dar nu numai.

La care aș spune doar: dacă nu-i nici un munte acolo, atunci de ce apar Munții Kong pe aproape toate hărțile Africii produse în secolul al XIX-lea și chiar în secolul XX? De ce există multiple descrieri făcute de exploratori europeni care susțin că au fost acolo, despre înălțimile de granit avântate și condițiile neprielnice? Pe cine o să credeți: o mână de tipi albi sau absolut toată populația din regiune?

Cred că știm cu toții care e răspunsul.

Dar întrebarea de bază este valabilă și fascinantă: cum anume au reușit practic toate autoritățile din Europa și America să fie ferm convinse, timp de mai mult de un secol, de existența unui lanț muntos enorm care (ca să fie foarte limpede) nu există sub nicio formă? Adică, există munți. Munții nu sunt o chestie care să permită ambiguități prea mari. Fie sunt, fie nu sunt.

Răspunsul la întrebarea asta e în continuare destul de misterios — dar aruncă o oarecare lumină asupra modului în care, atât de des, înțelegem lucrurile atât de greșit.

Pentru că, așa cum o să arate acest capitol, nu ne-am petrecut toată istoria inventând neadevăruri sfruntate despre evenimente care s-au petrecut *în* lume — am făcut o treabă destul de bună și inventând aiureli despre lumea în sine. De la munți imaginari la țări întru totul fictive și povești cât se poate de improbabile despre ținuturi îndepărtate, inventatorii de tâmpenii din istorie au exploatat cu entuziasm faptul că, în mod tradițional, era destul de greu să te duci și să verifici când cineva îți spunea cum e în cealaltă parte a lumii.

Istoria aiurelilor noastre geografice este, printre altele, un exemplu de obstacole practice și viduri de informație care se manifestă pe scară largă. În cea mai mare parte a timpului petrecut de umanitate pe această planetă, călătoriile pe distanțe mari au fost lente, periculoase și rare — mulți oameni nu călătoreau niciodată la distanțe prea mari de locul unde se născteau — și n-aveam nici avantajul de a ne putea urca într-un avion sau a trimite un satelit să surprindă imagini din aer.

Ținând cont de toate acestea, este oarecum de înțeles că ideea noastră despre planeta pe care trăim ar fi putut fi puțin neclară. Cartografii nu prea

aveau mare lucru pe care să se bazeze și de multe ori erau nevoiți să improvizeze ca să umple golurile (chiar dacă ideea că scriau „hic sunt dracones“ în zonele necartografiate este, din păcate, aproape în întregime un mit).[2]

Dar, cu toate că lipsa informației este o scuză valabilă, modurile în care golurile au fost umplute cu invenții nerușinate și caraghioase ne spun o mulțime de lucruri despre cum se răspândesc tâmpeniile.

Iată ce știm despre Munții Kong: toată trăsnaia a început în 1789, cu James Rennell și „A Map, shewing the Progress of Discovery & Improvement, in the Geography of North Africa“.[3] Rennell a fost primul care a trântit un masiv muntos uriaș în vestul Africii și i-a zis „Munții Kong“. Și, imediat, toți ceilalți au ciulit urechea la această idee complet neadevărată și au decis că este *evident* că trebuie să fie corectă. Timp de aproape un secol după aceea, majoritatea hărților importante ale Africii produse în Europa și America au inclus Munții Kong (peste 80%, potrivit studiului academic complet al apariției și dispariției ulterioare a masivului)[4] și numeroși exploratori au povestit că au văzut, sau chiar escaladat munții respectivi, în pofida faptului că aceștia nu existau.

Curios e faptul că Rennell nu era vreun cartograf mediocru care să se distreze aruncând împrejur râuri și munți și să spună „Merge așa“, înainte s-o șteargă la cârciumă. De fapt, era considerat de multă lume cam cel mai bun din domeniul cartografiei în epocă. Unul dintre talentele lui de bază era că punea în aplicare cunoașterea principiilor geografiei și geologiei ca să înțeleagă relatările fragmentare — și adesea contradictorii — cu care veneau exploratorii. De fapt, asta s-ar putea să-l fi indus în eroare.

Erau vremuri când nu mulți europeni ajunseseră prea departe pe continentul african — era cu multe zeci de ani înainte să se declanșeze „cucerirea Africii“ din Epoca imperială — și foarte puțini dintre cei care reușiseră aveau, dacă e să fim sinceri, o idee măcar vagă a ceea ce făceau.

Detaliu al hărții din 1789 a lui James Rennell, cu Munții Kong întinzându-se exact în locul unde nu există

Ca urmare, multe hărți din epocă erau doar un fel de… ridicare din umeri când venea vorba de descrierea celei mai mari părți a continentului dincolo de nordul lui și câteva zone din apropierea litoralului. Unii lăsau centrul Africii destul de gol, alții îl presărau cu caracteristici geografice în mare parte aleatorii, iar alții umpleau spațiul desenând niște imagini drăguțe cu elefanți.

Invenția cu Munții Kong a apărut pentru că Rennell a acordat prea multă atenție unui comentariu întâmplător făcut de unul dintre puținii exploratori care vizitaseră regiunea și apoi a umplut de la el restul, cu rezultate nefericite. Exploratorul cu pricina era Mungo Park — elegantul scoțian ale cărui jurnale avea să încerce, fără succes, să le falsifice Richard Adams Locke după câteva zeci de ani. La vremea aceea, toată lumea a presupus că Park a murit într-o expediție pornită în căutarea obârșiei fluviului Niger, doar că el

a apărut pe neașteptate în 1797, după câțiva ani în care a fost dispărut, cu aerul că „Ghici cine s-a întors, javrelor?“ Nu prea găsise obârșia Nigerului, dar măcar îi urmase cursul câteva sute de kilometri de-a lungul traseului său bizar.

Povestirile lui Park despre călătoriile lui erau destul de captivante, iar Rennell a fost solicitat să le ilustreze. Și aici a fost plantată sămânța, când Park a zis la un moment dat „Spre sud-est se vedeau foarte departe niște munți, pe care îi mai văzusem de pe o înălțime de lângă Maraboo, unde lumea mi-a spus că munții aceia se află într-un regat mare și puternic pe nume Kong…“[5]

Park spunea, foarte probabil, adevărul. La vremea aceea se afla pe undeva pe lângă Bamako, în Mali, și într-adevăr nu foarte departe exista un regat puternic numit Kong (Imperiul Kong, care avea capitala în orașul ivorian din perioada modernă, da, exact, Kong). Și chiar există în realitate niște zone de podiș înalt în zonă, care au, pe alocuri, dealuri stâncoase de mari dimensiuni — „inselberguri“, dacă vreți o exprimare geologică — pe care poaaaate, în funcție de cât de flexibilă considerați că e definiția „muntelui“, le-ați descrie drept munți.

Dar cu siguranță *nu sunt* un lanț muntos masiv și de netrecut, care se întinde pe sute de kilometri. Și veți observa că Park nici nu zice așa ceva. El spune doar că „se vedeau foarte departe niște munți“. Nu-i mare lucru de la care să pleci, iar el nu dă prea multe alte detalii — și, să recunoaștem, nici nu-l prea poți acuza, pentru că, a doua zi după ce a zărit munții, a fost jefuit de bandiți care i-au furat calul, l-au dezbrăcat cu totul și l-au lăsat în pustie, sub soarele dogoritor. Nu e tocmai genul de lucru care să-ți dea o stare propice clarificării situației munților.

Însă Rennell s-a agățat de remarca lui Park despre niște munți din regatul Kong și a luat-o pe cărarea asta. A făcut-o pur și simplu pentru că-i confirma o teorie geografică la care ținea: motivul pentru care Nigerul are un curs așa de întortocheat prin regiune este peisajul muntos. Vedeți, Nigerul s-a răsculat împotriva comportamentului tradițional al râurilor, care se varsă în mod obișnuit în cea mai apropiată mare, și a hotărât în schimb să facă o plimbare șerpuită de peste 4 000 de kilometri în interiorul continentului, care-l duce chiar până la marginea deșertului Sahara, înainte să întoarcă brusc și să se îndrepte spre Golful Guineea. Chestia asta a nedumerit multă

vreme o mulțime de oameni. Când a făcut Rennell harta, cam tot ce se știa sigur despre Niger era că e foarte mare, că ar fi trebuit să izvorască de undeva și apoi… să se ducă în altă parte.

Raționamentul lui Rennell (care, sincer, nu-i chiar așa de idiot) a fost că râul își are probabil izvoarele la înălțime, într-un lanț muntos masiv care reprezintă o barieră fizică, ceea ce-l determină să-și îndrepte cursul spre est, îndepărtându-se de mare. N-a fost primul care s-a gândit la așa ceva — multe masive muntoase din zonă au fost imaginate astfel și adăugate pe hărți de-a lungul anilor 1600, însă majoritatea au ieșit din moda cartografică până spre sfârșitul anilor 1700.

Așa că Rennell s-a agățat de cuvintele lui Park, le-a inclus în teoria lui și a susținut că „acestea dovedesc, ținând cont de cursul marilor râuri și alte observații, că paralelele dintre 10 și 11 grade latitudine nordică sunt ocupate de o centură muntoasă, care se întinde de la vest la est".[6] Observați că nu spune „sugerează", „implică" sau „mă fac să consider"; sare direct la „dovedesc".

Cu alte cuvinte, Rennell a adunat doi cu doi și i-a rezultat un masiv muntos dat naibii.

Și ar fi rămas doar o notă de subsol obscură în istoria erorilor cartografice dacă nu s-ar fi întâmplat și altceva: toată lumea a început imediat să-l copieze pe Rennell, pentru că era un cartograf foarte bun și nimeni nu voia să pară un mare idiot cretin care n-avea și el Munții Kong pe harta lui.

Duplicarea erorii a început aproape imediat, când, în 1802, Aaron Arrowsmith și-a publicat noua hartă. Nu numai că a copiat Munții Kong, ci a mai făcut un pas mare — a extins lanțul muntos pe jumătate din teritoriul Africii, unde l-a reunit cu Muntele Lunii, ca să creeze impasul întins pe un întreg continent pomenit la începutul acestui capitol (probabil că ar merita observat că aproape fiecare parte a acelei descrieri pline de înfloriturі este luată direct din descrierile de secol al XIX-lea ale masivului imaginar).

Lucrarea lui Arrowsmith este un bun exemplu de funcționare a școlii de cartografiere a Africii, pe principiul „ducă-se naibii — n-ai decât să lași mijlocul gol"; probabil că i s-ar recunoaște meritul de a-și fi admis limitele dacă n-ar fi desenat pur și simplu o mare linie agresivă de stâncă imaginară de-a lungul întregului continent, ~~ca un redactor care taie o comparație inutilă a autorului~~.

Următorul a fost John Cary, poate singurul cartograf din Marea Britanie cu o reputație mai bună decât a lui Rennell, care a adăugat și el Munții Kong — și, astfel, a inclus lanțul muntos în categoria „chestii despre care au cunoștință oamenii deștepți". Și cu Cary, și cu Rennell în „tabăra Kong", era practic garantat că tot restul lumii o să adopte această variantă. Ca și Arrowsmith înaintea lui, Cary a unit lanțul Kong cu Muntele Lunii, ca să creeze o centură impenetrabilă de stâncă de-a latul continentului.

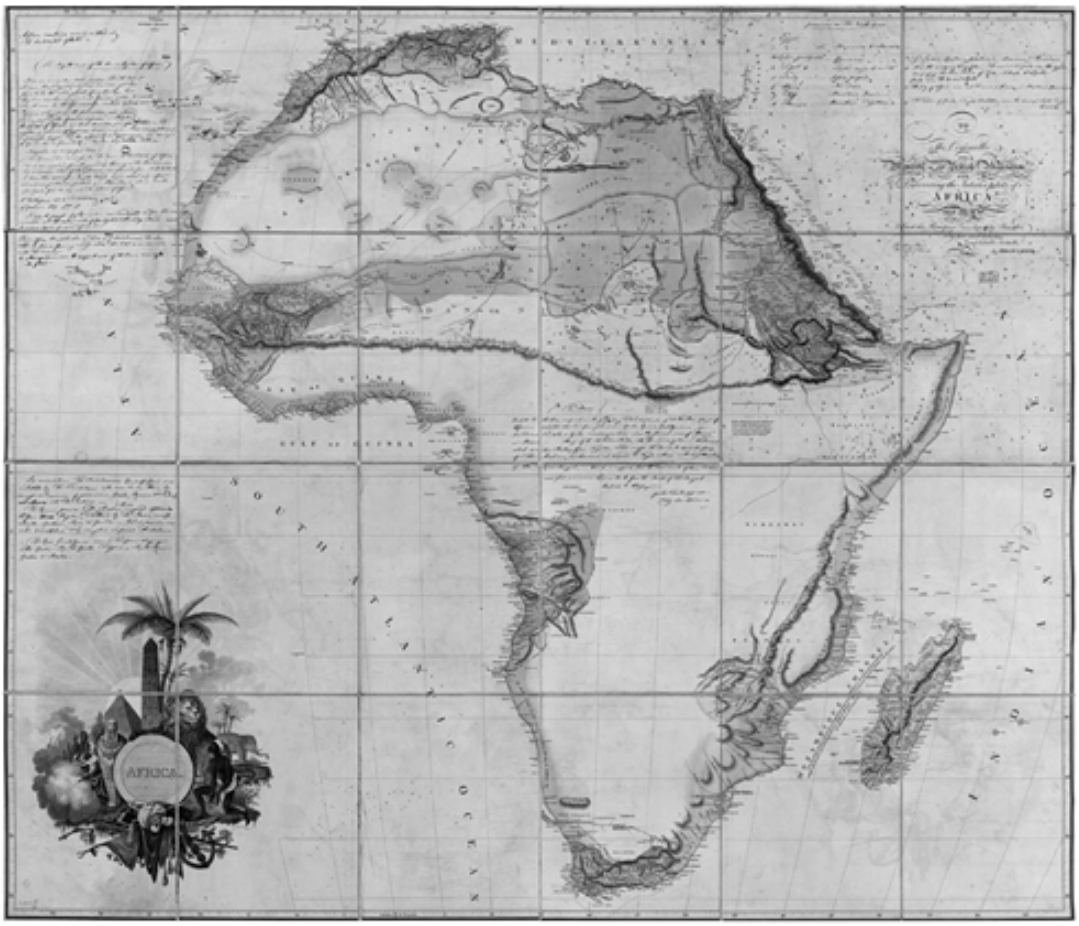

Harta lui Aaron Arrowsmith, cu Munții Kong care întâlnesc Muntele Lunii și o grămadă de nimic în mijlocul Africii

Probabil că n-are nicio importanță în acest moment că nici Muntele Lunii nu există.

Acest munte inexistent are o istorie mai îndelungată decât Muntele Kong, referiri la el ca potențial izvor al Nilului datând încă din vremea lucrării *Geographica* a lui Ptolemeu, din anul 150, și fiind repetate după 1 000 de ani în opera unor învățați arabi cum a fost și Muhammad al-Idrisi. Spre deosebire de Munții Kong, acesta este un element aproape permanent al primelor hărți ale Africii, începând din anii 1510. Abia în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când doi britanici fără niciun haz și certăreți pe nume John Hanning Speke și Richard Francis Burton au reușit să identifice lacul Victoria drept sursă a Nilului Alb, au ajuns în cele din urmă europenii la concluzia că poate Muntele Lunii nu există de fapt.[7]

În restul secolului al XIX-lea, majoritatea hărților Africii au inclus neabătut Munții Kong și (foarte des) Muntele Lunii. Abia către sfârșitul secolului au început unii cartografi să fie mai puțin amatori de munți și să se întrebe dacă nu cumva înălțimile stâncoase masive nu sunt chiar așa de masive și întinse cum se credea. Însă chiar și atunci scepticii au fost siliți să lupte împotriva unei surse destul de solide de dovezi: oamenii care fuseseră la fața locului.

Timp de zeci de ani, exploratorii au povestit că au văzut sau chiar au trecut Munții Kong. Sincer, asta-i un pic enigmatic, pentru că printre ei s-au numărat și persoane cu reputație în general solidă că nu erau chiar iraționali — cum era Hugh Clapperton, un om cu o asemenea forță morală, încât odată supraviețuise unei călătorii istovitoare de 133 de zile cu un tovarăș de drum pe care-l detesta așa de tare, că n-au vorbit nici măcar o dată în tot acest timp.

Cea mai bună explicație este probabil și cea mai simplă: acești călători au dat peste unele dintre dealurile și inselbergurile presărate prin zonele muntoase și au presupus că au supraviețuit traversării înspăimântătorilor Munți Kong, pentru că asta apărea pe hartă în locul ăla.

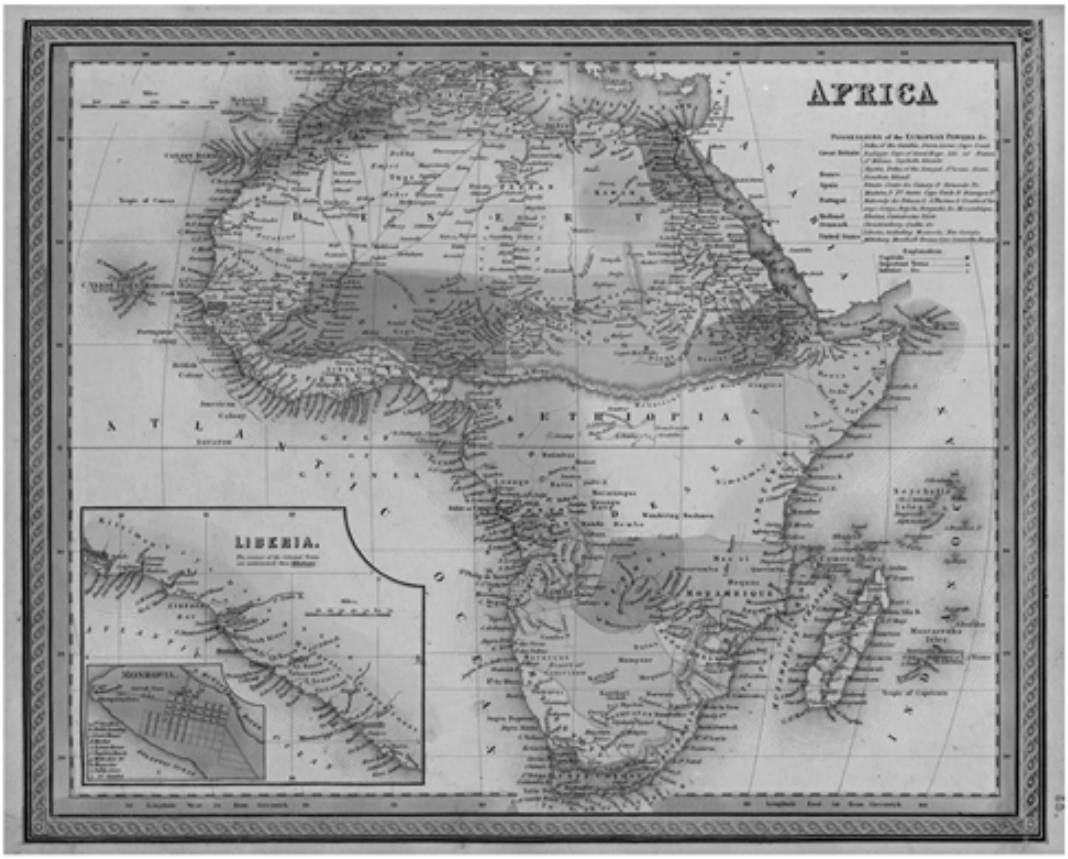

O hartă din 1849 a Africii, care include Munții Kong și Muntele Lunii

A fost o buclă de feedback a aiurelilor perfectă, toată lumea plecând de la premisa că toată lumea are dreptate și adaptându-și dovezile ca să corespundă teoriei, și apoi toți ceilalți au considerat că acestea erau dovezi suplimentare că teoria fusese corectă de la bun început. Exploratorii și-au imaginat munții pentru că aceștia se aflau pe hartă; cartografii au preluat relatările exploratorilor și le-au inclus în următoarea generație de hărți. Și așa au dăinuit munții fictivi.

Acest lucru este cel mai bine demonstrat în lucrarea prezentată de căpitanul R. F. Burton la întrunirea din seara de 26 iunie 1882 a Societății Regale de Geografie.[8] Burton (al cărui nume este legat de lacul Victoria) era un explorator și orientalist cu reputație, pe care natura îl înzestrase cu o barbă impresionantă, un talent pentru limbi străine și o înclinație

remarcabilă pentru arta erotică orientală. În discursul ținut în fața Societății, el a susținut cu hotărâre existența Munților Kong, care, a observat el cu regret în deschidere, „aproape că au dispărut de pe hărți“ (nu era tocmai adevărat — încă mai erau un element stabil pe multe hărți produse la acel moment, chiar dacă lungimea lanțului muntos fusese redusă prudent în comparație cu unele ipoteze nestăpânite prezentate de hărți mai vechi). Lui Burton trebuie să-i mulțumim pentru descrierea dramatică a „maselor impunătoare de granit“ pomenită mai sus.

Burton face aceleași greșeli de bază ca și Rennell, având însă la dispoziție alte opt decenii de dovezi pe care putea să le interpreteze eronat. El pune un accent prea mare pe teoriile despre râuri, insistând că „un asemenea lanț trebuie să existe, dovada fiind comportamentul curenților de pe Coasta de Aur“. Burton se bazează mult pe relatări ale unor exploratori cum sunt Clapperton și John Duncan (care ar fi „traversat întreaga întindere a acestor Munți Kong“), deși cuvintele lor lasă mult mai mult loc de interpretare decât sugerează el. De exemplu, deși editorul lui Clapperton a adăugat un titlu de capitol care face caz de călătoria lui „peste Munții Kong“, în realitate Clapperton nu folosește niciodată această denumire, în descrierea sa el vorbind în principal despre „dealuri“; cele câteva referiri la munți includ și o estimare a înălțimii acestora, de „180 sau 200 de metri“.[9] Ceea ce… nu prea înseamnă un munte.

Și, cel mai important, Burton desființează nonșalant mărturia unui „ghid local“ cu care a discutat personal în timpul unei vizite în zonă și care „știa satul Kong, dar nu și Munții Kong“ — în pofida faptului că satul Kong ar fi trebuit să fie localizat la poalele masivului. Pentru că, desigur, de ce să acorzi atenție cuiva care chiar locuiește în zonă și care zice „A, da, știu satul, dar nu, habar n-am de masivul muntos enorm de lângă el“?

Burton n-a fost un caz izolat. După cum observă sec Thomas Bassett și Philip Porter — profesorii universitari cărora trebuie să le mulțumim pentru studiul asupra istoriei Munților Kong —, „există dovezi (…) că europenii au primit relatări la prima mână ale unor africani, potrivit cărora munții nu existau în anumite zone, dar informația a fost în general ignorată“.[10]

Până la urmă, un ofițer francez pe nume Louis-Gustave Binger a fost cel care a demontat mitul munților. În 1888, a vizitat zona și a fost surprins să constate că „la orizont nu se zărea nici măcar o culme de deal! Lanțul

muntos Kong, care străbate toate hărțile, n-a existat niciodată decât în imaginația câtorva exploratori foarte prost informați".[11]

Însă chiar și după ce Binger a aruncat bomba cu „inexistența munților", aceștia s-au bucurat de o îndelungată viață de apoi — apărând pe câteva hărți în anii 1890, pe una în 1905 și apărând chiar și în 1928 în *Oxford Advanced Atlas*, care în mod evident nu era destul de avansat ca să-și fi actualizat secțiunea despre Africa de Vest în ultimii 40 de ani. Poate că masivul muntos își dăduse obștescul sfârșit, dar năluca lui a supraviețuit.

Dacă lanțurile muntoase africane inexistente ar putea fi unul dintre exemplele cele mai dramatice de aiureli despre lumea din jurul nostru în care am crezut, nu sunt nici pe departe singurele. Istoria este presărată cu ținuturi inexistente și locuri fictive. Unul dintre tărâmurile mitice cu cea mai îndelungată existență este „Regatul părintelui Ioan" — un ținut considerat utopic și foarte bogat, situat oarecum [autorul face semn vag cu mâna] „în Orient". Acesta ar fi fost condus de un monarh creștin pe nume — ați ghicit — părintele Ioan. Personajul a fost limitat la folclor până când, în secolul al XII-lea, a început să circule o scrisoare falsificată care susținea că ar fi chiar de la părintele Ioan (care-și oferea sprijinul pentru cruciade).

Și numele autorului, și scopul farsei s-au pierdut, din păcate, în negura timpului, însă scrisoarea a iscat o convingere stăruitoare și pe termen lung în existența acestui imperiu ca un unicorn sclipitor. Timp de cinci secole, exploratorii au plecat în căutarea acestui măreț ținut pierdut, cartografii l-au pus pe hărți, iar personaje din viața reală au fost considerate descendenți ai părintelui Ioan.

Asta în pofida faptului că nimeni n-a spus vreodată clar unde ar trebui să se afle regatul. Pe parcursul câtorva sute de ani (pe măsură ce moda trecea și unele zone ale hărții erau umplute cu ținuturi care în mod clar *nu erau* regatul), localizarea probabilă a regatului părintelui Ioan a pornit într-o mare aventură, începând din Asia, de unde a călătorit în diverse părți ale Africii și s-a stabilit în cele din urmă undeva în Etiopia, convenabil de aproape de inexistenții Munți ai Lunii. Abia în secolul al XVII-lea a început lumea să accepte, cam fără tragere de inimă, că regatul n-a existat niciodată.

Poveștile transmise de primii exploratori europeni au fost cele care au contribuit la umplerea golurilor de pe hărți, însă mărturiile lor erau adeseori nu tocmai demne de încredere. De exemplu, ținutul Patagoniei era, potrivit

unei descrieri din 1520 a călătoriilor lui Magellan, populat de o rasă de uriași. Ideea uriașilor patagonezi a rămas mulți ani un element stabil al poveștilor spuse de exploratorii europeni, cu descrieri ale înălțimii acestora care au variat în timp: uriașii aveau la un moment dat, în secolul al XVI-lea, 3,6 metri, după care s-au micșorat până la 3 metri în secolul al XVIII-lea.

Adevărul este că „uriașii“ erau, cel mai probabil, indigenii Aónikenk, care nu sunt uriași — abia dacă pot fi considerați „foarte înalți“, în sensul că au în jur de 1,80 metri. Ideea că oamenii ăștia erau „uriași“ poate fi explicată prin faptul că, la vremea aceea, majoritatea europenilor erau cam mărunței.

Dar n-au existat doar relatări false despre ce vedeau în călătoriile lor; uneori, chiar expediția în sine era fictivă. Istoria e presărată cu exemple de oameni care au susținut că au făcut voiaje sau călătorii pe care nu le făcuseră niciodată. Ca să dăm un exemplu — numai pentru că se potrivește cu cartea asta —, timp de mulți ani, biografii lui Benjamin Franklin au fost induși în eroare de un autor francez pe nume St. Jean de Crèvecoeur, care susținea că a călătorit pe mare împreună cu Franklin până la Lancaster, Pennsylvania, în 1787, ca să participe la ceremonia de înființare a colegiului Franklin. În realitate, niciunul dintre cei doi nu s-a aflat acolo: de Crèvecoeur a inventat povestea pentru că voia să-i impresioneze pe concetățenii lui afișând prietenia cu americanul lor preferat.[12]

În analele exploratorilor pe care nu te poți baza, descoperirea insulelor oferea cel mai fertil teren, pentru că era foarte ușor să susții că ai găsit o insulă în mijlocul oceanului și ar fi fost foarte dificil să verifice cineva. Mai mult, aveai dreptul să botezi insula fie cu numele tău, fie (adesea) cu numele vreunui binefăcător bogat, ceea ce este foarte prielnic pentru afaceri.

Poate cel mai entuziast susținător al descoperirii insulelor inexistente a fost un domn pe nume Benjamin Morrell, un aventurier din secolul al XIX-lea și un creator de abureli profund dedicat, născut în încă tânăra națiune americană în 1795. Așa cum remarcă Edward Brooke-Hitching în excelenta sa lucrare *The Phantom Atlas* (un compendiu de „geografie speculativă“ pe care vi-l pot recomanda din toată inima dacă sunteți niște împătimiți ai subiectului din acest capitol), Morrell a ajuns să fie cunoscut drept „cel mai mare mincinos din Pacific“[13] datorită poveștilor sfruntate despre descoperiri pe care le-a publicat într-o carte intitulată *A Narrative of Four Voyages*. Printre „descoperirile“ lui s-au numărat New South Greenland (care nu

există), insula lui Byer (nu există, dar a fost numită după un băiat cu bani pe care voia să-l impresioneze) și insula lui Morrell (botezată chiar după el; nici ea nu există). În pofida faptului că niciuna dintre aceste insule nu era reală, unele dintre ele au rămas mai mult de 100 de ani pe hărțile de navigație, ceea ce n-are cum să fi fost foarte util pentru oamenii care încercau să navigheze.

Ar fi simplu să presupunem că această geografie fictivă este ceva ce aparține de-acum trecutului — de înțeles în contextul lipsei de informații cu care se confruntau cei din trecut, însă irelevantă pentru noi, cei care trăim în era imaginilor din satelit și a Google Maps. Simplu, dar nu neapărat corect, pentru că multe dintre concepțiile greșite din trecut mai au răsunet și astăzi. De fapt, cel puțin una dintre ele și-a croit drum până pe Google Maps: o fâșie izolată de teren, la câteva mii de kilometri de Australia, numită Sandy Island, care a apărut pe hărți timp de mai mult de un secol, până când, în 2012, o navă australiană a trecut întâmplător prin locul unde ar fi trebuit să se afle insula și a confirmat nu numai că nu există niciun fel de insulă acolo, dar fundul mării nu ajunge în niciun punct la mai puțin de 1 000 de metri de suprafață. Google, împreună cu alte organizații, inclusiv National Geographic Society, au șters-o iute de pe hărțile lor.

Persistența acestor pământuri care nu sunt reale poate că nu e surprinzătoare, dat fiind că pământul e ceva ce oamenii își doresc foarte, *foarte* tare. Pământul îți asigură o casă, da, dar — poate chiar mai important — pământul te poate face și foarte bogat. Iar acest lucru se vede probabil cel mai bine în povestea insulei inexistente Bermeja, o bucată de pământ care s-ar fi aflat în Golful Mexic, la nord de coasta peninsulei Yucatán. Apărută pentru prima dată pe hărți în secolul al XVI-lea, a dispărut în mare măsură până la începutul secolului XX, doar pentru a suferi o nouă schimbare dramatică a sorții când guvernul mexican și-a dat seama că, dacă ar exista, i-ar permite să revendice o fâșie foarte, foarte profitabilă din terenurile petrolifere din Golf.[14] Timp de ani de zile, navele mexicane au vânat fără succes această insulă fictivă — și, deși a trebuit să recunoască în cele din urmă că în mod evident nu există nicio insulă acolo, și în zilele noastre mai există mulți care insistă că trebuie să fi fost o insulă acolo *la un moment dat*. Ba chiar unii parlamentari mexicani au acuzat CIA că a făcut să dispară insula.

De foarte multe ori, convingerile noastre greșite despre teritoriile unde trăim vin de la vechiul nostru prieten, raționamentul motivat: pur și simplu, vrem să fie adevărat, pentru că pământul înseamnă avere, putere și — pentru mulți — glorie. Și cel mai bine se vede acest lucru în povestea bătăliei dintre exploratori pentru atingerea Polului Nord. Sau mai degrabă, ca să fim o idee mai exacți, bătălia pentru a fi *recunoscut* drept primul explorator care a ajuns la Polul Nord.

Lupta a început în 1909, în paginile presei americane. Pe 7 septembrie, *New York Times* anunța triumfător pe prima pagină „Peary descoperă Polul Nord, după opt încercări în 23 de ani", declarându-l astfel învingător pe Robert E. Peary. Sentimentul triumfalist n-a fost diminuat defel de faptul că, doar cu cinci zile înainte, prima pagină din *New York Herald* anunța „Polul Nord este descoperit de dr. Frederick A. Cook".

Știrea din *Herald* trebuie să fi fost o mică lovitură pentru Peary, care tocmai se întorsese din expediție, anticipând cu nerăbdare ocazia să anunțe întregii lumi realizarea sa remarcabilă — doar pentru ca fostul lui prieten și tovarăș de călătorie pe corabie, Cook, care fusese dat dispărut (și, în general, considerat mort) în ultimul an, să reapară și să susțină că de fapt a ajuns la Pol în 1908. În articolul din *Times*, Peary l-a acuzat furios pe Cook de impostură.

Bătălia pentru recunoașterea meritului s-a desfășurat inițial în fața tribunalului opiniei publice și, de la bun început, dr. Cook a părut să fi avut de câștigat din faptul că știrea despre el a apărut prima. A fost întâmpinat de mulțimi entuziaste când a debarcat la New York. Ziarele din întreaga țară au făcut sondaje în rândurile cititorilor, întrebându-i pe care dintre cei doi îi cred, iar Cook a ieșit, în repetate rânduri, pe primul loc, cu o majoritate covârșitoare.

Dar Peary era un om de PR iscusit și a recurs rapid la oricine îi datora vreun serviciu, într-o campanie de discreditare a revendicării lui Cook (în încercarea de a-și proteja exclusivitatea, *Herald* a susținut că ar fi și mituit cel puțin un martor). Călătorind cu puține bagaje pe drumul de întoarcere, Cook lăsase multe dintre înregistrările expediției sale la o cunoștință din Groenlanda, care promisese să le trimită la New York. Din nefericire pentru Cook, corabia cu care a venit la New York prietenul lui era a lui Peary —

care, dând dovadă de meschinăria supremă, a refuzat să-l lase să aducă la bord bunurile lui Cook.

După ce a aflat vestea că dovezile despre care credea că-i vor confirma revendicarea nu mai apăreau, Cook a început să cadă în depresie și, după câteva luni, a plecat în Europa, unde avea să petreacă un an în exil, scriind o carte. *New York Times* a trâmbițat știrea despre „dispariția" lui, decretându-i povestea drept „cea mai mare înșelătorie din istorie" și „cea mai uluitoare impostură de când a apărut rasa umană pe Pământ".[15]

(Este posibil ca decizia *New York Times* de a susține fără șovăială declarația lui Peary să fi avut *ceva* de-a face cu faptul că plătise deja 4 000 de dolari pentru dreptul de a relata expediția.)

Sprijinită de un ziar influent, de National Geographic Society (care sponsorizase de la bun început expediția lui Peary) și o bună parte din establishment, versiunea lui Peary a câștigat teren în fața versiunii lui Cook și, în cele din urmă, a devenit varianta larg acceptată. Călătoria lui la Pol a fost recunoscută oficial de Congres și, cum Peary fusese inginer civil în forțele navale americane, a fost promovat, în retragere, la gradul de contraamiral, primind și o pensie de 1 000 de dolari pe an.

În secolul care a trecut de-atunci, susținătorii lui Cook și cei ai lui Peary au avut dezbateri frenetice despre legitimitatea pretențiilor celor doi. Oare a fost Cook un impostor care a încercat să-i fure lui Peary triumful lui legitim sau Peary nu a știut să piardă și a tras sforile ca să-i fure pe nedrept gloria celui care l-a învins?

Adevărul, o să fiți încântați să aflați, nu este niciunul dintre cele de mai sus. De fapt, s-a dovedit că amândoi mințeau.

Astăzi, consensul experților este că, după toate probabilitățile, niciunul dintre ei n-a ajuns nici măcar la 160 de kilometri de Pol — și amândoi au falsificat dovezi ca să-și acopere eșecul.

Pretenția lui Cook este cel mai ușor de demontat. În primul rând, era deja implicat într-un scandal în care-i era pusă la îndoială onestitatea — un scandal de care s-a legat cu cinism, dar pe bună dreptate, și Peary în campania lui de PR. Afirmația lui că ar fi fost primul care a escaladat Denali (cel mai înalt munte din America de Nord, cunoscut pe atunci drept Muntele McKinley) a fost pusă sub semnul întrebării. Scepticismul nu făcuse decât să se accentueze după ce s-a aflat că decupase fundalul unei fotografii

cu însoțitorul său stând triumfător pe „pisc“, astfel încât să nu fie vizibil în spate un vârf mult mai înalt. Cam ca noi, pe Instagram, când eliminăm McDonald's-ul din colțul taberei noastre idilice de yoga.

Orice îndoială în această privință a dispărut un an mai târziu, în 1910, când o altă expediție a încercat să refacă drumul lui Cook și a descoperit vârful unde fusese făcută poza — care s-a dovedit că se află la circa 30 de kilometri și are o înălțime cu 4 500 de metri mai mică. (Destul de mulțumitor, aflorimentul este cunoscut acum drept „Piscul fals“.)

Trucul cu poza s-a dovedit a fi tactica favorită a lui Cook, pentru că ulterior s-a descoperit că fotografiile pe care le-a prezentat drept imagini de la Polul Nord erau de fapt niște poze vechi pe care le făcuse în Alaska. Jurnalul pe care l-a prezentat ca dovadă a călătoriilor sale fusese în mod evident scris ulterior, ghizii săi inuiți spunând după aceea că n-au ajuns până la Pol, iar o insulă pe care susținea el că a descoperit-o pe drum s-a dovedit că, hm, nu există. Ultimul cui bătut în sicriul reputației lui Cook a venit în 1923, când — după ce se retrăsese din domeniul explorărilor și intrase în industria petrolului — a fost condamnat și trimis la închisoare pentru fraudă poștală. Ceea ce i-a cam asigurat un loc în istorie la capitolul celor nedemni de încredere.

Toate acestea deschideau calea încoronării lui Peary ca adevărat prim cuceritor al Polului. Așa de amănunțit fusese distrusă reputația lui Cook și așa de public fusese scandalul dintre ei, încât pentru Peary părea floare la ureche — pornind de la premisa incorectă că, dacă unul dintre ei mințea, atunci celălalt *trebuie* să fi spus adevărul. Ca atare, povestea lui a ajuns să fie general acceptată în cea mai mare parte a secolului XX.

E puțin ciudat, deoarece, chiar și la vremea aceea, existaseră îndoieli serioase în legătură cu onestitatea lui și, retrospectiv, o mare parte din comportamentul lui a ridicat semne de întrebare. Exista jurnalul său, pe care l-a prezentat ca dovadă în fața Congresului — un jurnal despre care congresmenii n-au putut să nu observe că era surprinzător de curat pentru niște însemnări care ar fi trebuit scrise zilnic, de cineva cu mâinile pline de grăsime, într-un mediu ostil, unde era imposibil să te speli. Mai era și faptul că Peary a refuzat să lase pe oricine altcineva să-i studieze consemnările. În plus, și el susținea că a descoperit o insulă pe drum, dar și aceasta s-a dovedit ulterior tot inexistentă.

Însă cele mai vizibile semnale de alarmă proveneau din lipsa de plauzibilitate a propriei descrierii a călătoriei sale. Chestia cu Polul Nord e că nu se află pe uscat — este acoperit cu straturi de gheață, iar treaba asta cu straturile de gheață e că plutesc în derivă de colo-colo destul de mult. Nici nu prea există puncte de reper după care să navighezi pe întinderea albă vastă și pustie. Pentru a merge la Pol, trebuie să faci cu regularitate măsurători ca să verifici și că nu te-ai abătut de la traseu, și că pământul de sub picioare nu s-a mutat din locul unde te-ai aștepta să fii. Iar Peary ar fi putut cu siguranță să facă asta — spre deosebire de Cook, era navigator specializat, ca și alți câțiva dintre ceilalți membri ai expediției sale —, dar, ce să vezi, ciudățenie, n-a făcut deloc măsurători pe parcursul întregului traseu către obiectiv.

Și totuși, potrivit propriei descrieri a călătoriei, a reușit să străbată în linie dreaptă aproape 800 de kilometri pe gheața mișcătoare și lipsită de puncte de reper și să ajungă direct la Pol. Nu numai atât, dar, cu o săptămână înainte să fi ajuns la Pol, și-a trimis cea mai mare parte a expediției înapoi, inclusiv pe toți ceilalți navigatori. Ceea ce e un pic suspect, dar nu la fel de suspect ca faptul că, imediat după ce au fost trimiși înapoi ceilalți, ritmul deplasării sale s-a dublat în mod misterios, ajungând la o distanță neverosimilă de 114 kilometri pe zi — o ispravă remarcabilă pentru cineva care își pierduse din cauza degerăturilor suferite într-o expediție anterioară cele mai multe dintre degetele de la picioare. (Doctorul care i le-a salvat pe celelalte era… viitorul lui inamic, Frederick Cook.)

În cele din urmă, Peary a făcut o singură măsurătoare de navigație, după care — potrivit însoțitorului său Matthew Henson — s-a întors arătând cu totul nefericit și a refuzat să spună cuiva care a fost rezultatul. Însă a doua zi a declarat pur și simplu că erau la Pol, a vârât o fâșie de steag american într-o cutie de tablă și a îngropat-o sub gheață. După aia au plecat acasă.

În timp ce dezbaterea despre care dintre cei doi rivali era adevăratul pionier al Polului avea să se intensifice în deceniile ce au urmat, în prezent consensul este că niciunul dintre ei n-a ajuns la Polul Nord: Cook nici măcar nu s-a apropiat, iar Peary probabil că și-a ratat ținta cu 100 până la 160 de kilometri. În realitate, prima expediție peste straturile de gheață care a ajuns la Pol a avut loc abia în 1968, și chiar și atunci membrii ei au folosit snowmobile.

(Probabil că merită observat aici că Peary și Cook n-au fost nici pe departe singurii exploratori arctici care au ridicat întrebări istorice în jurul lor: să-l luăm, spre exemplu, pe vechiul nostru prieten Vilhjamur Stefansson, cel care avea să se ocupe de inventarierea farselor cu căzi de baie. În 1913, a condus o expediție canadiană de explorare a noilor teritorii dintre Alaska și Pol, însă corabia lui a fost prinsă între ghețuri și s-a aflat în pericol să fie zdrobită. Stefansson a anunțat prompt că se duce pe țărm ca să vâneze ceva și să facă rost de mâncare; cât timp era plecat, corabia a fost dusă de ghețuri și în cele din urmă s-a scufundat. Unsprezece dintre membrii echipajului au murit înainte să poată fi salvați, în timp ce Stefansson a continuat voios să exploreze zona arctică pe sanie încă patru ani, fără să pară prea îngrijorat de ce s-a întâmplat cu corabia sau cu partenerii lui de expediție. Cel puțin câțiva dintre supraviețuitori au spus ulterior că-l bănuiesc că i-a abandonat în mod deliberat.)

În timp ce Cook și Peary au recurs amândoi la înșelătorie ca să-și acopere eșecul de a-și atinge obiectivele, alți palavragii cu veleități geografice din istorie au făcut invers: s-au pregătit de eșec spunând minciuni sfruntate, pe care realitatea nu avea cum să le egaleze vreodată.

Asta s-a întâmplat cu un bărbat pe nume Lewis Lasseter, care, în 1930, a condus un grup în deșertul central australian, în căutarea unor bogății de neimaginat. Căutau un „recif“ în mijlocul pustietății, un recif din aur care i-ar fi făcut mai bogați decât regii.

Chestia evidentă aici este că în mijlocul Australiei nu există un recif de 14 kilometri lungime. Lasseter a pretins că l-a văzut cu ochii lui, când se rătăcise în deșert în 1897, 1900 sau 1911 (anul era diferit la fiecare relatare). Povestea spunea că n-a reușit atunci să-și refacă traseul, dar a petrecut câteva zeci de ani încercând să strângă fonduri pentru o expediție de redescoperire a recifului.

Încă se mai discută dacă Lasseter a greșit pur și simplu, avea halucinații sau era escroc de-a dreptul. E posibil să fi fost câte un pic din fiecare, așa cum se întâmplă de multe ori. Cu toate acestea, cum Marea Depresie afectase întreaga lume, povestea lui l-a convins pe liderul unui sindicat influent să-i ofere sprijin în eventualitatea puțin probabilă că ar fi avut dreptate. Așa încât a pornit la drum în căutarea aurului, împreună cu alți șapte exploratori, bine echipați cu un avion și niște camioane.

Însoțitorilor lui le-a devenit destul de repede clar că Lasseter habar n-avea încotro mergea și, mai mult, nici nu mai fusese vreodată în sălbăticie. Grupul căuta fără nicio direcție, camioanele s-au împotmolit în nisip, iar avionul s-a prăbușit și pilotul a ajuns la spital.

Unul câte unul, ceilalți membri ai expediției au ajuns la concluzia că Lasseter spunea tâmpenii și au abandonat căutarea — lăsându-l până la urmă pe Lasseter cu un singur vânător de câini dingo pe nume Paul și câteva cămile. Lasseter i-a zis curând lui Paul că a găsit reciful, dar a refuzat să spună unde. După o scurtă bătaie cu pumnii, a plecat și Paul, iar apoi (conform jurnalului lui Lasseter) au fugit și cămilele, în timp ce el făcea treaba mare.

Rămășițele pământești ale lui Lasseter, alături de jurnal, au fost găsite în anul următor în deșert.

Deși categoric nu există niciun recif de aur în mijlocul Australiei, multe alte expediții l-au căutat în următoarele decenii și, chiar și în prezent, odată la câțiva ani, apare câte cineva care susține că a descoperit localizarea Recifului lui Lasseter, care, repet, nu există.

Poate că Lasseter a crezut sincer în existența recifului său; e greu de explicat de ce, dacă ar fi fost o simplă escrocherie, a insistat să-l caute mult timp după ce renunțase tot restul lumii. Ca mulți alții care au născocit povești despre teritorii inexistente, e posibil să fi greșit pur și simplu și apoi s-a încrâncenat în convingerea lui greșită, datorită entuziasmului sau rușinii sau, pur și simplu, din cauza unei distorsiuni de confirmare.

Iar aici nu este nici pe departe singur. De fapt, una dintre cele mai incredibile povești despre aiureli geografice din istorie îi aparține unui om care n-avea absolut nicio scuză pentru neadevărul afirmațiilor sale și totuși a acționat insistent ca și cum acestea ar fi fost niște certitudini. Dar, pentru a spune această poveste, va trebui să cercetăm aprofundat lumea escrocilor, a impostorilor și a șarlatanilor, unde îl vom întâlni probabil pe cel mai mare trișor din toate timpurile — omul care a escrocat o țară inventând o altă țară.

5

Manifestul escrocheriei

Când au ajuns pe țărmurile teritoriului Poyais, în februarie 1823, primii coloniști știau deja foarte bine la ce să se aștepte de la noul lor cămin. În timp ce *Honduras Packet* lăsa ancora chiar lângă laguna Râului Negru, coloniștii de la bord trebuie să fi anticipat cu nerăbdare bogățiile care-i așteptau în noua lor viață. Știau că în Poyais pământul era și frumos, și fertil. Clima caldă central-americană n-avea nicio legătură cu Londra iernatică de unde plecaseră cu două luni înainte și se zicea că ar face minuni pentru sănătate. Solul fertil putea da trei recolte pe an, promițând o avere de-a gata, cu efort minim, pentru orice fermier întreprinzător. Râurile lungi și șerpuitoare erau pline de aur, orice trecător putându-se alege cu pepite dacă cernea nisipul. În interiorul lagunei se afla gura Râului Negru, care adăpostea principalul port comercial al țării, și la doar câțiva kilometri se găsea capitala St Joseph — o metropolă mică, dar în plină dezvoltare, cu 15 000 de locuitori și o arhitectură elegantă, după moda europeană.

Pentru că din lagună nu ieșise încă nicio barcă să-i întâmpine pe noii cetățeni, căpitanul Hedgcock a tras cu unul dintre tunurile de pe corabie, ca să-i anunțe pe poyezi (cum erau cunoscuți cetățenii din Poyais) despre sosirea lor. Au așteptat nerăbdători să vină reprezentanții portului și să-i întâmpine.

Și au așteptat. Și apoi au mai așteptat o vreme.

Hmmm. Tot nicio barcă.

Barca n-a apărut niciodată pentru că, așa cum au descoperit coloniștii când au decis, în cele din urmă, să se ducă singuri la mal, în lagună nu se afla niciun port comercial plin de viață. Când au căutat capitala St Joseph, aventurându-se în amonte mulți kilometri și croindu-și drum prin jungla deasă, n-au găsit un oraș cosmopolit cu bulevarde largi, bancă și operă. Au găsit în schimb niște moloz și câteva colibe în ruine, abandonate cu un secol în urmă. Presupunând că n-au acostat unde trebuie, au verificat pe harta detaliată a zonei, care le fusese dată de chiar căpetenia din Poyais: generalul

Sir Gregor MacGregor, erou de război, descendent al unei familii nobiliare și lider însuflețitor al acestei națiuni tinere.

Neah. Se aflau, categoric, unde trebuiau să se afle.

Ceea ce nu prea înțeleseseră coloniștii la momentul acela — dar, probabil, începeau deja să simtă unii dintre ei, în bucățica aia de stomac care bagă de seamă prima când ai făcut o greșeală absolut îngrozitoare — era motivul pentru care nu apăruseră bărcile, iar motivul era că nu existau niciun port și nicio capitală, nu că ar fi primit ei indicații greșite.

Și asta se întâmpla, bineînțeles, pentru că nu exista nicio țară care să se cheme Poyais.

Întreaga tânără națiune a existat aproape numai în mintea lui Gregor MacGregor, un om care și-a folosit cumva dominionul fictiv ca să strângă o avere de la investitori din Londra și care a convins sute de scoțieni să-și vândă toate bunurile, să-și lase în urmă casele și să traverseze oceanul (în timp ce-i plăteau lui sume generoase pentru privilegiul de a avea o viață nouă).

În decurs de un an, majoritatea aveau să moară.

Unii escroci își pun în practică înșelătoriile inventând afaceri, rude bolnave sau averi misterioase imaginare care nu pot fi recuperate decât cu ajutorul unui străin căruia îi trimit la întâmplare o scrisoare. Aceștia sunt mici copii în comparație cu MacGregor, care a inventat o întreagă țară.

Suntem destul de obsedați de escroci, impostori, șarlatani și tot soiul de coțcari. Fie că-i considerăm exploatatori nemiloși ai celor vulnerabili și naivi, fie drept având un statut pervers de erou popular — care exploatează sistemele nedrepte —, nu ne mai săturăm de ei. Asta poate fi și din pricină că ne place *schadenfreude* pe care o simțim văzându-i pe alții fraieriți, dar și pentru că ne delectăm cu spaima paranoidă că am putea fi chiar noi cei înșelați. Sau ar putea fi din pricina modului în care par ei să confirme ceea ce credem mulți dintre noi în taină despre structurile sociale care îi separă pe cei care au de cei care nu au — toate sunt niște fațade false, găunoase, pe care oricare dintre noi le-ar putea doborî dacă am avea tupeul să pretindem că suntem altceva decât suntem în realitate.

MacGregor a rămas în istorie pentru că a orchestrat ceea ce *The Economist* a descris odată drept „cea mai mare înșelătorie din toate timpurile“.[1] Dar fascinant este că, până în ziua de azi, tot nu e întru totul limpede cât de mult

a fost real, cât a fost o înșelătorie deliberată și cât a fost autoamăgire pe cea mai largă scară posibilă.

Ambițios, charismatic și cel puțin pe alocuri încântător, MacGregor era un om care simțea foarte profund că este menit să înfăptuiască lucruri mărețe. Mai mult, a reușit în mod consecvent să se insinueze ațâțător de aproape de această măreție… doar ca să-și lase prompt cariera în cădere liberă de fiecare dată. Ca s-o zicem pe șleau, dacă MacGregor ar fi investit aceeași cantitate de efort ca să realizeze *pe bune* diverse lucruri pe cât a investit *prefăcându-se* că le-a obținut, atunci el (ca să nu mai vorbim de câteva sute de coloniști sărăciți sau morți) ar fi dus-o mult mai bine.

Puteți înțelege de ce s-au lăsat înșelați coloniștii și investitorii de stratagema lui MacGregor. Acesta se lăuda cu un pedigri cu adevărat impresionant: un nobil scoțian, care era veteran în armata britanică și luptase în legendarul Regiment 57 de infanterie — „Încăpățânații" — în bătălia de la Albuera. Luptase și în armata portugheză și, pentru serviciile aduse, primise Ordinul lui Hristos în Portugalia. Apoi, ca mulți militari britanici ai vremii, se dusese în America Latină ca să lupte în războaiele de eliberare împotriva imperiului spaniol și devenise general în armata venezueleană și erou popular. Probabil că nimic din toate astea nu e surprinzător — în definitiv, era căpetenia clanului Gregor, descendent din Rob Roy însuși.

După aceea au început să apară în presă, la sfârșitul lui 1821, anunțuri despre ocazia de a cumpăra pământ în Poyais — la prețul incredibil de mic de 1 șiling/acru pentru primii veniți, cu condiția să se hotărască repede, pentru că anunțurile avertizau că prețul va crește în următoarele luni.[2] Trebuie să fi părut o ocazie prea bună pentru a fi ratată. Cum imperiul spaniol din Lumea Nouă, care dăinuise sute de ani, se destrăma în cele din urmă, ochii britanicilor urmăreau cu nerăbdare noi oportunități, iar investiția în America Latină era cea mai la modă. Până în vara lui 1822, anunțurile nu mai vorbeau doar de ocazia de a investi în teren: îi îndemnau pe coloniști să se ducă și să înceapă o viață nouă în Poyais, ca pasageri pe *Honduras Packet*, o corabie „foarte încăpătoare și confortabilă" (după cum spunea un anunț din *The Times*).[3]

Gregor MacGregor, elegant, așa cum apare în *Sketch of the Mosquito Shore*

Ca să susțină aceste anunțuri, MacGregor a lansat o amplă campanie de publicitate. A dat interviuri în ziare, a socializat cu înalta societate și a deschis la Londra și Edinburgh birouri ale țării sale imaginare. Nu numai atât, dar, cu o oarecare cheltuială, a plătit chiar publicarea unei întregi cărți legate în piele, cu titlul *Sketch of the Mosquito Shore*********, scrisă de un oarecare „Thomas Strangeways, K.G.C.“, prezentat drept „căpitanul Regimentului 1 indigen din Poyais și aghiotant al Înălțimii Sale Gregor, căpetenia din Poyais“.

Sketch of the Mosquito Shore includea, pe prima pagină, un portret foarte frumos al lui Gregor, cu un aer regal, și un desen idilic al lagunei Râului Negru, plină de corăbii. Această carte a fost cea care făgăduia râurile acelea ce le vor asigura coloniștilor „globule de aur curat", terenuri care pot da câte trei recolte pe an, plus mână de lucru din rândurile indigenilor prietenoși, care nutresc o dragoste profundă și trainică pentru britanici și care vor munci bucuroși tot anul, în schimbul unei sume mici de bani sau poate chiar numai pentru îmbrăcăminte.[4]

(Cartea se străduia și să sublinieze, chiar de la bun început, că Mosquito Shore nu se numește așa pentru că ar fi invadat de țânțari — ha, ce idee! —, ci din cauza multelor insulițe presărate de-a lungul țărmului. Niciuna dintre aceste explicații nu era de fapt adevărată; în realitate, coasta Mosquito este numită, sau numită eronat, după populația indigenă Miskito.[5] Și are o grămadă de țânțari, așa cum aveau să descopere curând coloniștii.)

Adevărul este că mare parte din carte era pur și simplu copiată la grămadă din alte câteva cărți despre regiune, depășite deja de zeci de ani; materialul care nu era copiat era pură fantezie și, cum avea să se dovedească mai târziu în timpul unui proces de calomnie, fusese scris de MacGregor.

Însă el a mers chiar mai departe de atât, prezentând Poyais nu doar ca pe o oportunitate pentru înființarea unei noi colonii, dar și ca o țară deja existentă, cu un guvern funcțional, infrastructură civilă extinsă și o cultură plină de viață. Avea să arate un exemplar din „Proclamația către locuitorii teritoriului Poyais", care marca oficial nașterea națiunii sale — un document pe care susținea că l-a distribuit în țară înainte să plece spre Londra — și care afirma că regele din Mosquito Shore i-a acordat pentru totdeauna drepturile asupra teritoriului Poyais. A inventat și un steag al țării și un sistem de atribuire a rangurilor de cavaler, acordându-le potențialilor aliați în stratagema sa „Ordinul Crucii Verzi". A tipărit „dolari poyezi" și le-a oferit un cufăr întreg coloniștilor, ca să-i ajute să-și înceapă noua viață. A discutat structura tripartită a sistemului de guvernământ poyez. L-a convins pe Andrew Picken, un tânăr funcționar impresionabil din Glasgow, cu visuri literare, să scrie o poezie și o baladă care să laude Poyais, dând impresia că acestea ar fi chiar produsul culturii locale.

În urma unei discuții la care s-a consumat mult vin și în cursul căreia MacGregor i-a sugerat serios că ar putea deveni directorul teatrului național

din Poyais, Picken a mers mai departe și a devenit una dintre cele mai importante voci care le povesteau coloniștilor despre viața care-i aștepta în St Joseph. Multor coloniști li s-au promis, în același mod, funcții importante: unul avea să fie guvernator-locotenent în St Joseph, altul, directorul Băncii din Poyais. Un cizmar din Edinburgh, pe nume John Hellie (sau Heely, sursele documentare conțin informații diferite) și-a vândut bunurile și și-a părăsit familia după ce i s-a promis că va devenit Cizmarul oficial al prințesei din Poyais.

Bancnota de 1 dolar poyez, tipărită de Gregor MacGregor în Scoția, pentru că nu exista niciun fel de Bancă din Poyais

Bineînțeles, ce au găsit coloniștii când au ajuns era… o idee mai puțin impresionant. Au coborât ancora pe coasta de nord a Hondurasului din zilele noastre, în capătul vestic al regiunii numite sugestiv Gracias a Dios (Slavă Domnului). Râul Negru este cunoscut în prezent drept Rio Sico; laguna este cunoscută fie ca Laguna de Ibans, fie ca Laguna Ebano.[6] Este tot destul de izolată și nu are o populație numeroasă, deși există un aeroport — mă rog, o pistă de aterizare cu iarbă — și, potrivit *Lonely Planet*, are și o

„căsuță eco“, destinată turismului.[7] Una peste alta, probabil că este un pic mai ospitalieră decât ce au găsit pasagerii de pe *Honduras Packet*.

Ce au găsit ei era în mare multă junglă, niște moloz și un sihastru american care stătea într-o colibă. Nu existau niciun oraș, nicio localitate, niciun port și niciun fel de comerț. Râurile se remarcau prin lipsa de „globule de aur curat“. Coloniștii din primul grup de pe *Honduras Packet* au petrecut câteva săptămâni într-o stare de completă năuceală, încercând să înțeleagă ce au greșit și așteptând să fie contactați de autoritățile poyeze, locuind în tot acest timp pe țărm, în corturi și adăposturi rudimentare.

După câteva săptămâni, în martie, a sosit și a doua corabie cu coloniști — *Kennersley Castle* —, iar atunci lucrurile au luat-o razna și mai rău. În primul rând, numărul coloniștilor a crescut de la vreo 70 la peste 200, ceea ce însemna mult mai multe guri de hrănit și mult mai multe corpuri care se puteau îmbolnăvi. Mai rău, imediat au apărut neînțelegeri între cele două grupuri. Nou-veniții — care auziseră toate poveștile lui Picken despre cât de minunat era St Joseph — erau deosebit de nemulțumiți de ceea ce găsiseră de fapt când acostaseră. Dar nu puteau nici să înțeleagă de ce comandantul, colonelul Hector Hall (cel care ar fi urmat să preia postul de guvernator-locotenent), nu se ocupase să construiască adăposturi mai solide sau de ce nici măcar nu venise să-i întâmpine.

Asta se întâmpla într-o oarecare măsură pentru că oamenii aleși să facă parte din grupul de coloniști nu prea aveau talentele necesare dacă vrei să încerci să construiești de la zero un oraș. Printre ei se numărau un bancher, câțiva funcționari publici, un bijutier, un tipograf, câțiva grădinari, un valet și câțiva tâmplari: toate, niște profesii minunate dacă te așteaptă deja o metropolă plină de viață, dar de o utilitate îndoielnică dacă trebuie să construiești întâi ceva mai mare decât un dulap.

Însă principalul motiv era că Hall înțelesese deja ce nu înțeleseseră majoritatea coloniștilor — că fuseseră duși de nas, și încă în stil mare. Nu aveau să fie contactați de niciun fel de autorități din Poyais. Ar fi însemnat moarte sigură să plece de pe țărm și să înainteze pe continent. Ar fi fost inutil să construiască o colonie. Cum *Honduras Packet* fusese purtată în larg de valuri în timpul unei furtuni, ducând la bord multe dintre proviziile lor, prioritatea lor era acum salvarea. Și cu asta se și ocupa colonelul Hall: era

plecat într-o expediție în care-și propusese să încerce să localizeze *Honduras Packet* și să ia legătura cu regele George Frederic Augustus (conducătorul Miskito oficial al regiunii, care fusese instalat în mare măsură ca marionetă a autorităților britanice și era cel care i-ar fi acordat lui MacGregor drepturile pentru Poyais).

La întoarcere, după ce fusese informat că regele nu prea avea habar despre ce vorbește el, Hall a fost deosebit de nemulțumit să afle că nou-veniții lăsaseră și *Kennersley Castle* să plece. La rândul lor, coloniștii erau nemulțumiți că adusese cu el un singur butoiaș cu rom.

Situația a degenerat rapid. Moralul s-a prăbușit pe fondul neînțelegerilor, eforturile de a construi adăposturi suplimentare au eșuat și, cel mai rău, odată cu venirea sezonului ploios — și a țânțarilor care-l însoțeau și care s-au dovedit a fi numeroși —, coloniștii au început să se îmbolnăvească și să moară. Hall a ținut mai departe doar pentru el faptul că au fost trași pe sfoară, temându-se de reacția coloniștilor la aflarea veștii, dar efectul a fost că a sporit neîncrederea dintre grupuri, mai ales când el tot dispărea pentru perioade lungi, în misiuni misterioase. Pierzându-și speranța că o să-și mai vadă vreodată familia, bietul cizmar John Hellie s-a sinucis în hamacul lui.[8]

În cele din urmă, în mai, după ce coloniștii îndураseră câteva luni toride, tabăra lor nenorocită a fost descoperită de o corabie din Belize. Care a adus vești bune și vești proaste. Veștile proaste erau că țara unde credeau ei că au emigrat nu exista; veștile bune erau că puteau pleca de-acolo. Că aceasta era cea mai bună decizie s-a confirmat după câteva zile, când Hall s-a întors din ultima sa expediție cu un mesaj din partea regelui George Frederic Augustus: orice concesiune de teren pe care pretindea că a primit-o MacGregor era nulă și neavenită, iar coloniștii ocupau de fapt ilegal pământurile.

Și așa, coloniștii distruși au fost duși în Belize, într-o serie de călătorii cumplite și foarte înghesuite. Unii erau prea bolnavi ca să suporte un astfel de voiaj; mulți s-au îmbolnăvit sau și-au agravat starea chiar în timpul călătoriei. Mai mult de jumătate dintre ei au murit: din cei circa 270 de coloniști veniți cu primele două corăbii, probabil că numai vreo 50 au mai reușit să se întoarcă în Marea Britanie.

Moment în care s-ar putea să merite menționat că toată povestea — „corăbii întregi de coloniști pleacă din Scoția pentru visul unui nou paradis

în America Centrală, dar visul se încheie cu ruină financiară, boală și moarte“ — ar putea părea puțin… în fine, *familiară*.

Și asta din cauză că, incredibil, nu era prima dată când se întâmpla. Cu 125 de ani înainte, aproape aceeași soartă îi așteptase pe alți câteva mii de scoțieni, care, convinși de un comisionar cu limba dulce, plecaseră să înființeze o colonie nouă în Darien, pe istmul Panama. Atunci nu fusese chiar înșelătorie, doar o încercare mai mult decât ambițioasă de a înființa un imperiu scoțian și a dovedi niște teorii despre comerțul global, dar efectul a fost aproximativ același. Cam jumătate dintre coloniști au murit și mulți investitori și-au găsit ruina. Toată povestea a reprezentat o umilire națională profundă pentru Scoția, distrugându-i economia și împingând-o pe calea ce avea să ducă în cele din urmă la uniunea cu Anglia.********

Ceea ce ridică o întrebare: cum naiba s-au lăsat oamenii duși de nas exact la fel, la doar un secol și ceva mai târziu?

Ca să răspundem la această întrebare, trebuie să ne uităm la MacGregor și să înțelegem cum a fost în stare să convingă așa de mulți oameni că o țară care nu există este suficient de reală ca să-și dea peste cap viețile pentru ea. Aici există o mică problemă, pentru că, din nefericire și pentru reputația lui, și pentru eforturile noastre de a-i creiona un portret echilibrat, are un oarecare dezavantaj pe frontul moștenirii istorice. Foarte simplu, o mulțime din ce s-a scris despre el în epocă a fost scris de niște persoane care-l urau în mod evident.

MacGregor se pricepea foarte bine să convingă oamenii și să-i câștige de partea lui. Din nefericire pentru el, nu reușea deloc să-i păstreze în tabăra sa.

În primul rând, probabil că n-o să vă surprindă din cale-afară că nu doar țara lui MacGregor era fictivă, ci și porțiuni însemnate din biografia lui. E adevărat, era un MacGregor din clanul Gregor, dar cu siguranță nu era căpetenia acestuia și nici nu era descendentul direct al lui Rob Roy; provenea dintr-o ramură mai puțin norocoasă a familiei. Da, fusese în armata britanică, dar nu era unul dintre „Încăpățânații“ din bătălia de la Albuera, pentru că fusese dat afară discret din regiment cu mai mult de un an înainte de bătălie, în urma unui incident descris eufemistic drept „o neînțelegere cu un ofițer superior“.[9] Și era adevărat că ulterior ajunsese în

armata portugheză… dar rezistase doar câteva luni înainte să se întâmple exact același lucru.

De unde anume provenea ordinul portughez al lui MacGregor, pentru perioada de doar câteva luni petrecută în principal scoțându-și din sărite superiorii, rămâne să încerce să descopere cititorul.

Problema lui MacGregor era că, deși avea, fără îndoială, niște talente, gustul lui pentru însemnele statutului depășea cu mult sârguința pentru obținerea acestuia. Așa cum spune istoricul Matthew Brown (care e în general mai înțelegător decât majoritatea celorlalți în ceea ce îl privește pe MacGregor), acesta era „un om pretențios și obsedat de rang".[10] Intrase prin căsătorie într-o familie cu tradiție militară, bogată și cu multe relații și respectase tradiția îndelungată de cumpărare a avansărilor în armată, devenind tot mai nesuferit cu fiecare nou epolet. După ce a fost dat afară din armată, în 1810, în loc să se dedice unei perioade de introspecție, pare să fi ridicat miza, acordându-și de unul singur gradul de colonel și afișându-se prin Edinburgh împreună cu soția, îmbrăcați în cele mai vizibile însemne ale rangului. Așa cum arată una dintre biografiile sale foarte dure, publicată în 1820 de unul dintre mulții lui dușmani, se bucura de libertate „cu prea puțină precauție și cu și mai puțină judecată".[11]

Toate acestea au cunoscut un final brusc și tragic în 1811, când soția lui MacGregor, Maria, a murit. Izolat de averea familiei, nu-și mai putea finanța stilul de viață excentric. Strâmtorat financiar și lipsit de orice obiectiv, a făcut ce făceau la vremea aceea mulți foști militari britanici: a plecat în America Latină ca să lupte împotriva spaniolilor. Mai precis, a șters-o în Venezuela.

Și acolo a reușit să acopere cel mai bine prăpastia dintre imaginea lui despre sine și realizările lui concrete. Ca mulți studenți care-și iau un an liber, a plecat într-o călătorie în străinătate și… s-a regăsit. A devenit în scurt timp confident al marelui general revoluționar Francisco de Miranda, pe care-l privea cu o admirație nemărginită. Un amator de plăceri învederat și fustangiu legendar, Miranda împărtășea pasiunea lui MacGregor pentru apanajul puterii; spre deosebire de MacGregor, era și un geniu militar. Nu numai că MacGregor s-a înțeles bine cu Miranda, dar, pentru a doua oară, s-a căsătorit cu o femeie care avea relații: señora doña Josefa Antonia Andrea Aristeguieta y Lovera, verișoara acum legendarului eliberator Simón Bolívar.

Palmaresul militar al lui MacGregor în Venezuela n-a fost perfect, dar, una peste alta, a fost destul de solid și a inclus cel puțin o realizare pentru care a fost elogiat pe bună dreptate. De fapt, s-ar putea să fi fost mult mai bine dacă n-ar fi avut ghinionul să ajungă într-un moment nefericit pentru forțele care luptau pentru independența Venezuelei. A suferit câteva înfrângeri, dar a fost considerat erou pentru felul cum a comandat retragerea esențială de la Ocumare, din 1816, care a durat o lună și în cursul căreia a avut în subordine o forță compusă în mare parte din sclavi recent eliberați, care au luptat cu vitejie împotriva inamicului pornit pe urmele lor — o acțiune de ariergardă remarcabilă, ce a permis regruparea armatei proindependență. Și așa, în cele din urmă, MacGregor s-a bucurat de ovațiile după care tânjea — nu datorită unor titluri inventate sau banilor aruncați în stânga și-n dreapta, ci datorită unor realizări obținute cu muncă grea.

Oricum, la scurt timp după aceea, pare să fi avut un conflict catastrofal cu venezuelanii și a plecat din solda lor. Oh, Gregor.

Începând din acest moment, cariera lui a devenit tot mai haotică, pentru că a început să acționeze pe cont propriu. În 1817, a încercat să invadeze Florida și s-o cucerească de la spanioli. Trupele lui au ajuns să petreacă șase luni blocate pe o insuliță pe care o ocupaseră, înainte ca Gregor să spele putina și să-și lase soldații acolo. A condus un atac dezastruos pe ismul Darien — același unde Scoția suferise o umilire așa de mare în secolul anterior. MacGregor s-a și referit în mod explicit la acest incident când încerca să adune trupe, susținând că unul dintre strămoșii lui participase la nefericita expediție și sugerând că o nouă operațiune reprezintă o ocazie de reparare a onoarei naționale. Nu s-a și întâmplat așa; la Portobelo, forțele spaniole l-au surprins pe MacGregor dormind (literalmente) și a ajuns să fie nevoit să sară pe fereastra dormitorului, fără pantaloni, și să scape înotând (nu știa să înoate).

Din această perioadă datează multe dintre descrierile lui puțin măgulitoare. Michael Rafter, care a făcut parte din forțele lui în Darien și al cărui frate a fost executat după ce spaniolii au recucerit Portobelo, s-a hotărât să-l demaște pe MacGregor — biografia scrisă de el este cea din care am citat deja și care rezumă personalitatea eroului nostru spunând că „M'Gregor a fost răsfățat de prosperitate, iar nestatornicia și dispoziția sa arogantă i-au distrus curând perspectivele măgulitoare", ceea ce, sincer, pare

corect.[12] O altă relatare a nefericitei aventuri îl descrie pe MacGregor coordonând o acțiune de pe dunetă, cu un pahar de vin în mână.[13] *Jamaica Gazette* a scris deloc flatant: „Pleacă într-o expediție de jaf împotriva, după cum spun susținătorii lui, inamicilor săi și își încheie cariera… jefuindu-și prietenii (…) Cauza numitului mare conducător este acum, a devenit acum, se pare, complet inutilă, iar eroul însuși, complet nevrednic de atenție mai departe".[14]

De-a lungul acestei perioade, MacGregor și-a cizelat trei trăsături care, retrospectiv, par exerciții pentru stratagema Poyais. Avea talentul de a-și atrage compatrioții în misiunile sale, convingând zeci de soldați să plece din Scoția și să i se alăture în aventurile de peste ocean. Punea deja bazele sistemului său fantezist de ranguri: Ordinul Crucii Verzi a fost testat prima dată în Florida. Și dădea frâu liber pasiunii sale pentru proclamații pline de tâmpenii și pentru arogarea celor mai mărețe titluri — după o expediție, scrie Rafter, „ca un monument durabil al aberației unice a intelectului omenesc, a avut nerușinarea fără seamăn de a se proclama «împăratul incaș al Noii Grenada»!!"[15]

Totuși, ideea e că nimic din comportamentul lui nu era *deosebit* de straniu în contextul Caraibilor și Americii Latine din epocă.[16]

Adică, OK, era *oarecum* straniu, dar nu era cu totul scandalos. Să-ți acorzi singur titluri extravagante era aproape o practică standard pentru toți *caudillos* din zonă; cu imperii care se destrămau, se formau și, în general, dansând mambo, toată zona era într-o stare aproape permanentă de flux/reflux și cuprinsă de haos; iar investițiile speculative în America Latină erau la ordinea zilei la bursa din Londra, alimentând o bulă care avea să se spargă la scurt timp după ce au reușit să ajungă acasă cei câțiva supraviețuitori ai expediției în Poyais.

Iar MacGregor pare să fi primit pe bune niște teren din partea regelui George Frederic Augustus (care oferea de multe ori pământuri în schimbul unor servicii sau a protecției politice) —, deși probabil nu chiar toată suprafața pe care o revendica el, și cu siguranță nu cu dreptul să o administreze ca pe o nouă țară de sine stătătoare. Totuși, deși să arăți spre o fâșie de pământ spunând „Asta-i a mea acum", pe o bază legală șubredă, și apoi să convingi niște persoane impresionabile să se ducă și să se stabilească

acolo nu este *radical* diferit de felul în care funcționa o bună parte din colonialism.

Dacă stratagema nebunească a lui MacGregor a reușit să convingă un număr surprinzător de oameni, motivul este că era și o reflectare a epocii, dar și o aberație a ei.

Asta nu răspunde totuși pe deplin întrebării — pentru că afirmațiile lui MacGregor au iscat și o grămadă de scepticism. A fost, desigur, biografia scrisă de Rafter, apărută cu un an înainte să ia amploare tertipul Poyais. Și care în mod clar le-a oferit unora un indiciu că MacGregor nu era tocmai în regulă. Însă speculația Poyais în sine, și mai ales cartea publicată în sprijinul ei, au stârnit neîncredere în rândurile presei.

Literary Gazette de la Londra a făcut, la 1 februarie 1823, recenzia cărții și a pus câteva întrebări despre unele „particularități remarcabile“ din descrierea țării, cum ar fi „cum curg râurile *în sus* sau cum se poate extinde cursul lor la sute de kilometri dincolo de întinderea țării“.

„Toată povestea aduce foarte tare cu cele ale piraților și corsarilor de-acum două secole“, strâmbă din nas *Gazette*.[17]

Deosebit de dură a fost *Quarterly Review*, o publicație cunoscută pentru obiceiul de a amesteca politica Tory cu critica literară de o brutalitate aproape fără precedent. Textul despre *Sketch of the Mosquito Shore*, apărut în numărul din octombrie 1822, este, să spunem, nu tocmai blând. Dar, ca să-l punem în perspectivă, doar cu un an înainte, Percy Bysshe Shelley îi acuzase că i-au scris o cronică atât de dură lui John Keats, încât aceasta *l-a omorât efectiv*.[18] Chiar și luând în considerare sensibilitatea excesivă a poeților romantici, tot este o realizare în domeniul criticii josnice și sugerează că, una peste alta, MacGregor a scăpat ieftin.

Remarcabil la reacția *Quarterly Review* n-a fost doar scepticismul. Fără îndoială, a denunțat personajele principale drept „cămătari și speculanți de terenuri“, a făcut remarci sarcastice despre un sol „unde cresc fără să fie semănate tot felul de cereale și apar fără să fie plantate cele mai delicioase fructe, unde vacile și caii se întrețin singuri și unde… aleargă porci rumeniți cu furculițe înfipte în spinare, strigând «hai să mă mănânci!»“ și a sugerat că „toată povestea [s-ar putea să fie] doar, așa cum se spune în popor, o șarlatanie“.[19]

Nu, chestia cu adevărat interesantă este că autorul anonim al recenziei cu pricina știe — în cele mai mici detalii — despre ce vorbește. În limbaj modern, avea *dovezi*. Și referințe cartografice. „Trebuie să-i informăm (…) că Poyais este un «oraș» neînsemnat de colibe și case din bârne și aparține Spaniei“, scria *Quarterly Review*, corect, înainte să continue cu câteva pagini de detalii privind situația politică locală și caracterul exact al tratatelor din regiune, toate acestea invalidând orice pretenție pe care ar fi putut-o avea MacGregor asupra terenului. Publicația preciza că potențialii „coloniști, dacă se vor găsi astfel de oameni de o prostie ieșită din comun, vor fi considerați […] ocupanți ilegali ai terenului și vor fi tratați ca atare“. Și mai punea sub semnul întrebării și existența autorului cărții, căpitanul Strangeways, spunând că, și dacă există, nimic din conținutul cărții nu oferă vreo dovadă că „a pus vreodată piciorul“ în Mosquito Shore. În sfârșit, se întreba dacă această căpetenie MacGregor ar putea fi aceeași persoană care, cu câțiva ani înainte, „luată prin surprindere, sărise pe o fereastră, cu sacul în mână, lăsându-și pantalonii în urmă“.

Din orice punct de vedere, ai zice că așa ceva l-ar fi făcut praf pe MacGregor; e genul de material critic după care e greu să-ți revii. Și totuși, stratagema Poyais pare să fi fost practic imună la critică.

Trebuie să luăm în considerare două posibilități: prima, că mulți dintre coloniști nu erau poate chiar abonați fideli la *Quarterly Review*; și a doua, că, fundamental, toți își doreau *foarte, foarte tare* ca poveștile lui MacGregor să fie adevărate. Ceea ce reprezintă o forță destul de puternică, așa cum bine știu escrocii foarte cunoscuți și în zilele noastre.

Această dorință disperată de a crede fantezia are și o forță durabilă. În mod remarcabil, un mic grup de coloniști înșelați a continuat să susțină, mulți ani după aceea, că MacGregor n-a avut nicio vină în toată povestea, că totul a fost din vina colonelului Hall și că MacGregor n-a pomenit niciodată de multe dintre cele mai nerealiste lucruri pe care era acuzat că li le-a promis coloniștilor — totul se datora imaginației excesive a unora ca Picken. (Această pledoarie nu ține de fapt; deși unii dintre coloniști au reușit să se convingă să creadă mai mult decât ce le prezentase MacGregor, e greu de trecut cu vederea detaliile evident înșelătoare pe care le-a tipărit acesta —

cum ar fi că investitorii își pot revendica terenurile „prezentând titlurile de proprietate la Oficiul de stare civilă din orașul St Joseph, Poyais".)

Dar nu numai victimele înșelătoriei lui MacGregor își doreau cu disperare să fie adevărat. În pofida tuturor elementelor fățișe ale escrocheriei, întrebarea de bază a poveștii lui MacGregor rămâne „cât era el escroc și cât credea cu adevărat?" Întrebarea devine cu atât mai stăruitoare dacă iei în considerare ce s-a întâmplat după ce a fost demascată înșelătoria și MacGregor a ajuns de râsul lumii. Pentru că el a continuat să se poarte ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat.

Nu pare să fi dat dovadă de niciun fel de remușcări pentru moartea oamenilor care avuseseră încredere în el — singura lui reacție la poveștile pe care le-au spus supraviețuitorii când au ajuns acasă a fost să dea în judecată pentru calomnie *Morning Herald* după ce publicase o relatare a mărturiilor supraviețuitorilor. MacGregor a pierdut fără să se prezinte la tribunal, pentru că fugise în Franța — unde s-a apucat imediat să încerce să vândă din nou stratagema Poyais.

În 1825, bursa din Londra s-a prăbușit odată cu explozia bulei Americii Latine, declanșată în mare parte de escrocheria Poyais. Peste 60 de bănci au dat faliment, Banca Angliei a trebuit salvată de francezi, iar efectele au fost resimțite pe tot globul. În timpul ăsta, MacGregor era în Franța, scriind Constituția din Poyais și recrutând un nou contingent de coloniști. Autoritățile franceze au prins de veste ce făcea când au primit un număr neobișnuit de cereri de pașaport din partea unor oameni care voiau să călătorească într-o țară care nu apărea pe nicio hartă. MacGregor a fost arestat și pus sub acuzare pentru înșelătorie, dar procesul n-a dus nicăieri.

Cu totul, MacGregor avea să-și petreacă încă un deceniu din viață încercând să repornească escrocheria Poyais și a continuat mult după ce nu mai exista nicio șansă să aibă succes.

Tamar Frankel, profesor la Universitatea de Drept din Boston, a studiat portretul escrocilor financiari în cartea ei *The Ponzi Scheme Puzzle* (2012). Unele dintre trăsăturile pe care le identifică nu sunt surprinzătoare: escrocilor le lipsește empatia, sunt narcisiști și lacomi și își găsesc justificări pentru comportamentul lor. Când sunt prinși, vor nega și vor para, dând vina pe absolut oricine altcineva în loc să-și asume responsabilitatea. De multe ori, își justifică acțiunile recurgând la convingerea că nu fac decât să

reflecte comportamentul celorlalți: și toți ceilalți sunt necinstiți, iar victimele și-au meritat soarta, pentru că erau la fel de lacome și de corupte. Cum se spune, „nu poți escroca un om cinstit". (Ceea ce e o aiureală. Bineînțeles că poți! Unii oameni cinstiți sunt niște fraieri perfecți.)

Dar asta nu-i tot. În plus, escrocii au adesea ceea ce Frankel numește „o dependență de visuri nerealiste și ambiții copleșitoare"[20]; comparând talentele escrocului cu cele ale unui actor, ea sugerează că „e foarte posibil ca escrocii să joace personajul la care au visat multă vreme".[21] Visurile lui MacGregor de a avea o întreagă țară s-ar putea să fi fost o idee mai nerealiste și mai copleșitoare decât ale multor altora… dar elementele de bază erau aceleași.

Această convingere aparent autentică în stratagemele lor nu doar că ajută la explicarea acțiunilor escrocilor; e și o parte din motivul pentru care oamenii au încredere în ei. „Convingerea lor îi face credibili", scrie Frankel.[22]

Astăzi, datorită zecilor de ani de filme și seriale de televiziune care se delectează descriind escrocul perfect, știm că orice escrocherie trebuie să manipuleze la un nivel de complexitate uluitor, plin de întorsături și trădări neașteptate. Așa că poate merită să ne aducem aminte de unde vine cuvântul englezesc „con"********. Termenul poate că a devenit generic acum, însă originile lui sunt foarte particulare. Expresia „confidence man" a fost folosită inițial pentru a desemna o singură persoană: un tip pe nume William Thompson.

Thomson era un escroc care acționa la New York, la sfârșitul anilor 1840, iar escrocheria lui era de o simplitate remarcabilă. Un domn bine îmbrăcat și civilizat, Thompson aborda pe stradă persoane necunoscute, pornea o conversație agreabilă cu ele și apoi le punea următoarea întrebare: „Aveți încredere în mine să-mi încredințați ceasul dumneavoastră până mâine?"[23]

Luați prin surprindere de această solicitare neașteptată, mulți erau de acord fără comentarii. Moment în care Thompson… o ștergea cu ceasurile lor. Extraordinar.

Thompson a fost poate primul care s-a ales cu titlul de „con man", dar bineînțeles că escroci au existat încă de când există și fraieri, adică dintotdeauna. Probabil că primul șarlatan cu adevărat legendar al Americii a fost Tom Bell, care a acționat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Exmatriculat de la Harvard în urma unei povești ce a implicat un „comportament nerușinat“, și-a folosit, mulți ani, cunoștințele despre rolurile sociale ale elitei americane bogate ca să-și croiască drum prin înșelătorie în colonie, exploatând nemilos premisa că o persoană cu haine frumoase și maniere aristocratice n-are cum să fie un șarlatan. (Se prea poate să fi fost tot el și escrocul care, pretinzând că este un director de școală pe nume William Lloyd, i-a furat lui Benjamin Franklin o cămașă șifonată și o batistă, după ce reușise să intre în casa acestuia. Asta n-a fost o înșelătorie deosebit de creativă — doar că începusem să mă simt puțin îngrijorat că nu-l mai pomenisem de ceva vreme pe Franklin.)

Dacă vreți un exemplu de escrocherie cu adevărat complicată și cu niște consecințe serioase, nimeni nu s-a descurcat mai bine decât Jeanne de Valois-Saint-Rémy, „contesa de la Motte“, o franțuzoaică arivistă care și-a folosit titlul pe care și-l acordase singură și prietenia în totalitate inventată cu Maria Antoaneta într-o escrocherie cu scopul de a cumpăra cu bani împrumutați un colier de diamante neprețuit — o stratagemă în care, la un moment dat, a angajat o prostituată ca s-o întruchipeze pe regină la o întâlnire cu un cardinal catolic (cu care Jeanne avea și o aventură).

Stratagema aproape că a reușit, dar s-a dus de râpă când a aflat regina despre ea. În timp ce Jeanne a fost judecată, condamnată și trimisă la închisoare, nici pentru Maria Antoaneta lucrurile n-au mers foarte bine; procesul a adus în atenția publicului cheltuielile extravagante ale familiei regale, transformând-o dintr-o regină nu-foarte-populară într-o regină cu totul nepopulară. Toate acestea aveau să contribuie la izbucnirea, după câțiva ani, a Revoluției franceze și la întâlnirea ulterioară a Mariei cu ghilotina.

Jeanne de Valois-Saint-Rémy sau, cum îi plăcea ei să-și spună, contesa de la Motte

Dar, în vreme ce acești escroci erau motivați în mare măsură de averi, unul dintre cei mai fascinanți șarlatani din toate timpurile a fost motivat de cu totul altceva.

Povestea începe în toamna lui 1951, în orășelul canadian Edmundston, unde Mary Cyr a luat un ziar și a citit cu surprindere o știre potrivit căreia fiul ei, Joseph, era erou de război.

Ziarul relata cum, înrolat în marina canadiană în timpul războiului din Coreea, doctorul Joseph C. Cyr salvase viețile multor soldați sud-coreeni grav răniți. Aceștia fuseseră recuperați cu o navă de mici dimensiuni, când

se aflau în pragul morții — dar, făcând intervenții chirurgicale toată noaptea, într-o sală de operații improvizată, în timp ce nava se lupta cu o furtună cumplită, și reușind să extragă un glonț chiar de lângă inima unuia dintre răniți, doctorul Cyr îi scosese pe toți la liman. Bucuros să aibă vești bune din război, biroul de presă al armatei canadiene îi trâmbița cu mândrie eroismul altruist și priceperea.

Mary a fost surprinsă fiindcă era încredințată că fiul ei nu făcea parte din marina canadiană și aproape sigur nu se afla în apropierea coastelor coreene. De fapt, ar fi trebuit să fie la cabinetul lui de medic de familie, la vreo 60 de kilometri. Totuși, Mary s-a gândit să verifice.

Probabil că nu este surprinzător că Joseph Cyr — un om calm și amabil, care vorbea fluent două limbi, având mamă anglofonă și tată francofon[24] — ajunsese să practice medicina într-o comunitate mică și extrem de bilingvă din Grand Falls/Grand-Sault, numită New Brunswick și aflată la o aruncătură de băț de granița Canadei cu statul american Maine. Și exact acolo și era, văzându-și în liniște de treaba lui, când a început să primească telefoane de la persoane care-l întrebau dacă se află pe o navă în Coreea.

Primul lui impuls — să considere că totul e o simplă identificare greșită, o persoană cu același nume — s-a stins când s-a dovedit că el era singurul doctor Joseph C. Cyr din Canada. Și-a adus aminte că o parte dintre diplomele lui de medicină și actele de identitate dispăruseră în iarna anterioară. Și, gândindu-se mai bine, și-a dat seama cine le luase — fratele John, un călugăr din zonă cu care se împrietenise, cu puțin înainte ca acesta să dispară.

Bineînțeles, fratele John nu era de fapt fratele John.

Nu era nici doctorul Cecil B. Hamann, biolog și cercetător în domeniul cancerului, identitate pe care o folosise înainte să se apropie de biserică. Nu era nici doctorul Robert Linton French, psihologul absolvent de Harvard care fusese înainte să se prezinte drept doctor Hamann sau doctor Cyr.

Fratele John era de fapt un american pe nume Ferdinand Waldo Demara, un om care avea să fie în curând imortalizat drept „Marele impostor“. Demara se evidențiază în rândurile escrocilor legendari prin faptul că, aparent, nu era motivat în mod deosebit de câștigul financiar. Adică, sigur, a avut partea lui de cecuri fără acoperire și a profitat de câte un decont, dar nu și-a folosit niciodată talentele indiscutabile ca să urmărească să obțină averi

remarcabile sau un stil de viață extravagant. Avea talent la ingineria socială, determinând birocrația să înmâneze acte de identitate ale altora și convingând oameni din toate clasele sociale să-i acorde poziții de încredere — un talent pe care l-ar fi putut folosi în scopuri îngrozitoare, dar pe care l-a folosit aproape exclusiv ca să obțină o serie de posturi în sectorul public cât se poate de valoroase și cinstite. De-a lungul anilor, avea să fie doctor, locțiitor de șerif, student la drept, gardian de închisoare, o mulțime de profesori și o paletă largă de călugări și a fondat atât o secție de filosofie la o facultate, cât și o întreagă universitate.

Demara nu înșela pe cineva ca să-i ia banii. El escroca oamenii ca să capete respectul acestora — și, probabil, și al lui.

Chestia cu Demara este că nu era bun doar când venea vorba să obțină prin înșelăciune posturile; de multe ori era surprinzător de bun și când practica meseriile cu pricina. Învăța cu viteza fulgerului și avea o memorie aproape fotografică. Dându-se drept doctorul French, a reușit să convingă un colegiu catolic din Pennsylvania să-l numească decan al noii școli de filosofie și a predat mai departe psihologie la un alt colegiu catolic (secretul lui era, după cum spunea chiar el, să citească înaintea cursului — „cea mai bună modalitate de a învăța ceva este să predai“[25]). În pielea lui Cecil B. Hamann/fratele John, neavând la îndemână un colegiu unde să predea în timp ce studia ca novice la Brothers of Christian Instruction, a reușit să-i păcălească atât pe călugări, cât și autoritățile locale, să înființeze o universitate privată — doar ca să plece trântind ușa când aceștia i-au ales un nume care nu-i plăcea. (Universitatea pe care a fondat-o există și în zilele noastre, după ce a fost mutată și redenumită, ca Walsh University, în Ohio.) Și, bineînțeles, a mai fost și intervenția miraculoasă, salvatoare de vieți, de la bordul HMCS *Cayuga*, în pielea doctorului Cyr, reușită după ce s-a strecurat în cabină și a citit pe repede înainte un manual de chirurgie, chiar înainte să înceapă operațiile.

Genul ăsta de talente uluitoare i-ar fi folosit de minune și sub numele lui — ba chiar l-ar fi făcut faimos —, dar Demara pare să nu se fi simțit niciodată confortabil în propria piele. Încerca să-și găsească locul în lume și, devenind altcineva — în special cineva cu calificările care lui îi lipseau —, părea să aibă parte de o scurtătură care să-l scutească de plictiseala și frustrarea navigării prin viață pe banda de viteză redusă.

Îi era greu să se stabilească undeva, niciodată sigur în care dintre multele lui roluri vrea să rămână. S-a întors în repetate rânduri la rolul de profesor; a încercat să se înroleze în armată (și a dezertat) de câteva ori, sub diverse nume; numeroasele lui eforturi de a intra în ordine religioase, atât sub numele lui, cât și sub diverse nume de împrumut, par să se fi bazat, măcar în parte, pe o dorință sinceră de dezvoltare spirituală. Încercarea lui de a-și găsi vocația seamănă cu o imagine reflectată într-o oglindă de bâlci a tinerilor de 20 și ceva de ani, care trec de la o carieră la alta în timp ce încearcă să-și dea seama cine sunt cu adevărat. (Notă pentru cititorii tineri: era ceva ce puteai face înainte de crahul din 2008. Era foarte tare!)

După ce a fost demascat în 1951, când s-a dovedit că nu era Joseph Cyr, povestea lui a devenit o senzație în America de Nord. În 1952, a acordat un amplu interviu revistei *Life*, în care și-a spus povestea (foarte posibil nedemnă de încredere), iar în încheiere și-a exprimat dorința de a fi, în cele din urmă, doar el însuși.

Avea să exprime în presă aceeași dorință și în 1956[26], când a fost arestat după escala sub identitatea lui Benjamin W. Jones, gardian la o închisoare din Texas — carieră încheiată când unul dintre deținuți l-a recunoscut dintr-un exemplar vechi din revista *Life*. Intenția de a rămâne Ferdinand pur și simplu a durat doar câteva luni, înainte să devină, brusc, Martin Godgart, profesor la o școală nevoiașă aflată pe o insulă izolată din Maine. După ce a fost arestat, și-a spus din nou povestea, de data asta avându-l ca interlocutor pe scriitorul Robert Crichton, și a insistat că o să se îndrepte. La o bucată de vreme după aceea, era din nou Godgart, de data asta predându-le copiilor eschimoși în Point Barrow, Alaska, la extremitatea celui mai nordic teritoriu al Statelor Unite — cel mai izolat punct imaginabil, de parcă încerca să se îndepărteze fizic cât mai mult de trecut. Totul mergea extraordinar de bine, până când un vânător aflat în trecere l-a recunoscut, tot din revista *Life*. După aceea, a încercat să fie inginer de poduri în Mexic și guvernator de închisoare în Cuba, însă doar cu un succes limitat.

Crichton avea să transforme povestea lui în bestsellerul *The Great Impostor*, care a devenit ulterior o comedie cu Tony Curtis. Demara era nemulțumit. S-a plâns că filmul nu respectă adevărul.

La momentul acesta, Demara avea o asemenea faimă, încât nu mai putea să se prezinte drept altcineva. Începând din 1960, prins în capcana propriei notorietăți, a fost nevoit să trăiască în închisoarea propriului eu. Până la urmă, s-a îndreptat din nou către un ordin religios și a devenit pastor — de data asta, cu numele lui —, bucurându-se de alte două decenii de viață bună și îndestulată într-o comunitate iubitoare, sub numele de Ferdinand Waldo Demara. Când a murit, în 1982, medicul lui a declarat pentru AP: „A fost cam cel mai nefericit și trist om pe care l-am întâlnit".[27]

Demara a reușit să schimbe identitățile între ele și să ajungă în poziții de responsabilitate așa de ușor pentru că a exploatat caracteristicile structurale ale societății americane a epocii. Evoluția i-a fost favorizată de o mulțime de scrisori de recomandare de la diverși episcopi și alte notabilități (toate scrise pentru personajul pe care-l întruchipa), luate de bune și considerate drept elemente de validare a identității lui. După ce se infiltra, știa ce pârghii să folosească pentru a-și consolida poziția. Cum spune Crichton în *The Great Impostor*, ideea de bază a lui Demara era că „în orice organizație există întotdeauna o grămadă de putere în stare liberă, nefolosită, care poate fi adunată fără a îndepărta pe nimeni".[28] Ceea ce, sincer, ar putea funcționa la fel de bine ca principiu de bază pentru cartea de self-help corporatistă despre cum să avansezi în lumea afacerilor, nu numai pentru biografia unui escroc.

Escrocii buni se adaptează la cultura în care acționează — de fapt, sunt produsele acesteia. Dacă Demara a găsit fisuri în cultura americană a anilor 1950, Vladimir Gromov a făcut la fel în Uniunea Sovietică în anii 1920 și 1930.

Poate că statul sovietic stalinist nu pare din prima locul ideal unde să-ți câștigi traiul ca escroc și, într-adevăr, dacă judeci viața lui Gromov după criterii meschine cum ar fi condamnarea la moarte la vârsta de 36 de ani, atunci poate că ar fi fost mai înțelept să-și caute altă profesie. Pe de altă parte, dacă o judeci în funcție de cum a reușit sau nu să-și comute sentința scriind o piesă de teatru despre o poveste de dragoste între un bolșevic și o frumoasă capitalistă care avea doar jumătate din vârsta lui, pe care i-a trimis-o procurorului general al URSS, atunci situația lui Gromov pare ceva mai roză.

Ideea lui Gromov era că atmosfera de frică, birocrație sufocantă și inflexibilitate ideologică din primii ani ai epocii staliniste era numai bună de exploatat — ceea ce a reușit cu brio, prezentându-se sub o varietate de identități, de la inginer specialist la arhitect cu notorietate, și adunând o mică avere.

Și-a dat seama că lăcomia fără limite a birocrației sovietice pentru documentație nu lăsa sistemului prea mult loc ca să verifice valabilitatea maldărelor de maculatură pe care le acumula. Așa că, în loc să încerce să treacă neobservat, a ales să inunde sistemul, furând sau falsificând fără nicio reținere documente care să-i permită să-și schimbe „serviciile“ unul după altul. Orice întrebare cu care s-ar fi confruntat putea fi redirecționată cu apelurile corespunzătoare la dogma bolșevică și, odată ce convingea pe cineva să-i accepte identitatea, exploata puterea de intimidare a statutului unei persoane în epoca stalinistă pentru a se asigura că nu-i mai pune nimeni întrebări — o buclă de feedback a tâmpeniilor perfectă, aplicată chiar de cultura autoritaristă care ar fi trebuit să elimine orice contravenție. După cum spune istoricul Golfo Alexopoulos, „n-a evitat autoritățile, ci le-a bombardat cu documente de serviciu false, solicitări contrafăcute de fonduri și bunuri și denunțuri inventate“.[29]

Modul lui de operare standard era să-și creeze referințe false, pe baza unor documente contrafăcute, și să le folosească pentru a obține numirea într-un post important în industria de stat — ideal, în vreo zonă îndepărtată din imperiul sovietic. În mod evident, avea nevoie de plata în avans a salariului și a cheltuielilor de deplasare. Până când cei de la mina din Vladivostok își dădeau seama că inginerul-șef nu a mai apărut, Gromov se afla în altă parte, începând deja să lucreze pe un „post“ nou.

Cea mai mare realizare a escrocheriilor lui Gromov a fost când a reușit să fie numit în postul cât se poate de important de inginer-arhitect pentru o nouă mare fabrică de conserve de pește aflată lângă granița dintre Kazahstan și China. Acum, asta s-ar putea să nu pară din prima chiar cea mai fascinantă misiune, dar în Uniunea Sovietică, în anii 1930, chiar era mare lucru. Era așa de important, încât Gromov a reușit să-l convingă pe comisarul pentru aprovizionare, Anastas Mikoian, să-i trimită suma imensă de un milion de ruble, cerându-i, cu viclenie, două milioane de ruble. (Ca să

vă faceți o imagine despre ce însemna asta, salariul mediu anual în epocă depășea cu puțin 1 500 de ruble.[30])

Fabrica de conserve din Kazahstan a fost punctul culminant al carierei lui Gromov, dar, din nefericire pentru el, a fost și momentul căderii sale. Și asta pentru că a făcut o greșeală clasică și a renunțat la metodele încercate — și anume la spălatul putinii înainte să-l dibuie cineva. De data asta, Gromov a considerat că îi merge așa de bine, încât a hotărât să rămână pe loc și să-și asume complet identitatea de inginer-arhitect. Poate, cam ca Demara, voia doar să se așeze undeva și să devină cu adevărat persoana care pretindea că e. Poate că puterea și banii i s-au urcat la cap. Alexopoulos sugerează că „poate că Gromov a încetat să mai fie un impostor în 1934, nu pentru că ar fi asimilat sau ar fi ajuns să creadă propriile minciuni, ci pentru că îi considera pe toți cei cu care lucra la proiectul monumental de la Glavrîba nu foarte diferiți de el".[31] Cu alte cuvinte, dacă toată lumea se prefăcea, de ce nu s-ar fi prefăcut și el?

Însă dorința lui de a-și păstra nou dobânditul statut n-a reușit să supraviețuiască prea mult în urma contactului cu adevărul brutal că, s-o spunem pe șleau, nu avea prea multe talente în domeniile ingineriei, arhitecturii sau conservelor de pește. Însă tactica lui Gromov, care denunța ca dușman al stalinismului pe oricine se îndoia de el, era eficientă pe termen scurt, când era permanent în mișcare… dar, după prea mult timp petrecut într-un loc, n-a făcut decât să creeze o masă critică de oameni care-i purtau foarte multă ranchiună.

Însă chiar și după ce a fost arestat și condamnat la moarte a reușit să mai scape o dată, folosind în domeniul mai tradițional al ficțiunii energiile creative care alimentaseră producția de ordine de serviciu, facturi și telegrame imaginare.

Piesa lui de teatru scrisă în închisoare, intitulată *Dragoste și patrie*, poate că n-a fost extraordinar de bună. De fapt, când procurorii i-au trimis-o președintelui uniunii dramaturgilor pentru o opinie profesională despre calitățile literare ale lui Gromov, au primit genul de apreciere critică de natură să îngrozească orice autor, cu atât mai mult pe unul care se baza pe un singur manuscris ca să scape de execuție. Omul a scris că „talentul de dramaturg (al lui Gromov) este extrem de redus" și că „lucrarea n-are valoare ideologică sau artistică și este în mod evident inacceptabilă din orice

punct de vedere“.[32] Cred că se poate spune că John Keats n-ar fi făcut față prea bine unei astfel de recenzii.

Și totuși, miraculos, a funcționat. Sentința de condamnare la moarte a lui Gromov a fost comutată într-o condamnare la zece ani de muncă silnică. Și în ziua de azi rămâne neclar ce anume ar fi putut convinge un înalt oficial sovietic să cruțe viața lui Gromov, doar pe baza unei piese care descria un înalt oficial sovietic drept un personaj chipeș și eroic, care și-o trage cu o pariziancă de 23 de ani și o convertește la socialism prin puterea magnetismului său ideologic și sexual. A, bine — cred că o să rămână unul dintre misterele istorice de nepătruns pe care nu le vom rezolva niciodată.

Dacă acest talent de a găsi fisuri în societate și a le exploata fără milă este caracteristica marilor escroci, atunci starul ultimei noastre povești trebuie considerat unul dintre cei mai mari escroci.

Poate că Gregor MacGregor a fost escrocul care a operat la cea mai largă scară din istorie, dar acum urmează povestea unei femei cu o ambiție și un tupeu care le-au egalat pe ale lui MacGregor, însă ea s-a aflat la polul opus în ce privește scara detaliilor. Dacă stratagema lui MacGregor avea nevoie de născocirea unei țări întregi, cea a lui Thérèse Humbert se concentra numai în jurul conținutului unui singur seif încuiat — obiect de recuzită care, printr-o remarcabilă mișcare de judo juridic, i-a permis fetei de la țară fără niciun sfanț, dar cu o imaginație extrem de activă, să trăiască 20 de ani o viață de lux în Parisul din Belle Époque.

Se spunea că seiful ar conține un set de obligațiuni cu o valoare estimată la 100 de milioane de franci. Acestea i-ar fi fost lăsate moștenire lui Thérèse de un misterios gentleman american pe nume Robert Henry Crawford, recunoscător pentru că tânăra îi salvase viața după ce el suferise un atac de cord în tren. Din recunoștință, îi promisese că o va răsplăti generos — promisiune pe care și-a îndeplinit-o în testamentul pe care l-a modificat cu puțin timp înainte de moarte, astfel încât Thérèse să moștenească o bună parte din averea lui imensă.

Pe baza acestei averi care avea să vină în scurt timp, Thérèse a putut împrumuta fără opreliști bani, creditorii anticipând bucuroși profitul uriaș pe care urmau să-l obțină curând. Nu era o escrocherie complexă; practic, era doar vechiul procedeu al „cecului trimis prin poștă“. Și, bineînțeles, e un

truc care funcționează doar pe o perioadă limitată — pentru că până la urmă poștașul rămâne cu mâna goală.

Thérèse Humbert știa foarte bine, pentru că avusese o experiență bogată de inventat binefăcători bogați înainte să fie prinsă în cele din urmă. Încă din copilărie, limita dintre viața ei reală și viața ei imaginară fusese neclară, aproape inexistentă. Aici era influențată de tatăl ei, Auguste Daurignac, un visător excentric și destul de jalnic, care se credea descendent din nobilime. Și-a petrecut ultimii ani din viață insistând că poate face magie și afundându-se în datorii în timp ce-și asigura creditorii că are documente care dovedesc că urmează să primească o moștenire însemnată, încuiată într-un cufăr vechi.

Nevoită, din cauza absenței cognitive a tatălui ei, să se ocupe de gospodărie, Thérèse Daurignac i-a preluat fanteziile și le-a transformat într-o sursă de venit practică, deși provizorie. Fermecătoare și de-a dreptul inocentă, a acumulat datorii la absolut toți comercianții din zona Toulouse-ului, promițându-le că vor fi plătiți după ce va veni moștenirea inexistentă sau după o nuntă fictivă cu descendentul unei familii de mari transportatori. După cum scrie biografa ei, Hilary Spurling, „Thérèse a tratat toată viața banii ca pe o iluzie: o convingere sau un truc de invocare care trebuie bine stăpânit“.[33]

Dar, așa cum era inevitabil, escrocheria s-a împotmolit, iar familia Daurignac a fost evacuată, într-un potop de datorii. Însă n-a trecut mult până și-au revenit, alimentați din nou de imaginația nestăpânită a lui Thérèse. De data asta, cauza lor s-a bazat pe una dintre cele mai statornice fantezii ale ei: Château de Marcotte, un conac grandios, situat departe pe coastă, unde visa de mult să locuiască.

Thérèse Humbert

Château de Marcotte nu exista de fapt, dar asta n-a împiedicat-o pe Thérèse să vorbească despre el ca și cum ar fi fost cel mai real lucru din lume. „A mințit așa cum cântă o pasăre", după cum avea să povestească ulterior o cunoștință de-ale ei.[34] Și era așa de convinsă — și convingătoare — când descria proprietatea luxoasă, cu podelele de marmură și grădinile luxuriante, încât pare să fi determinat o mulțime de oameni să creadă că era real. Parte la toate astea era și viitorul ei socru, Gustave Humbert, senator și o stea în devenire a politicii din Franța.

Humbert nu numai că aproba căsătoria băiatului său, Frédéric, cu Thérèse, dar fusese de acord și ca fiica lui, Alice, să se mărite, în același timp, cu fratele lui Thérèse, Emile. De ce anume ar fi vrut un politician ambițios (însă nu și bogat) să-și lege familia așa de strâns de o adunătură de indivizi

ciudați și care nu avuseseră niciodată bani cum era familia Daurignac este un mic mister, până când iei în considerare momeala unei case foarte mari la țară.

A, iar proaspăt căsătoriții erau veri. Soția lui Humbert era mătușa lui Thérèse. Un mic detaliu în plus.

Cu noile ei relații politice, Thérèse revenise în joc și, beneficiind de ajutorul senatorului, a început curând să împrumute bani atât pentru castelul ei fictiv, cât și pentru plantația de lemn de plută din Portugalia, tot fictivă. Însă curând a început să-și dorească mai mult și așa au intrat în scenă, în 1883, Robert Henry Crawford și testamentul în valoare de 100 de milioane de franci. Promisiunea moștenirii și banii pe care-i putea împrumuta în avans în baza ei ar fi ținut probabil familia Humbert pe linia de plutire câțiva ani. Însă aici a dat lovitura de maestru Thérèse (foarte posibil, în colaborare cu soțul și cu socrul ei).

Dacă slăbiciunea britanică pe care a exploatat-o MacGregor era predilecția pentru fantezii coloniale, și dacă slăbiciunea americană exploatată de Demara a fost respectul pentru recomandări și atribuirea neglijentă a puterilor individuale, și dacă slăbiciunea sovietică pe care a exploatat-o Gromov a fost ideologia și birocrația opresivă, atunci slăbiciunea franceză pe care a exploatat-o Humbert a fost următoarea: un sistem juridic de tot rahatul. Tribunalele franceze ale vremii erau celebre pentru modul greoi și fără speranță în care funcționau și pentru atașamentul nestatornic față de noțiunea de justiție. În acest context a venit Thérèse cu un plan de prelungire a duratei de viață a escrocheriei ei — un plan așa de simplu și de șiret, încât, sincer, sunt căzut în admirație.

S-a dat singură în judecată.

Sau, mai precis, a inventat doi nepoți americani fictivi ai binefăcătorului ei american fictiv, astfel încât *ei* s-o dea în judecată și să conteste testamentul. Ideea era nu că ar putea câștiga nepoții — de fapt, cel mai important era să nu poată câștiga nimeni, niciodată, fiecare verdict ducând la un nou apel, și contraapel, și iar de la capăt, în cel mai lent ritm posibil pe care-l puteau avea tribunalele franceze. Frații Crawford nici măcar n-au trebuit să apară vreodată în fața judecătorului, trimițând în schimb de dincolo de ocean instrucțiuni unora dintre cei mai buni avocați parizieni. Tot ce conta era ca procesul să dureze la nesfârșit, ca să mai treacă încă un an în care Thérèse nu

se putea atinge de moștenirea pe care era permanent pe punctul s-o obțină, și astfel să fie nevoită să împrumute sume mari de bani de la un adevărat roi de creditori nerăbdători.

Și, în tot acest timp, din ordinul categoric al tribunalului, documentele trebuiau păstrate în siguranță în seiful Thérèsei și să nu vadă niciodată lumina zilei.

Familia Humbert a reușit s-o țină așa 20 de ani superbi: două decenii în care au dus cea mai extravagantă viață cu putință în Paris, într-o perioadă în care ștacheta pentru stilul de viață extravagant de la Paris era foarte sus. Thérèse stătea într-unul dintre cele mai luxoase apartamente de pe Avenue de la Grande-Armée; petrecerile ei erau legendare și se bucurau de participarea elitelor vremii, de la actrița Sarah Bernhardt la președintele republicii. Thérèse, o fată inocentă de la țară, provenită dintr-o familie săracă, era acum una dintre cele mai influente femei din Franța.

Și, dacă din când în când câte unul dintre creditorii ei începea să se neliniștească din cauza sumelor mari pe care i le dăduse fără să primească nimic în schimb și începea să scoată sunete amenințătoare, ei bine… majorității persoanelor influente la care ar fi putut apela le plăcea să meargă la petrecerile Thérèsei.

Prăbușirea stratagemei, când s-a produs, a fost bruscă și s-a datorat unei scăpări simple și necaracteristice: Thérèse a făcut o greșeală când i s-a cerut să dea adresa de la New York a fraților Crawford și a inventat o adresă. Poate s-a gândit că ar fi un efort prea mare să verifice cineva și să afle că la numărul 1302 de pe Broadway nu locuia nimeni pe nume Crawford, însă când erau implicate milioane de franci și începea să se adune o armată de creditori nefericiți, bariera geografică putea să coboare foarte mult. Până la urmă, unul dintre tribunale a devenit suspicios și a cerut verificarea testamentului.

Și așa se face că, pe 9 mai 1902, o mulțime uriașă de 10 000 de persoane s-a adunat pe Avenue de la Grande-Armée, ca să asiste la coborârea celebrului seif din apartamentul familiei Humbert și deschiderea lui. Cu ceva efort, lăcătușii desemnați l-au deschis cu forța în cele din urmă, folosind ciocane. Mulțimea s-a uitat nerăbdătoare înăuntru, sperând să arunce în sfârșit o privire la bogățiile imense din seif.

Au fost destul de surprinși când s-a dovedit că în seif nu se aflau decât „un ziar vechi, un penny italienesc și un nasture de pantaloni“.[35]

Faimosul seif, coborât din apartamentul Thérèsei

Thérèse Humbert reușise să preschimbe ziarul, moneda și nasturele în zeci de ani de viață de lux, pentru că avea un talent instinctiv pentru exploatarea slăbiciunii celorlalți oameni și a sistemelor sociale pe care le creaseră aceștia. Așa cum scria o prietenă de-ale ei, sub pseudonimul excelent „Madame X“:

> *Ceea ce demonstrează, mai presus de orice, geniul lui Thérèse este grandoarea, pura imensitate a scării la care a acționat. Dacă ar fi revendicat o moștenire de doar patru sau șase milioane, n-ar*

fi rezistat nici doi ani și ar fi avut dificultăți să mai obțină fie și câteva mii amărâte de franci. Dar 100 de milioane! Oamenii și-au scos pălăria în fața unei asemenea sume, așa cum ar face în fața piramidei lui Keops, iar admirația i-a împiedicat să mai vadă bine.[36]

******** Schiță a Țărmului Țânțarului. (*N.t.*)

******** Dacă aveți chef să citiți mai mult despre afacerea Darien, există o secțiune considerabilă în cartea anterioară a autorului, *Oamenii. Scurtă istorie despre cum am stricat totul*. (*N.a.*)

******** În engleză, *escrocherie*. (*N.t.*)

6

Minciuni de stat

Dacă e ceva ce știe toată lumea despre politicieni, atunci e faptul că ei mint. Mint despre lucruri importante, și mint și despre lucruri neînsemnate, și mint despre lucruri de toate dimensiunile cuprinse între cele două extreme. Sondajele privind profesiile care inspiră cea mai multă și cea mai puțină încredere îi plasează cu regularitate pe politicieni pe ultimele locuri, după agenții imobiliari și chiar — Doamne ferește! — ziariști. Cum zice un banc răsuflat, îți dai seama când minte un politician, pentru că i se mișcă buzele.

Totuși, chestia e că mulți politicieni nu mint de fapt așa de mult pe cât ai crede! Știu că poate să sune oarecum neverosimil, mai ales ținând cont de… [autorul face un semn vag spre lume în general]… *evenimentele recente*, dar credeți-mă — treaba mea este, efectiv, să verific declarațiile politicienilor. Minciunile sunt de fapt o parte mult, mult mai mică a activității politice de zi cu zi decât încearcă să vă convingă stereotipul.

Asta nu înseamnă că politicienii (și liderii noștri în general și, de fapt, tot aparatul de stat) sunt, la modul general, persoane pline de noblețe, integre și întru totul de încredere, dedicate în mod altruist spunerii adevărului în orice condiții.

Asta-i… mă rog, e evident absurd, deși poate nu *mult* mai greșit decât ideea că politica nu e decât un infern al eternei înșelăciuni. Însă ideea rămâne valabilă: dacă vă imaginați că politica nu e decât meseria în care spui cele mai convingătoare minciuni, atunci aveți o imagine distorsionată asupra modului în care suntem guvernați.

Sigur că liderii noștri mint. Ca și în rândurile restului populației, un mic număr dintre ei mint cu regularitate — mint în primă instanță și nu ca ultimă soluție disperată și de multe ori pare să le placă de-a dreptul să mintă. Probabil că puteți găsi pe loc, fără să vă gândiți prea mult, destule exemple de politicieni din această categorie (cei pe care-i alegeți o să depindă probabil de preferințele politice personale).

Însă majoritatea politicienilor, dacă mint, mint doar din când în când, și atunci e de foarte multe ori din motivele tâmpite și de bază pentru care minte toată lumea: ca să scăpăm dintr-o conversație stânjenitoare, să mascăm faptul că improvizăm la serviciu sau să ascundem că am făcut sex cu cineva cu care — din cine știe ce motiv — nu vrem să recunoaștem în public că am făcut sex.

Există un motiv pentru care „nu infracțiunea, ci mușamalizarea te doboară“ este un clișeu: destul de des, pe politicieni îi doboară minciunile pe care le spun ca să-i împiedice pe oameni să afle lucruri care ar fi, în cel mai rău caz, ușor stânjenitoare. (Cu toate acestea, formularea pare să fi apărut în timpul scandalului Watergate — unde, așa cum o să discutăm pe scurt un pic mai încolo, deși a existat cu siguranță o mușamalizare, au existat și o grămadă de infracțiuni.)

Deci de ce minciuna și politica sunt atât de indestructibil legate între ele în mintea noastră? Problema are două aspecte. Primul este că, dacă activitatea politică nu atrage neapărat o proporție mai mare de mincinoși compulsivi decât altele (sunt conștient că nu există niciun studiu pe tema asta — să-l facă totuși cineva, vă rog), cu siguranță le oferă celor care au o asemenea tendință ocazii mai mult decât generoase să-și practice meșteșugul într-un mod cât se poate de public. În moduri care n-ar fi posibile dacă, să zicem, ar lucra într-o mică firmă de logistică în domeniul agricol din Cumbria.

Un politician se bucură când are ocazia să spună șase minciuni înainte de micul dejun — și, mai important, probabil că o să găsească atât o platformă dispusă să-i preia minciunile, cât și un public receptiv pentru aceste minciuni. Întotdeauna există câte cineva care vrea să audă o declarație înșelătoare plăcută sau enervantă: că intrăm într-o nouă epocă minunată, sau că altcineva e de vină pentru problemele noastre, sau că lumea nu e complicată și cenușie, ci simplă și monocromă. (Și, dacă îți imaginezi că fraza de dinainte se referă la *ceilalți* și nu la tine, probabil că se referă la tine.)

Și a doua este că, dacă minți când ești responsabil pentru conducerea țării, *contează al naibii de mult*.

În primul rând, înseamnă că, în toate acele decizii periferice pe care trebuie să le luăm cu toții când hotărâm să alegem între calea onestității și cea a necinstei, politicienii se confruntă adesea cu mai multe motive care să-

i descurajeze să fie onești. Dacă uiți să răspunzi la un e-mail de serviciu când lucrezi la A1 Cumbrian Agricultural Logistics, atunci s-ar putea să rămână blocate niște oi în Ambleside. Asta-i o veste proastă pentru proprietarul lor și s-ar putea ca firma ta să piardă o părticică din afacere; aproape sigur va trebui să scrii un e-mail de genul „scuze, am dezamăgit echipa“ către toți angajații. Însă probabil că stimulentele sunt tot de partea mărturisirii greșelii și a mustruluielii ulterioare. În schimb, dacă uiți să răspunzi la un e-mail de serviciu când ești ministru însărcinat cu pașapoartele și controlul la granițe, atunci s-ar putea să rămână blocați pe Gatwick 140 000 de alegători extrem de furioși, *Daily Mail* se va pregăti pentru o dezlănțuire totală de furie și un e-mail de genul „Hei, a greși este omenește; sper că putem trece peste asta“ probabil că n-o să rezolve mai nimic. Spunem cu toții că am vrea ca politicienii să fie mai onești, dar în general n-am prea dat semne că suntem pregătiți să-i răsplătim când onestitatea înseamnă să spui „Fir-ar să fie… da, am făcut-o de oaie de data asta. Am învățat multe din această experiență și data viitoare o să mă descurc mai bine“.

De asemenea, când liderii noștri mint, uneori mor oameni în număr foarte, foarte, *foarte* mare. Pot izbucni războaie și alte chestii. Și, mda, genul ăsta de lucruri tinde să-ți rămână o vreme în minte.

Minciunile politice se află în preajma noastră de când se află și, ei bine, politica (când anume am inventat politica nu e clar, dar putem spune fără teama de-a greși că s-a întâmplat acum multă vreme). Ca să luăm doar un exemplu, unul dintre cei mai remarcabili mincinoși din istorie a fost un flăcău pe nume Titus Oates, care, în 1678, a reușit să ducă Anglia și Scoția într-o stare de isterie anticatolică dezlănțuită, care a durat trei ani și s-a datorat unor minciuni extrem de străvezii.

Acum, e important să nu exagerăm când apreciem cât de neobișnuită era situația. Mare pare din istoria noastră, să-i faci pe britanici să se bucure de isteria anticatolică n-a fost mai greu decât să faci un câine să se sperie de propria coadă. Totuși este remarcabil faptul că, timp de câțiva ani, cei mai influenți oameni din țară au fost fascinați de un om care devenise vicar mințind că are o diplomă de la Cambridge și apoi își petrecuse cea mai mare parte a deceniului următor încercând să scape de diverse acuzații de sperjur și sodomie.

Descris odată drept „cel mai analfabet idiot, incapabil să evolueze“[1], Oates a fost un copil tont, nefericit, care a trăit în umbra unui tată violent și a fost o dată exmatriculat pentru fraudă cu taxa de școlarizare. A încercat să urmeze două colegii diferite de la Cambridge, dar n-a absolvit niciodată — deși, cât era la Cambridge, și-a câștigat, cum precizează *Oxford Dictionary of National Biography*, „o reputație suplimentară de prost, homosexual și «practicant al incantațiilor fanatice»“.[2] (Nu vreau să zic că vreuna dintre astea ar fi fost ceva chiar fără precedent la Cambridge.)

În 1677, după o scurtă escală pe post de capelan al Marinei regale, care s-a încheiat rapid când a fost acuzat că face chestii de gay, și cel puțin două evadări din închisoare — unde ajunsese ca urmare a unei acuzații de sperjur —, Oates a hotărât că ar fi un moment bun să se convertească la catolicism. De mare ajutor a fost și faptul că, în același timp, s-a asociat cu un teoretician al conspirației anticatolic, destul de probabil nebun, pe nume Israel Tonge. Această combinație, hm, neobișnuită de influențe avea să-l pregătească pe Oates pentru cea mai cunoscută contribuție a sa la istorie: acuzația lipsită de fundament că exista un complot papistaș pentru asasinarea regelui Carol al II-lea.

Titus Oates: incapabil să evolueze

Aceasta a implicat scrierea unei broșuri dense, de 68 de pagini, pline de acuzații fanteziste de complot și peste 100 de nume de conspiratori, pe care Oates și Tonge au plantat-o în casa lui Sir Richard Baker — un alt fanatic anticatolic —, unde Tonge a descoperit-o prompt și din întâmplare a doua zi. Nu, n-are nicio noimă. De ce s-ar fi aflat acolo? De ce și-ar fi pus catolicii pe hârtie complotul și apoi ar fi lăsat hârtia în casa cuiva care-i ura? Uitați ce e, teoriile conspirației nu trebuie să aibă întotdeauna o consecvență logică, nu?

Tonge l-a pus apoi pe unul dintre prietenii săi să-l abordeze pe rege și să-l avertizeze asupra complotului. Merită remarcat că regele Carol al II-lea — cunoscut pentru lipsa de înțelegere față de știrile false și cafenele — nu s-a lăsat absolut deloc convins; a considerat că erau doar aiureli. Dar nu se poate

spune același lucru despre miniștrii lui, sau despre Parlament în general, care au înghițit totul pe nemestecate. Oates a fost chemat să depună mărturie în fața Consiliului Privat, unde — deși a fost interogat cu scepticism de Carol al II-lea — politicienii au hotărât că spune adevărul. De câte ori se poticnea, soluția lui Oates era să inventeze pur și simplu încă un complot și să-i mai acuze și pe alții; le-a spus demnitarilor exact ce voiau ei să audă, iar faptul că afirmațiile sale nu erau consecvente nu a părut să aibă prea mare importanță. La un moment dat, regele l-a prins cu o minciună deosebit de sfruntată și a pus să fie arestat; Parlamentul a anulat decizia și nu numai că l-a eliberat pe Oates, dar i-a și oferit o locuință și un salariu. Printre cei pe care a ajuns să-i acuze că ar fi complotat în vederea asasinării regelui s-au numărat regina (o catolică portugheză, care nu era tocmai populară în Anglia), memorialistul Samuel Pepys și directorul școlii de unde fusese exmatriculat cu câțiva ani înainte.

Rezultatul a fost o isterie totală. Zeci de catolici influenți au fost arestați și judecați — 22 dintre ei au fost executați. Catolicii au fost alungați din Londra. Presa și opinia publică au întețit spaimele și au contribuit cu propriile invenții, cu crize de panică legate de comploturile catolice și cifre dubioase răspândindu-se ca focul. Au trecut câțiva ani până să se domolească isteria și Oates să înceapă să fie privit cu scepticism și, în cele din urmă, să i se ceară să se mute din casa pusă la dispoziție de guvern, când toată lumea era deja puțin stânjenită de întreaga poveste.

Cum a reușit Oates, un om cu o reputație îngrozitoare și o poveste incoerentă, care acționa alături de cineva probabil nebun, să ajungă să controleze scenariul politic al unei țări întregi, timp de câțiva ani — când nici măcar persoana care ar fi fost ținta complotului nu-l credea? Ca multe teorii ale conspirației moderne, a mizat pe ceva ce credeau deja mulți: voiau să creadă, ceea ce însemna că inconsecvențele și contradicțiile n-aveau ce rău să facă. Dar mai era și Oates, un om dezagreabil și necivilizat, care părea totuși să exercite o atracție magnetică asupra celor care-l ascultau. Pe scurt, debita tâmpenii cu un talent deosebit și, chiar și când nu era verosimil, măcar era amuzant. După cum a zis scriitorul Sir John Pollock, „Personalitatea lui grobiană avea o parte comică. Putea nu numai să inventeze, dar, când se produceau evenimente neașteptate, se și adapta pe

loc, urmându-și scopurile. Vorbirea lui grosolană nu era lipsită de un anume spirit. De câte ori apărea pe scenă […], puteam fi siguri de distracție“.[3]

Nu poți vorbi despre minciuni politice fără să pomenești de Watergate, dar cam am senzația că, ținând cont de multele filme făcute la Hollywood pe tema asta, e un subiect care a fost acoperit suficient. Totuși, sunt câteva aspecte care merită trecute în revistă. Probabil al doilea cel mai interesant lucru despre Watergate este cât de aproape au ajuns cu toții de punctul în care ar fi scăpat basma curată. Articolele din *Washington Post* care au jucat rolul major în dezvăluirea afacerii au fost o acumulare lentă, cu picătura, de materiale deloc cutremurătoare și lucrurile ar fi putut foarte lesne merge în altă direcție — oamenii să fi luat ca atare dezvăluirile anterioare, să-și fi ajustat ștacheta internă pentru nivelul de necinste acceptabil, iar povestea să nu capete amploarea pe care a căpătat-o, devenind un scandal care a zgâlțâit lumea.

Cel mai interesant lucru este cât de uluitor de prost au mințit.

Vreau să zic că s-au descurcat absolut groaznic — șocant de incompetent. În primul rând, ai realitatea de bază, cunoscută, că Nixon a înregistrat toate discuțiile din Biroul Oval, unde vorbeau despre chestiile rele pe care le făceau. Nixon n-a fost primul președinte care să-și înregistreze propriile conversații — a mai fost și FDR —, dar a fost primul care o făcea în mod curent, ceea ce e bizar dacă stai să te gândești că probabil discuta chestii mult mai grave decât majoritatea celorlalți ocupanți ai biroului. (Adică… poate că nu. De unde să știm?) Faptul că explicația cea mai plauzibilă oferită până acum pentru acest comportament vine din *Doctor Who* — și anume, că înregistra discuțiile ca să combată acțiunile unor extratereștri care i-ar fi putut șterge memoria — ne ajută să ne facem o idee despre cât de peste măsură de prostesc și inexplicabil este așa ceva.

Dar partea cu adevărat bună e legată de cele 18 minute și jumătate de înregistrare pe care nu le avem. Aceasta este durata totală de înregistrare care a fost ștearsă „accidental“ de pe benzile din dimineața de 20 iunie 1972 — din timpul unei discuții dintre Nixon și șeful de personal al Casei Albe, H. R. Haldeman, purtate la trei zile după spargerea de mântuială din clădirea Watergate. Ținând cont că benzile care *nu au fost* șterse conțin suficiente probe pentru condamnarea lui Nixon, nu poți decât să presupui că părțile șterse trebuie să fi conținut ceva cam de genul dialogului următor:

NIXON: *Atunci, poți să mă pui la curent cu infracțiunile pe care le comitem?*

HALDEMAN: *Da, ăăă… Da, infracțiunile.*

NIXON: *Infracțiunile — cum sunt? Infracțiunile pe care ți-am dat ordin să le comiți. Spune-mi despre infracțiuni.*

HALDEMAN: *Infracțiunile, ăăă [inaudibil] infracțiunile au avut loc. Am comis infracțiunile, așa cum ați solicitat în mod explicit.*

NIXON: *OK, bine. Mă bucur pentru infracțiuni — infracțiunile pe care ți-am spus explicit să le comiți și pe care ai fost de acord să le comiți. E bine că infracțiunile au fost comise. [inaudibil] Ia te uită, îmi plac infracțiunile astea.*

HALDEMAN: *Da, dar infracțiunile n-au mers bine. S-a aflat despre infracțiuni. Nu-i bine.*

NIXON: *O, nu. Acum trebuie să comitem alte infracțiuni, ca să nu lăsăm lumea să afle despre infracțiunile de dinainte.*

HALDEMAN: *Da, OK… OK, da, alte infracțiuni. Am înțeles. Împreună, hai să comitem infracțiunile imediat.*

NIXON: *OK, da, foarte bine. Mulțumesc pentru infracțiuni… infracțiunile pe care le avem în comun. [inaudibil] Îi detest pe comuniști. Ah, Doamne, ce-mi mai doresc niște alcool.*

Cea mai bună parte legată de mușamalizarea eșuată de la Watergate vine din încercările din cale-afară de nefericite de a explica de ce au fost șterse înregistrările. Secretara lui Nixon, Rose Mary Woods, și-a asumat public vinovăția pentru ștergerea „accidentală“ a benzii. A zis că, în timp ce transcria banda, a fost întreruptă de un apel telefonic. Când a întins mâna să răspundă la telefon, a apăsat din greșeală pe butonul de „înregistrare“ al magnetofonului și, în cele cinci minute cât a durat conversația, a ținut piciorul pe pedala care derula banda. Să lăsăm deoparte o clipă faptul că asta nu explică și celelalte 13 minute care lipsesc, că porțiunile șterse nu erau în același loc, ci în patru sau cinci fragmente diferite ale benzii, și că modelul de magnetofon pe care-l folosea ea nu funcționa așa.[4] Să ne concentrăm în schimb asupra faptului că a existat cineva care a decis că ar fi o idee bună s-o pună pe doamna Woods să prezinte în fața fotografilor cum de a ajuns să șteargă în mod accidental benzile, ca să arate cât de credibilă și plauzibilă era povestea ei.

Iată postura extrem de normală a lui Rose Mary Woods răspunzând-la-telefon-în-timp-ce-ține-piciorul -pe-pedală-cinci-minute:

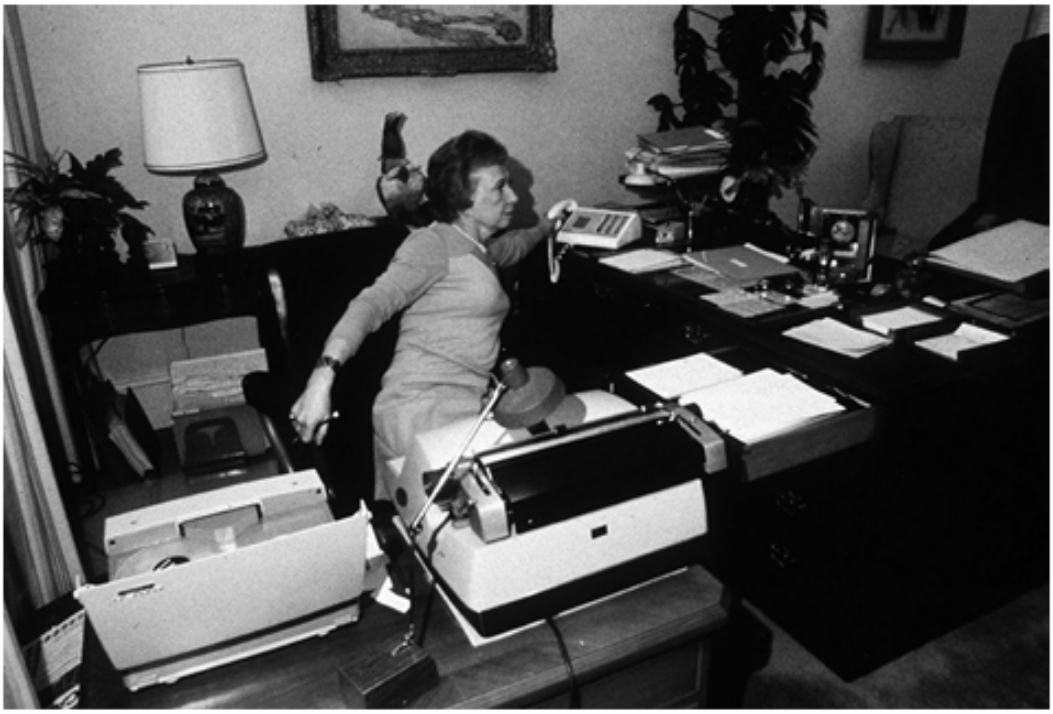

Rose Mary Woods, întinzându-se

Numită de presă „Întinderea Rose Mary“, este o ipoteză plauzibilă că — în pofida investigației eroice făcute de Woodward și Bernstein — postura demnă de un joc de Twister a unei femei de vârstă mijlocie, care se întinde cât poate încercând să ajungă la telefon și la pedală în același timp, a fost cea care a determinat opinia publică americană să-și spună „Hmmm, e ceva în neregulă aici“.

Dacă există vreun moment în care necinstea liderilor noștri chiar se dovedește utilă, este atunci când cineva vrea să plece la război. Un număr foarte mare de războaie a pornit în urma unor incidente provocatoare care, retrospectiv, s-au dovedit a nu fi fost tocmai corect relatate. Al doilea incident din Golful Tonkin a fost cel care a oferit justificarea pentru Războiul din Vietnam, însă ulterior s-a dovedit că a implicat un atac cu totul fictiv asupra unei nave americane. Izbucnirea războiului hispano-american din 1898 a fost catalizată de scufundarea *USS Maine* la Havana, incident pentru care presa americană dezlănțuită a acuzat Spania — deși inițial a fost considerat accident, iar anchetele ulterioare au conchis în majoritate că ar fi

fost provocat de izbucnirea spontană a unui incendiu în buncărul pentru cărbuni. Și, bineînțeles, mai e și chestia aia cu Irakul, care ar fi dispus de armament de distrugere în masă ce putea fi amplasat în 45 de minute.

În capul listei rușinii cu motive aiurea pentru care să încerci să începi un război trebuie să vină însă Criza Suezului. La momentul în care scriu, în Marea Britanie, Suezul se bucură de un fel de renaștere retorică, mulțumită utilizării frecvente în expresii cum ar fi „Asta-i cea mai gravă criză de la Suez încoace". Starea actuală a politicii britanice nu se poate compara de fapt cu cea din timpul crizei Suezului (adică, de exemplu, implica o cooperare cu francezii), dar situația de-atunci tot merită trecută în revistă pe scurt, fie și numai ca să observăm cum s-a desfășurat criza: o țară a rămas umilită și un prim-ministru a ajuns să demisioneze, fără să afle lumea *exact* despre câte tâmpenii a fost vorba.

Pe scurt: era 1956, Epoca imperială se încheia și Marea Britanie nu făcea față prea bine despărțirii. În loc să aleagă abordarea tradițională post-dat papucii, și anume să stea cuminte sub pături, să mănânce fără măsură și să o asculte pe Alanis Morissette, Marea Britanie a decis să pornească la război. Pentru că se retrăseseră cu întârziere din Egipt, britanicii au fost destul de iritați când colonelul Nasser a preluat puterea în urma unei lovituri de stat și a naționalizat pe loc Canalul de Suez — ruta comercială vitală dintre Marea Roșie și Mediterana, deținută, până la naționalizare, de Marea Britanie și Franța. Întrebarea era ce e de făcut. În Marea Britanie, premierului Anthony Eden i se cerea, mai ales în presă, să adopte o linie dură — *The Times*, în mod special, poate aducându-și aminte de sprijinul nefericit pentru conciliere dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, îi solicita să ia măsuri aspre. O poveste similară se desfășura și în Franța. Dar nu era clar dacă o acțiune militară a) ar funcționa sau b) ar fi foarte populară în rândul altor țări. Poate că măsurile luate de Nasser erau enervante, dar nu era limpede dacă erau și ilegale: acționarii companiei Canalului fuseseră plătiți la prețul pieței. Așa că, timp de câteva luni, situația a rămas într-un suspans încordat și nervos.

Totul s-a schimbat la sfârșitul lui octombrie, când forțele israeliene au invadat Egiptul. Ceea ce, în mod evident, a adus în atenție posibilitatea unui război enorm și sângeros care ar fi putut cuprinde întregul Orient Mijlociu; trupele britanice și franceze s-au pus în mișcare rapid ca să intervină ca forțe

de menținere a păcii și să despartă forțele israeliene și egiptene. Ceea ce, cu totul întâmplător, însemna că dețineau și controlul Canalului.

Unii nu pot să nu considere povestea asta un pic prea… *convenabilă*.

În Marea Britanie, starea de spirit a început să se schimbe. Deși războiul încă se bucura de susținere, linia dură, care avusese parte înainte de un sprijin copleșitor în tot spectrul politic, a început să atragă tot mai multe critici. Și starea de spirit a presei s-a schimbat; *The Times* a început să ceară precauție, în timp ce *Manchester Guardian* a ieșit la atac, sugerând că se petrecea ceva dubios. Reacția internațională a fost și mai neplăcută: condamnări din toată lumea și, o lovitură serioasă pentru planurile lui Eden, refuzul direct al Statelor Unite de a susține operațiunea, însoțit de amenințarea cu sancțiuni petroliere în cazul în care aceasta continua. Da, America se opunea unui război în Orientul Mijlociu. Erau alte vremuri.

Rezultatul acestor socoteli cu totul greșite legate de capacitatea postimperială a Marii Britanii de a-și impune voința asupra lumii a fost o retragere umilitoare, după alte câteva săptămâni. Eden a insistat în fața Parlamentului că Marea Britanie nu știuse dinainte de invazia israeliană, însă autoritatea i se năruise, iar starea lui de sănătate se deteriora. A demisionat în ianuarie 1957.

Chestia e că toate astea s-au întâmplat fără ca lumea să știe întreaga poveste, în pofida unor suspiciuni larg răspândite. Abia după câteva zeci de ani s-a aflat în cele din urmă că Marea Britanie nu numai că știa dinainte de invazie, dar o și planificase. Dezmințirile lui Eden fuseseră niște mari abureli. În realitate, Marea Britanie, Franța și Israelul puseseră la cale în secret fiecare etapă în parte a războiului — invazia israeliană și reacția forțelor de „menținere a păcii". Toate acestea fuseseră decise cu o săptămână înainte, în cursul unei întâlniri secrete desfășurate în Franța, unde cele trei părți redactaseră un document care stabilea exact rolul pe care-l va juca fiecare dintre cele trei țări în această pantomimă geografică. Marea Britanie și-a distrus exemplarul. Din nefericire pentru reputația istorică a lui Eden, Israelul a păstrat documentul, neavând încredere — destul de rațional — că partenerii săi europeni își vor respecta angajamentele.

Acest lucru explică și schimbarea oarecum neașteptată a atitudinii abordate de *The Times*: conducerea editorială fusese informată dinainte

despre planurile de război ale guvernului.[5] Dându-și seama că este o idee îngrozitoare, ziarul își modificase rapid punctul de vedere. Bineînțeles, ziariștii nu s-au gândit să *scrie* că știau că războiul se baza pe o minciună.

Neadevărurile spuse de conducerea de stat n-au înflorit doar la începutul războiului. Se știe destul de bine că războaiele nu sunt cele mai bune momente pentru producerea de informații pe care să te poți baza: incertitudinea specifică stărilor de conflict înseamnă că multe detalii venite de pe câmpul de luptă sunt, în cel mai bun caz, nedemne de încredere. Dar, mai mult, războiul e un butoi cu pulbere unde se amestecă zvonurile, miturile și propaganda, care alimentează neadevăruri sfruntate și imposibil de controlat.

Puteți vedea acest lucru în toate relatările de pe front din timpul Primului Război Mondial, care l-au enervat așa de tare pe H. L. Mencken cu câteva capitole în urmă. Deși estimarea lui că 99% din relatările de război ale vremii erau aiureli este probabil un picuț exagerată, acel conflict fără precedent a dat naștere unei multitudini de știri complet neadevărate.

Cum ar fi povestea larg răspândită a ofițerului canadian care fusese crucificat de trupele germane lângă Ypres, pironit cu baionete în brațe și picioare. Detaliile variau: relatarea din *The Times* spunea că a fost pironit de un zid; în *Toronto Star*, fusese legat de un copac; *Morning Post* spunea că a fost țintuit într-o ușă. Pe măsură ce s-a răspândit zvonul, n-a mai fost vorba de o crucificare, ci de două, apoi de mai multe incidente. Zvonurile au declanșat tulburări de stradă la Londra și au ridicat întrebări în Camera Comunelor, inclusiv una care a adăugat detalii complexe crimei, potrivit cărora „nemții au îndepărtat silueta lui Iisus de pe crucifixul din sat și l-au legat pe sergent de viu pe cruce".[6]

Dar a existat măcar vreodată canadianul crucificat? Este cert că în epocă nu apar relatări susținute de dovezi, deși acest lucru nu i-a împiedicat pe aliați să transforme zvonul în propagandă prolifică. Investigațiile ulterioare au identificat câțiva potențiali candidați pentru rolul soldatului canadian, dar niciuna dintre ipoteze n-a fost verificată.

Însă această poveste cumplită nu e nimic în comparație cu „marea păcăleală" a Primului Război Mondial: cea cu „fabricile germane de cadavre". De unde a început nu e foarte clar (s-a spus de multe ori că ar fi fost opera serviciilor britanice de informații, ceea ce probabil că e adevărat,

deși și ăsta ar putea fi un mit în sine), iar detaliile s-au modificat cu regularitate. Povestea de bază a fost tot timpul aceeași: nemții își transportau morții de pe linia frontului la o fabrică unde cadavrele erau prelucrate pentru producția de bunuri de tot felul — săpun, explozibili, îngrășăminte. Fabrica avea chiar și un nume: „Marea Întreprindere de exploatare a cadavrelor (Kadaververwertungsanstalt)“, după cum informa un articol din *The Times*.[7]

Cea mai plauzibilă sursă a poveștii este șeful serviciilor de informații britanice, generalul de brigadă John Charteris, care, se spune, se lăudase la o cină la New York, în 1925, că ar fi născocit-o — dar a dezmințit cu furie informația când s-a întors în Marea Britanie, ceea ce s-ar putea să se fi întâmplat fie pentru că i se atrăsese atenția să-și țină gura, fie pentru că informația era o tâmpenie.

Poveștile cumplite din Primul Război Mondial n-au fost totuși primele de acest fel care apăreau pe câmpurile de luptă — ele au o istorie mult mai îndelungată. În aprilie 1782, cam pe la sfârșitul Războiului de independență american, într-un supliment al ziarului *Boston Independent Chronicle* a apărut un material șocant despre o descoperire înspăimântătoare făcută de un anume căpitan Samuel Gerrish din miliția din New England. Acesta interceptase opt colete aflate în tranzit și destinate guvernatorului Canadei. Când au fost cercetate, s-a descoperit că aveau cel mai oribil conținut cu putință: aproape 1 000 de scalpuri umane.

Căpitanul Gerrish povestea cum au fost jupuite scalpurile, în decurs de trei ani, de pe capetele nefericitelor victime americane, de către un grup de indieni Seneca, la ordinele guvernului britanic. Coletele urmau să fie trimise din Canada, către nimeni altcineva decât regele George în persoană, ca un dar care să-i ridice moralul.

Ziarul descria sursa scalpurilor cu detalii macabre și nemiloase. Trei sute cincizeci și nouă erau scalpuri de fermieri, uciși pe câmp sau în casele lor, 18 dintre ele, marcate special ca să arate că victimele fuseseră arse de vii. Alte 43 erau scalpuri de soldați americani, împușcați în încăierări. Alte 88 erau scalpuri de femei. Articolul relata cu conștiinciozitate că foarte multe dintre scalpuri aparțineau unor copii: 193 de băieți, 211 de fetițe și, probabil cel mai cumplit, 29 erau ale unor bebeluși care „fuseseră smulși din pântecele mamelor“.[8]

Relatarea era șocantă și scandaloasă, iar alte ziare, de la Londra, New York sau Philadelphia, au publicat propriile versiuni în următoarele luni. În Marea Britanie, a provocat consternare, în timp ce în America a alimentat sentimente pătimașe împotriva britanicilor care ordonaseră comiterea acestor crime înfiorătoare.

Era totuși o chestie legată de toată povestea, pe care ați ghicit-o deja: nu era adevărată. Absolut deloc. Nu exista niciun căpitan Gerrish și categoric nu existau niciun fel de colete cu scalpuri umane care să se îndrepte către un rege George însetat de sânge.

Dar nu numai că povestea era falsă — și ziarul era fals. Sau, mai degrabă, această ediție. Cu siguranță, *Boston Independent Chronicle* era o publicație reală. Mai precis, titlul complet era *Boston Independent Chronicle and Universal Advertiser*, pentru că ziarele din secolul al XVIII-lea nu prea acordau atenție tehnicilor de branding. Dar așa-zisul „supliment“ a fost o invenție de la început până la sfârșit. Povestea despre scalpuri de pe prima pagină era o născocire, ca și scrisoarea de la eroul de război John Paul Jones publicată în continuare, ca și anunțurile de vânzare pentru „un teren cu suprafață mare“ și „o tăbăcărie convenabilă“ care umpleau spațiul din partea de jos a celei de-a doua pagini.

Toată treaba era un fals extrem de convingător, o operă de măiestrie și migală autentică și poate chiar făcută cu dragoste. Originile sale înșelătoare ar fi devenit vizibile doar dacă te-ai fi uitat extrem de atent, și dacă ai fi fost obsedat de tipografia secolului al XVIII-lea. Dacă ai fi fost un obsedat de tipografia secolului al XVIII-lea, atunci — pe lângă faptul că ai fi fost recunoscător că te-ai născut cu două secole înainte să se inventeze Comic Sans — e posibil să fi observat că matricea de literă folosită pentru tipărirea ziarului nu era nici americană, nici englezească. De fapt, era franțuzească.

Pentru că ziarul fusese tipărit nu la Boston, ci la Passy, pe atunci o comunitate idilică, de lux, cu un spa destul de drăguț, la periferia Parisului. Autorul n-avea nicio legătură cu adevăratul *Independent Chronicle*, și nici măcar nu mai stătuse în America în ultimii câțiva ani. Persoana care inventase ziarul fals era nimeni altul decât ambasadorul Statelor Unite în Franța — părintele fondator, polihistorul și obsedatul de tipografia secolului al XVIII-lea, Benjamin Franklin.

Mda, tot el.

Ce să-l fi împins pe Franklin, acest om de litere și științe, una dintre cele mai respectate personalități ale epocii, să se gândească la o astfel de dezinformare scandaloasă? Răspunsul concret e destul de simplu: a fost o acțiune de propagandă împotriva britanicilor. La momentul la care a distribuit ziarul, Războiul de independență era practic încheiat; victoria franco-americană decisivă din bătălia de la Yorktown avusese loc cu șase luni înainte, iar la Paris tocmai începeau negocierile de pace. Ziarul fals al lui Franklin n-a fost de fapt distribuit în America; el l-a trimis aliaților săi din Marea Britanie, Spania și Olanda. Scopul — pe care l-a și atins — era să disemineze povestea în presa britanică, în speranța că va determina opinia publică să încline spre plata de reparații pentru actele de cruzime comise de britanici.

Însă, deși acesta este motivul direct și pragmatic, mai există un răspuns mai profund — și, cred, mai satisfăcător — la întrebarea privind motivele lui, și anume: lui Benjamin Franklin îi plăcea al naibii de tare să mintă. Pur și simplu nu se putea sătura. Așa cum am văzut, încă din adolescență și până în zilele de dinainte să moară, la 84 de ani, Franklin a fost autorul a nenumărate înșelăciuni deplasate și extravagante, și mari, și mici. Uneori aveau obiective politice, alteori, financiare, alteori era vorba doar de meschinărie personală și adesea, de simpla plăcere de a inventa lucruri. Poate că alții au indus în eroare cu consecințe mai grave, dar, din toate punctele de vedere, Ben Franklin trebuie considerat unul dintre cei mai prolifici, talentați și inovatori turnători de gogoși din istorie.

Cât de mult se aștepta Franklin ca lumea să ia în serios înșelătoriile lui este… neclar. La urma urmelor, nu era nici pe departe singura persoană care publica sub nume fictive în epocă. Dezvoltarea tipografiei dusese la o explozie a ceea ce am putea numi „conținut“, iar lumea încă mai încerca să înțeleagă că unele dintre lucrurile publicate puteau fi adevărate, în timp ce altele ar fi putut fi inventate. Cu doar câțiva ani înainte ca Franklin s-o creeze pe Silence Dogood în 1722 (așa cum am povestit în Capitolul 2), Daniel Defoe publicase *Robinson Crusoe* — un candidat solid pentru titlul de primul roman englezesc și o carte scrisă în stilul unei autobiografii reale (cum și credea multă lume, de altfel). Cam în același timp, Jonathan Swift se ocupa să inventeze satira modernă. Oare Franklin chiar a intenționat să

induce în eroare sau pur și simplu experimenta noi forme literare, ale căror limite etice erau încă puțin neclare?

Limita dintre „farsă" și „păcăleală" nu este limpede nici acum și aproape toate născocirile lui Franklin aveau ceva în comun, fiind o supapă pentru un simț al umorului strengăresc, satiric și hiperactiv. Pe scurt, Franklin era un mistocar cu totul neobișnuit. Potrivit unei povești care s-ar putea să fie apocrifă, Thomas Jefferson ar fi explicat că motivul pentru care nu i s-a cerut lui Franklin să scrie Declarația de Independență a fost că „nu s-ar fi putut abține să nu includă și vreo glumă" în text. Cred că vorbesc în numele multora când spun că este mare păcat că istoria nu a avut parte de o Declarație de Independență alternativă mai amuzantă, scrisă de Benjamin Franklin.

Adică, să nu mă înțelegeți greșit, Declarația, așa cum este ea, e o operă solidă, dar nu e tocmai cunoscută pentru tonul ei de zeflemea. N-ar fi stricat să arunce în text câteva bancuri, ca să mai înveselească atmosfera.

Deși multe dintre farsele lui Franklin aveau evident scopul de a distra (cel puțin pe el și pesemne că și pe alții), nu se prea poate spune același lucru și despre povestea cu scalpurile. Orice intenție satirică ar fi existat când a fost scrisă este depășită cu mult de furie. Și, în acest moment al carierei sale, era pe deplin conștient în ce măsură va fi crezută povestea lui și știa exact cum să planteze o știre falsă în presa unei țări, astfel încât să se răspândească intenționat, copiată de la ziar la ziar și transferată dintr-o țară în alta. A fost o inducere în eroare deliberată, cu obiective diplomatice necinstite. A fost realizată cu grijă: numărul tipărit pe supliment era cel al ediției publicate cu doar o lună în urmă, includea numele redactorului-șef al ziarului, iar aspectul era foarte asemănător cu cel al adevăratului *Independent Chronicle* (deși, ca mulți alți plastografi din istorie, Franklin n-a putut rezista tentației de a îmbunătăți ușor ceea ce ar fi trebuit să copieze, și a folosit un font italic elegant, dar care l-a dat de gol, pentru că fusese realizat special pentru tipografia lui din Passy).[9] Și, când i-a trimis ziarul lui John Adams, a recurs chiar la un truc vechi, prefăcându-se sceptic în legătură cu falsul pe care îl crease chiar el cu câteva ore înainte.[10] Deși ținta dezinformării lui Franklin erau britanicii, povestea pe care o spusese a făcut cu totul alte victime până la urmă: indigenii americani, despre care născocise ceva ce nu poate fi descris decât drept o minciună rasistă enormă. În goana lui după detalii

sângeroase, care să asigure poveștii un pic de senzaționalism care să atragă atenția, Franklin a repetat, umflat și înflorit un neadevăr despre popoarele indigene, care avea să deformeze multă vreme percepțiile asupra acestora.

Ca să fie clar, scalparea ca acțiune de război avea loc fără discuție în America și aproape sigur fusese practicată de popoarele indigene cu mult înainte de sosirea coloniștilor europeni. Însă chiar de la începutul Războiului de Independență, combinația redutabilă de teamă, zvonuri și propagandă a transformat-o într-o amenințare omniprezentă, exagerând cu mult răspândirea reală a fenomenului. A devenit un basm — un bau-bau universal, care pândește de după fiecare colț. Zvonurile de tot felul însemnau că aceste povești neadevărate despre masacrele comise de indieni și despre scalpări, chipurile solicitate de britanicii care ofereau recompense pentru scalpuri de americani albi, erau la ordinea zilei — o astfel de mistificare a ajuns și în Declarația de Independență.[11] (Ar fi fost mult mai bine în varianta cu bancuri.) În realitate, nu era doar domeniul pieilor-roșii. De fapt, era practicată de toate părțile în timpul războiului, forțele revoluționare oferind recompense generoase pentru scalpuri de indieni. Cu doar câteva săptămâni înainte să-și inventeze Franklin ziarul fals, probabil cea mai gravă atrocitate de război avusese loc la Gnadenhutten, în Ohio, când membrii unei miliții revoluționare albe mânaseră mai mult de 90 de prizonieri neînarmați — bărbați, femei și copii indieni — în hambare, înainte să-i omoare în bătaie cu maiurile și apoi să-i scalpeze.

Poate că dacă manevra lui Franklin ar fi rămas acolo unde fusese planificat să ajungă — în presa londoneză din primăvara lui 1782 —, n-ar fi fost decât o simplă notă de subsol a istoriei. Însă a avut o viață mult mai lungă, care s-a întins și dincolo de momentul semnării tratatului de pace din 1873. Pentru că asta-i problema cu minciunile convingătoare: odată ce eliberezi informații false în lume, ele nu dispar discret după ce au făcut treaba pentru care le-ai creat. Minciunile sunt ca zombii — refuză să moară și se întorc să-ți mănânce creierul.

Asta s-a întâmplat și cu dezinformarea lui Franklin, care a revenit la viață cu furie la mai bine de două decenii după moartea lui. În perioada premergătoare unor noi lupte între Statele Unite și Marea Britanie, în războiul din 1812 — când unele dintre triburile indigene au fost de partea

britanicilor —, povestea a fost reînviată cumva pe neașteptate. Și, de data asta, impactul a fost cu mult mai mare.

Când fusese publicată de Franklin, fusese preluată de opt ziare americane. La a doua venire, între 1806 și 1814, nu mai puțin de 27 de ziare diferite au publicat câte o versiune, 12 dintre ele — care apăreau din Carolina de Sud până în Vermont — în doar șapte luni din 1813. Mitul s-a strecurat în conștiința publicului american, consolidând percepția asupra pieilor-roșii ca sălbatici nemiloși. Deși, în cele din urmă, a aflat toată lumea că Franklin recunoscuse, în scrisori private, că el era autorul dezinformării, aceasta încă este repetată din când în când ca adevăr, chiar și în zilele noastre. N-o să știm niciodată ce contribuție a avut acest neadevăr scandalos și memorabil la modul în care au fost tratate în următoarele secole popoarele indiene, însă cu siguranță nu a fost nulă.

7

Afaceri dubioase

Oriunde se pot face bani, va apărea și cineva dispus să deformeze adevărul ca să-i facă.

Nu e chiar surprinzător. Am clădit o lume în care banii sunt importanți: îți permit să trăiești, să-ți împlinești dorințele și, dacă deții destui, să ai putere. Când acumulezi suficienți bani și îndeajuns de multă putere, poți începe să-i pui pe alții să facă ce vrei tu și să schimbi lumea din jurul tău. Și, la un moment dat, această putere ajunge așa de mare, încât poate să-ți dea senzația că ești capabil să modelezi realitatea ca să corespundă dorințelor tale. Nu mai trebuie să deformezi adevărul ca să obții bani; banii deformează adevărul în locul tău. Dacă toată lumea te tratează drept cel mai mare om de afaceri de pe Pământ, atunci, aproape prin definiție, chiar ești. Ai acces la oportunități care le sunt interzise celorlalți. Poți scăpa cu bine după eșecuri care ar ruina pe altcineva. Poți să fii și Gatsby, dacă vrei. Dacă Thérèse Humbert credea că banii sunt o iluzie — un „truc de invocare care trebuie bine stăpânit“ — atunci… mă rog, nu greșea chiar în totalitate.

Practic, nu trebuie decât să te prefaci că se întâmplă până se întâmplă cu adevărat.

Capitolul acesta va aborda diversele moduri în care, de-a lungul istoriei, oamenii s-au prefăcut că se întâmplă — și cel puțin *o vreme* li s-a și întâmplat —, în goana lor după bani.

Merită remarcat cât de important este rolul retrospectivei în toată povestea asta. În afaceri, mentalitatea „prefă-te că se întâmplă până se întâmplă cu adevărat“ nu e doar tolerată — este predată în mod curent ca lecție esențială a antreprenoriatului, alături de povestiri eroice despre tupeu arogant și bătăios pe care și le spun genul de oameni a căror rețea de socializare favorită este LinkedIn. De exemplu, Microsoft a pornit când Bill Gates, dându-se drept cofondatorul companiei, Paul Allen, l-a sunat pe președintele companiei care producea computerul personal revoluționar Altair și i-a spus că au scris un soft pentru acesta. Președintele, Ed Roberts, a

fost impresionat și i-a chemat să vină și să facă o demonstrație. Ceea ce era minunat… doar că afirmația lui Gates nu era câtuși de puțin adevărată. Nu numai că nu dispuneau de un produs finalizat, dar nici măcar nu *începuseră* încă să lucreze la el; softul a fost de fapt scris într-o frenezie în cele două luni scurse dintre apelul telefonic și demonstrație. Neavând un computer Altair pe care să-l testeze, până în ziua demonstrației habar n-au avut dacă softul lor funcționa.[1]

Nu este nici pe departe singurul exemplu de poveste de succes de tipul „prefă-te că se întâmplă până când se întâmplă cu adevărat", nici chiar dacă limitezi eșantionul la „companii de tehnologie americane dominante pe plan internațional". Când Steve Jobs a prezentat atât de memorabil iPhone-ul în 2007, promițând „un dispozitiv revoluționar și magic" care va reinventa telefonul cunoscut deja, avea o mică problemă: Apple nu reușise încă să producă un iPhone care să și funcționeze. Prototipurile se tot blocau și întrerupeau convorbirile. Când a făcut demonstrația live, în fața unei mulțimi extaziate adunate la Moscone Centre din San Francisco, părând să navigheze nonșalant între aplicații într-o etalare iscusită a capacității și a ușurinței în utilizare a iPhone-ului, de fapt urma o „cale de aur" strict definită — o serie anume de acțiuni, realizată cu migală de inginerii companiei și care era cam singura secvență de operațiuni care putea fi realizată pe telefon fără întrerupere.[2]

Bineînțeles, motivul pentru care Gates și Jobs își au locul lor în programa școlilor de business din întreaga lume este simplul fapt că, după ce s-au prefăcut, au și reușit să facă să se întâmple. Au luat decizii pe baza unor estimări care s-au dovedit întru totul corecte privind capacitatea lor de a-și îndeplini promisiunea. Micro-Softul aflat la primii pași și-a dovedit râvna în privința codării și a ajuns să domine piața computerelor personale; Apple a rezolvat problemele de memorie ale iPhone-ului cu un nou cip realizat special și a schimbat pentru totdeauna modul în care îi ignorăm pe ceilalți în tren. NOTĂ FOARTE IMPORTANTĂ PENTRU AVOCAȚII CARE CITESC: NU SPUN CĂ BILL GATES ȘI STEVE JOBS AU FOST ESCROCI SAU ȘARLATANI SAU ORICE ALTCEVA DE GENUL ĂSTA. Au făcut foarte bine ce au făcut! Cartea asta e scrisă în Word, pe un Macbook Pro!

Mulțumesc, băieți.

Ideea e că așa se văd lucrurile retrospectiv: doar după aceea poți afla dacă istoria o să te includă în categoria „falsificatori“ sau „realizatori“. Ca atare, nu e un ghid extrem de folositor pentru cum să acționezi *acum*. „Dă-i drumul și fă chestia aia nepotrivită, pentru că, în viitor, o să ai succes și o să rămână doar o povestioară amuzantă“ nu este considerată în general o poziție etică legitimă de către niciuna dintre religiile importante ale lumii în afară de capitalism și se bazează foarte mult pe nevoia de a avea succes pentru a justifica toate lucrurile pe care le-ai făcut înainte.

Reversul, desigur, este când oamenii fac estimări incorecte asupra capacității lor de a-și îndeplini angajamentele. Și atunci, în loc să ne alegem cu un Microsoft sau un Apple, ne alegem cu un Theranos — compania de biotehnologie „unicorn“ evaluată la 10 miliarde de dolari și înființată pe baza unui nou tip de test de sânge care, s-a dovedit ulterior, nu testa prea bine sângele. Acesta a fost un exemplu tipic de prefăcut, nu de făcut, din nou prefăcut și, în cele din urmă, acuzații de fraudă. Dar, înainte de prăbușire, compania și tânăra ei fondatoare, Elizabeth Holmes, au fost proclamate în presă drept pionieri, cu coperte de reviste și portrete strălucitoare și comparații cu Steve Jobs — care par să se fi bazat în mare măsură pe faptul că Holmes purta pulovere negre pe gât, în speranța că lumea o s-o compare cu Steve Jobs. (Ca să nu intru în detalii aici, o să vă spun doar să citiți *Bad Blood: Secrets and Lies in a Silicon Valley Startup*, de John Carreyrou, primul ziarist care a demascat Theranos în 2015, pentru că, sincer, te cam lasă cu gura căscată.)

Cu alte cuvinte, dacă Gregor MacGregor ar fi pierdut un pic mai puțin timp concepând blazoane și sisteme onorifice imaginare și un pic mai mult timp recrutând oameni cu talentele necesare pentru construirea unui oraș în mijlocul junglei, ar mai fi apărut el în Capitolul 5? Poate că ar fi reușit s-o scoată la capăt, iar acum ar fi fost celebrat ca pionier eroic, și am fi avut lucruri care să-i poarte numele, iar cărțile care ar sugera că poate a fost totuși un pic nesăbuit ar provoca incidente diplomatice cu guvernul din Poyais, iar editorialiștii ar ajunge să scrie cu turbare articole de opinie în care să-i condamne pe studenții care cer înlăturarea statuilor lui.

Cât de delicate sunt aceste limite se poate vedea în cazul lui Whitaker Wright.

Wright era modelul perfect al industriașului superbogat de la sfârșitul epocii victoriene — un om care s-a ridicat prin propriile forțe, ale cărui interese de afaceri se întindeau pe continente întregi și a cărui avere era etalată în cheltuieli tot mai ostentative. Când spun „cheltuieli ostentative“, chiar asta vreau să spun. Avea de toate: proprietatea întinsă de la țară, conacul din cea mai elegantă zonă a Londrei, iahtul enorm cu care se întrecea cu prietenul lui, kaizerul Wilhelm al II-lea. Principala atracție a moșiei lui de la Witley Park erau o serie de lacuri artificiale, dintre care unul adăpostea ceva care pare ieșit dintr-un roman steampunk: o cameră de fumat subacvatică. Domul de sticlă de aproape 5,5 metri, cu pardoseală de mozaic, așezat pe fundul lacului, era legat de casă printr-un tunel de peste 100 de metri, care le permitea oaspeților să-și fumeze trabucurile, să bea și să danseze uitându-se la peștii care înotau prin apa de deasupra. Domul era descris de presa vremii drept „o încăpere subacvatică de basm“, iar de Wright drept „grota lui de cristal“[3]; fumul era evacuat prin gura unei statui a lui Neptun care ajungea până la suprafață, iar sticla domului era curățată cu regularitate de o echipă de scafandri angajată special în acest scop.

Hai să mai spunem o dată: CAMERĂ 👏 SUBACVATICĂ 👏 DE 👏 FUMAT. Dacă n-aveți o cameră subacvatică de fumat, puteți spune cu mâna pe inimă că ați reușit cu adevărat?

Totuși, ideea e că întregul imperiu industrial al lui Wright se baza pe minciuni.

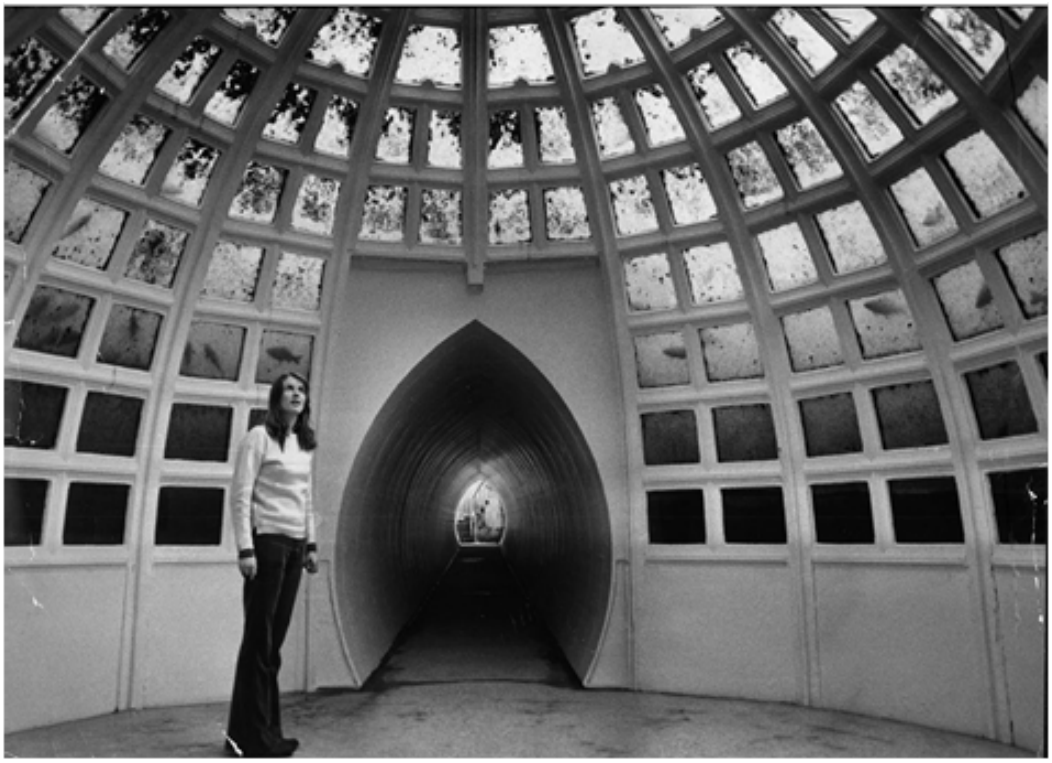

Camera subacvatică de fumat a lui Whitaker Wright, acum abandonată. (Așa cum puteți să vă dați seama după îmbrăcăminte, fotografia datează din anii 1970.)

Wright era britanic, dar făcuse întâi avere în America și apoi în Australia și Canada. Emigrase inițial cu familia în Ontario, după ce compania tipografică pe care o înființase împreună cu fratele lui în Halifax dăduse faliment după un an — o primă experiență de faliment pe care Wright pare să fi fost ferm hotărât să n-o mai trăiască niciodată. S-a mutat la Philadelphia la începutul anilor 1870, când afacerile înfloreau peste tot. La început, succesul financiar al lui Wright a fost în mare parte legitim, cu toate că a fost consolidat de un amestec de încredere în sine, un comportament fermecător și volubil și niște recomandări inventate. În pofida faptului că renunțase la școală la vârsta de 15 ani, Wright a început să-și adauge „licențiat“ după nume și susținea că a făcut studii de geologie la prestigioasa universitate din Heidelberg. Părea să fi decis, corect de altfel, că bariera reprezentată de efortul depus pentru verificarea diplomei ar fi prea mare.

Wright a devenit obsedat de minerit și a hotărât că în acest domeniu stă viitorul lui. Avea un adevărat talent pentru evaluarea calității minereului și a

plecat spre vest ca să se alăture goanei nebunești după metale prețioase. A început în orașul minier Leadville, unde în anii anteriori veniseră mii de prospectori și unde minele de argint produceau milioane de dolari anual. Era un loc sălbatic și periculos (Oscar Wilde, care a vizitat orășelul câțiva ani mai târziu, a spus că „a observat îngrijorat că bicepsul mediu este mai gros decât talia mea“[4]), populat atât de oameni cu noi averi extravagante, cât și de mult mai mulți care erau disperați să obțină o felie dintr-o astfel de avere.

Inițial, Wright a apucat-o pe calea pe care o apucaseră mulți alții: o viață de pe o zi pe alta, dusă pe versanți stâncoși, în căutarea unui indiciu al bogățiilor. Însă curând i s-a alăturat unui om pe nume George D. Roberts, un cunoscut magnat al mineritului, cu principii etice dubioase, care, cu vreo zece ani înainte, se lăsase păcălit de o faimoasă stratagemă (marea farsă a diamantelor din 1872, când doi prospectori, Philip Arnold și John Slack, presăraseră diamante brute pe un teren sterp din Colorado, ca să-i convingă pe investitori că acolo se află o avere uriașă, care nu așteaptă decât să fie dezgropată). Această abordare generală li s-a părut atât lui Roberts, cât și lui Wright, o cale mult mai ușoară către succesul financiar decât mineritul efectiv; în loc să-ți bați capul să descoperi un filon bogat de argint, mai bine îi convingi pe investitorii nerăbdători că ai descoperit un filon bogat de argint și le accepți recunoscător banii. Până să-și dea seama că n-au cumpărat decât o groapă în pământ, tu ai trecut deja mai departe, cu toată puterea, influența și imunitatea în fața consecințelor pe care ți le pot asigura banii.

Din multe puncte de vedere, cea mai bogată și mai simplu de exploatat resursă din Leadville nu era argintul — erau oamenii și dorința lor aprigă de a face bani rapid.

Wright a găsit repede o formulă care avea să-i fie de folos de-a lungul întregii vieți: își folosea farmecul înnăscut ca să convingă pe cineva cu statut social și reputație nepătată să se alăture proiectului său și apoi folosea reputația acestuia și personalitatea lui puternică pentru a crea impresia — în special în presa ușor de manipulat — că susținerea investițiilor sale este ceva sigur. Primul său scut uman din această categorie a fost eminentul paleontolog american Edward Drinker Cope, un om care știa multe despre cum să scoți diverse lucruri din pământ, dar ceva mai puține despre capacitatea de a minți a oamenilor. Susținut de Cope, Wright a reușit să-și

listeze la bursă prima companie de minerit, obținând 5 milioane de dolari — considerabil mai mult decât valora în realitate.

Acesta a fost modelul pe care avea să-l urmeze și în continuare, trecând de la o speculație la alta, aproape niciodată tulburat de faptul că lăsa în urmă un șir de investitori dezamăgiți. Avea la degetul mic presa, care publica portrete ale lui parcă ieșite dintr-un roman Mills & Boon: „Un bărbat masiv, robust, cu aspect de lider; întreaga lui personalitate arată cutezanță, energie și ambiție", scria *Albany Review*, ștergându-și sudoarea de pe fruntea febrilă.[5] Când Wright s-a întors din Statele Unite în Anglia ca să înființeze London and Globe Company, care avea să-i ducă la un nou nivel talentul pentru promovarea acțiunilor miniere dubioase, s-a asigurat că din consiliul de administrație face parte crema societății londoneze, inclusiv câțiva pairi. Totul, ca să fie sigur că presiunile sociale vor împiedica pe oricine să pună prea multe întrebări.

Ironic, când a avut loc, prăbușirea lui Wright n-a fost provocată de faptul că s-a apucat cineva să bombăne că minele lui nu erau chiar întotdeauna foarte eficiente ca mine. A venit dintr-o cu totul altă speculație subterană: Wright a hotărât să construiască o linie de metrou.

Dându-și seama că, dispunând de un eșafodaj cel puțin parțial instabil, trebuia să-și diversifice portofoliul și considerând că o investiție care dovedea un anumit nivel de spirit civic n-ar putea decât să-i îmbunătățească reputația, Wright și-a îndreptat atenția, în 1900, către lucrările de construcție, pe atunci suspendate, a liniei de metrou Baker Street and Waterloo. Era o linie care avusese parte de dificultăți încă de la începutul anilor 1890, înregistrând în repetate rânduri întârzieri sau blocaje financiare. (Știu, o linie de metrou londoneză care depășește bugetul și nu este finalizată la timp… greu de crezut.) Wright a decis că poate da o mână de ajutor și a emis obligațiuni ca să finanțeze continuarea lucrărilor.

A fost o nenorocire. Aproape nimeni nu voia să cumpere, iar Wright n-a putut face nimic ca să grăbească lucrările. Presiunile financiare ulterioare asupra restului imperiului lui Wright l-au determinat, într-o încercare disperată de a menține impresia că totul era minunat, să mute banii dintr-o parte într-alta, în serii complexe de împrumuturi între companiile sale, umflându-le artificial conturile. Însă acestea nu au putut face față atenției pe care o atrăsese; Wright a fost arestat și judecat pentru fraudă. În 1902, a fost

condamnat. S-a sinucis în celula de arest a tribunalului, la doar câteva minute după pronunțarea verdictului.

În același an, o altă companie a preluat construcția liniei Baker Street and Waterloo. A finalizat-o rapid și ea există și astăzi: desigur, este linia Bakerloo.

Poate că Whitaker Wright nu a fost unul dintre cele mai bătătoare la ochi exemple legate de granița fragilă dintre succesul în afaceri și pura escrocherie, dar genul de bule de investiții pe care le-a exploatat cu atâta încântare au fost ceva obișnuit de-a lungul istoriei.

În 1720, la Londra se declanșase o asemenea isterie a investițiilor în Pacificul de Sud, încât un grup de speculanți a reușit să vândă acțiuni pentru „o companie a cărei misiune aduce mari beneficii, dar despre care nimeni nu trebuie să știe ce este".

Câteva luni mai târziu, la Paris, deținuții erau eliberați din închisoare, căsătoriți cu prostituate și trimiși în masă în Louisiana, pe motiv că era nevoie disperată de coloniști, pentru că toată lumea pariase grămezi de bani bazându-se pe faptul că acolo se afla un miracol economic iminent.

Wright n-a fost nici primul care a intrat în domeniul feroviar având motivații suspecte. În anii 1840, personalități diverse, printre care s-au numărat Charles Darwin, surorile Brontë și William Makepeace Thackeray și-au investit banii în noi căi ferate imaginare, Parlamentul britanic adoptând legi noi aproape săptămânal și aprobând noi segmente de cale ferată care n-aveau să existe niciodată — și, în unele cazuri, nici n-aveau cum să existe vreodată.

E ușor să presupui că aceste tipuri de practici de afaceri perfide sunt invenții de dată recentă și că în trecut lumea nu era nevoită să aibă de-a face cu situații neplăcute create de afacerile riscante. Am putea crede că e un fenomen nou să-ți petreci parcă jumătate din viață plângându-te unui agent de relații cu clienții de o firmă de doi bani și că, atunci când ne lamentăm pe Twitter despre o companie, avem probleme minore. Ar putea părea că oamenii de afaceri care mint cu nerușinare sunt ceva fundamental *modern*.

Dar, dacă v-a trecut vreodată așa ceva prin cap, atunci vă rog să faceți cunoștință cu Ea-nasir.

Ea-nasir a fost practic Whitaker Wright, doar că a trăit cu 3 500 de ani înaintea acestuia. Negustător care a locuit în jurul anului 1750 î.e.n. în orașul Ur, unul dintre marile orașe-stat din Mesopotamia antică (în prezent, sudul

Irakului), pare să fi fost un fel de întreprinzător descurcăreț, care se ocupa de orice, de la proprietăți imobiliare la haine la mâna a doua dacă putea obține un profit. Însă grosul afacerilor pare să fi fost importul de cupru din marele centru comercial Dilmun, aflat la ceva distanță, pe coasta Golfului Persic.

Toți avem în viețile noastre câte ceva de care ne este rușine, dar ne-ar plăcea să credem că, dacă e să fim ținuți minte, o să fie pentru lucrurile bune pe care le-am făcut. Ea-nasir reprezintă un fel de lovitură sub centură dată acestei speranțe. Pentru că, la aproape 4 000 de ani după ce a pășit pe Pământ, numele lui Ea-nasir este unul dintre relativ puținele nume din perioada aceea care au rămas în analele istorice — însă știm despre el în principal că turna gogoși la greu și era un negustător de cupru de doi bani. Și știm aceste lucruri pentru că arheologii au dezgropat casa lui Ea-nasir, unde acesta avea arhivată, foarte util, toată corespondența — tăblițe de argilă cu mesaje de la clienți, care comunicau cu el prin intermediari profesioniști. Ea-nasir pare să se fi descurcat la început destul de bine în afaceri, făcând ceva negoț și în numele regelui.

Dar pe măsură ce a trecut timpul, din mesajele pe care le primea începe să se contureze o anumită temă. Ca să parafrazăm, tema este: „Ce-ai făcut cu banii mei, ticălos fără scrupule?“

Aceste tăblițe, cu scrierea lor cuneiformă sumeriană — una dintre primele limbi scrise din istoria omenirii — sunt cele mai vechi plângeri cunoscute ale unor clienți.

Principalii patru reclamanți despre care știm sunt niște domni pe nume Nanni, Abituram, Appa și Imqui-Sin. Din contextul mesajelor, par să fi fost susținători financiari ai călătoriilor de afaceri ale lui Ea-nasir la Dilmun, în schimbul promisiunii că vor primi în loc un transport de lingouri de aramă de calitate superioară.

Nanni pare să fi fost destul de supărat că, atunci când și-a trimis intermediarii să preia bunurile, Ea-nasir le-a dat o grămadă de aramă de doi bani, de calitate inferioară, după care a venit cu gambitul clasic „asta sau nimic“ și a refuzat să-i returneze banii lui Nanni.

Una dintre plângerile lui Nanni merită citită în detaliu, pentru că (în pofida ciudățeniilor traducerii directe din sumeriană) chiar arată cât de puține s-au schimbat în ultimii 4 000 de ani în privința ocărilor la adresa afacerilor necinstite:

Spune-i lui Ea-nasir: Nanni îi trimite următorul mesaj:
Când ai venit, mi-ai spus așa: „O să-i dau lui Gimil-Sin (când vine) lingouri de cupru de calitate bună". Ai plecat apoi, dar n-ai făcut ce mi-ai promis. I-ai pus dinainte lingouri care nu erau bune mesagerului meu (Sit-Sin) și ai spus: „Dacă vrei să le iei, ia-le; dacă nu vrei să le iei, pleacă!" Drept cine mă iei, dacă tratezi pe cineva ca mine cu asemenea dispreț?

În mod evident, Ea-nasir adoptase tactica clasică „dacă nu iei lingourile de cupru, atunci poți s-o ștergi de-aici", la care Nanni replicase cu tradiționalul „nu știi cu cine te pui". E foarte dornic și să sublinieze cu cât dispreț l-a tratat Ea-nasir, descriind în detaliu cum a trimis „oameni de calitate, ca noi, ca să ia punga cu banii mei", dar Ea-nasir „m-a tratat cu dispreț, trimițându-i înapoi la mine cu mâinile goale de mai multe ori, și încă prin teritoriul inamic". Și încheie cu un ultimatum:

Mi-ai reținut punga cu bani în teritoriu inamic; acum e datoria ta să-mi înapoiezi (banii) în întregime.
Să ai știință că (de-acum încolo) nu o să accept niciun cupru de la tine care nu este de bună calitate. (De-acum înainte) voi alege și voi lua lingourile unul câte unul în curtea mea și voi exercita împotriva ta dreptul meu de a le respinge, pentru că m-ai tratat cu dispreț.[6]

Din păcate, nu avem nicio mostră a răspunsurilor lui Ea-nasir la aceste plângeri — și-a păstrat doar corespondența primită și niciunul dintre răspunsurile lui n-a ajuns în arhivele arheologice. Oare erau echivalentul sumerian al replicii „Feedbackul dumneavoastră este foarte important pentru noi, vă cerem scuze dacă serviciile noastre nu s-au ridicat la înălțimea așteptărilor dumneavoastră"? Sau erau echivalentul sumerian al ripostei „Ha-ha! Cam nasol să fii în pielea ta, ratatule"?

N-avem cum să știm sigur, dar probabil că ne putem face o idee din mesajele ulterioare de la Abituram și Appa. Abituram pare să fi avut un mic avantaj față de Nanni, în sensul că avea niște pârghii în plus împotriva lui Ea-nasir — una dintre primele lui mutări a fost să amenințe că va apela la ipotecile lui Ea-nasir dacă acesta nu predă bunurile intermediarului, un băiat pe nume Nigga-Nanna.

„Argintul și profitul să i le dai lui Nigga-Nanna", își începe Abituram prima scrisoare, continuând cu amenințarea: „De ce n-ai dat cuprul? Dacă nu-l dai, o să-i chem pe garanții tăi".

Următoarea scrisoare continuă cam pe același ton: „De ce nu i-ai dat cuprul lui Nigga-Nanna?“, începe textul, care se încheie (în caz că mesajul n-a fost recepționat), „cuprul… dă-i-l lui Nigga-Nanna“.

Apoi intră în joc și Appa: „Cuprul meu să i-l dai lui Nigga-Nanna — cupru bun, așa ca inima mea să n-aibă tulburare“.

După aceea, li se alătură și Imqui-Sin, care preia refrenul: „Dă-i cupru bun lui Nigga-Nanna, cu însemne…“, scrie el, înainte să sublinieze din nou, astfel încât ideea să fie cât se poate de limpede: „Ca să n-ai inima tulburată, dă-i cupru bun“.

După care adaugă — pe un ton tânguitor, pe care-l va recunoaște pe loc oricine a stat două ore cu un apel în așteptare la furnizorul de internet broadband, deși ne separă milenii întregi de negustătorii din Ur — „Nu știi cât de obosit sunt?“

Oare toate astea au fost profitabile pentru Ea-nasir? Se pare că, așa cum a fost și în cazul lui Wright, a mers minunat o vreme, dar apoi i s-a înfundat.

După cum am pomenit deja, avem toate tăblițele astea pentru că arheologii au dezgropat în anii 1950 casa lui Ea-nasir. Iar Leonard Woolley, șeful echipei de arheologi, a observat ceva interesant despre locuința prietenului nostru. E o casă mare, elegantă, potrivită statutului lui de Un Soi de Mahăr. Dar, cam pe la sfârșitul perioadei în care făcuse el negoț, cea mai mare parte a locuinței pare să fi fost anexată și încorporată brusc în gospodăria vecinului său.

Concluzia lui Woolley? Amicul nostru a fost obligat, dintr-odată și în scurt timp, să-și reducă gospodăria și să adopte un stil de viață cumva mai simplu — după ce, probabil, anii în care fusese tocat în mod constant de critici pe versiunea mesopotamiană antică de Yelp i-au venit în cele din urmă de hac.

Povestea lui Ea-nasir ne arată că puține lucruri sunt noi sub soare. De când avem o civilizație, am avut și oportuniști care au încercat să profite de toți ceilalți. De când avem bani, am avut și oameni al căror principal talent a fost să-i convingă pe nefericiți să se despartă de bani. Și de când avem scriere, am trimis scrisori nervoase ca să întrebăm unde naiba e cuprul nostru și de ce anume nu i-a fost predat lui Nigga-Nanna.

Bineînțeles, nu poți vorbi despre practici de business înșelătoare fără a-l pomeni pe regele scosului banilor din înșelătorii: P.T. Barnum, „cel mai mare

producător de spectacol din lume“. Barnum este cunoscut nu numai pentru circurile și expozițiile de noutăți care l-au îmbogățit la jumătatea secolului al XIX-lea, ci și pentru — cum să spun mai bine? — relația lui complicată cu adevărul.

Barnum era un șarlatan renumit. Spectacolele lui conțineau frecvent farse fără ocolișuri, cum era „sirena Feejee“ (jumătatea superioară a unei maimuțe cusută pe jumătatea inferioară a unui pește, care nici măcar nu era din Fiji — se crede că ar fi fost creată în Japonia, iar ulterior i-a fost vândută lui Barnum[8]) și „Uriașul din Cardiff“, care nici măcar nu era născocirea lui. Un așa-zis bărbat pietrificat, de peste 3 metri înălțime, dezgropat la Cardiff, statul New York, uriașul era de fapt o sculptură îngropată special de doi veri pe nume George Hull și William Newell, astfel încât să poată fi „descoperit“. După ce a fost expus public cu profituri uriașe, Barnum a cerut să-l cumpere; când a fost refuzat, și-a produs pur și simplu propria variantă de uriaș fals și a susținut sus și tare că de fapt celălalt uriaș era un fals.

În același timp, Barnum era cunoscut și pentru demontarea altor falsuri, obiectul predilect al criticilor sale fiind mediii și spiritiștii. Ba chiar, în 1865, a și scris o carte pe tema asta, *The Humbugs of the World*, care este o descriere a „înșelătoriilor… șarlataniilor, amăgirilor și amăgitorilor“ din istorie. Dacă mă întrebați pe mine, e o idee bună de carte.

Dar hai să ne concentrăm asupra modului în care a intrat Barnum, pe atunci angajat într-o băcănie, în industria divertismentului, cu un spectacol care a debutat la Niblo’s Garden din New York, la 10 august 1835, cu doar două săptămâni înainte ca Richard Adams Locke să atragă atenția întregii lumi cu Farsa Lunii. Expoziția avea un singur exponat: o femeie pe nume Joice Heth, despre care Barnum susținea că are 161 de ani și că fusese doica lui George Washington. O prezenta drept „cea mai uluitoare și interesantă curiozitate din lume!“

Evident, Joice Heth n-avea nicio legătură cu Washington și n-avea 161 de ani — avea spre 80 de ani și era ramolită și oarbă. Și mai era și sclavă. În New York devenise abia de curând ilegală deținerea de sclavi; Barnum ocolise această problemă „închiriind-o“.

Expoziția a fost un succes, alimentat de relatările nerăbdătoare și însetate de senzațional ale tabloidelor. După succesul de la New York, Barnum a dus-o pe Heth într-un turneu în New England, atrăgând peste tot mulțimi

disperate să vadă și să atingă relicva vie. Programul era cumplit și s-a dovedit prea mult pentru trupul fragil al lui Joice; a murit în februarie 1836. Însă Barnum nu-și terminase încă treaba cu ea. Încurajat de ziare și reacționând la scepticismul manifestat în legătură cu vârsta ei, a organizat o autopsie în public, vânzând bilete cu 50 de cenți bucata unui număr de 1 500 de persoane, care au privit cum cadavrul lui Joice Heth era deschis chiar în fața lor.[9]

Chirurgul care a realizat autopsia a declarat că fusese o înșelătorie — Joice Heth nu avea mai mult de 80 de ani. Însă această veste nu i-a afectat cariera lui Barnum; în realitate, l-a propulsat. S-a folosit de publicitate, spunând poveste după poveste în presa din New York, timp de multe luni — Heth era de fapt încă în viață, cadavrul fusese al unei alte femei, el fusese înșelat, el era cel care înșelase. Barnum a înțeles cum funcționa noua presă mai bine decât oricine altcineva (la un moment dat, se spune că plătea 26 de ziariști) și și-a dat seama rapid că nu adevărul și veridicitatea erau elementele-cheie ale carierei lui, ci notorietatea și capacitatea de a oferi o poveste captivantă.

În mod bizar, toate acestea sunt lăsate deoparte în musicalul de un succes inexplicabil al lui Hugh Jackman despre viața lui Barnum.

Barnum a reușit să profite de obsesiile epocii — erau vremuri când exista o fascinație pentru știința medicală, de la progresele autentice la teoriile rasiale cu motivație politică și, desigur, leacurile băbești. Nu e surprinzător: dacă vrei să faci bani și n-ai mari scrupule legate de modul în care-i faci, nu prea sunt multe domenii mai bune în care să intri decât cel al vindecării bolilor. Istoria medicinei e plină de tămăduitori care vând leacuri fictive și remedii dubioase. Uneori chiar „ulei de șarpe“ — așa cum a fost cazul alifiei din ulei de șarpe a lui Clark Stanley, care, într-un caz de referință din 1916, a fost testat de Biroul american pentru chimie, dovedindu-se că alifia conținea exact 0% șarpe. Domnul Stanley a acceptat să fie amendat cu 20 de dolari și a lăsat posterității un cu totul nou înțeles pentru „publicitate agresivă“.

Stanley nu era însă nici pe departe singurul. Să luăm exemplul Hadacolului, cunoscutul și urât-mirositorul lichid maroniu care era vândut în anii 1940 și 1950 ca leac pentru o gamă largă de suferințe — când de fapt conținea doar câteva vitamine și, probabil mai relevant pentru cifrele de vânzări, 12% alcool.

Însă afacerile cu leacuri false mergeau mult mai departe (și deveneau mult mai bizare) decât simpla înșelătorie care-i făcea pe naivi să cumpere sticle cu un lichid care nu-i vindeca de nimic. Printre cei mai faimoși — și de succes — șarlatani din istoria secolului XX s-a numărat și „doctorul“ John R. Brinkley, mai bine cunoscut printre contemporanii săi drept „doctorul testicule de țap“.

John R. Brinkley, cu un radio, probabil gândindu-se la testiculele de țap

De ce i se spunea doctorul testicule de țap? Păi, asta-i o întrebare interesantă. Mă bucur că ați întrebat.

Pentru că transplanta la oameni testicule de țap. Ca să vindece impotența.

Brinkley nu era doctor, deși folosea titlul respectiv. Nu absolvise niciodată vreo școală medicală recunoscută, dar nu pentru că n-ar fi încercat. Simțise dintotdeauna o chemare către profesia medicală și se înscrisese la mai multe cursuri de medicină, însă situația financiară și, ăăă, o viață personală

complicată (la un moment dat, și-a răpit fiica și a dus-o în Canada) l-au determinat să nu termine niciodată vreunul dintre ele.

Însă n-avea să lase un asemenea detaliu să stea în calea visului lui de a practica medicina, așa că și-a deschis un cabinet în Kansas. Inițial, a fost chiar un cabinet destul de bun — s-a descurcat foarte bine cu victimele epidemiei de gripă din 1918. Dar n-a trecut mult până să vină cu ideea care urma să-l îmbogățească. Având de-a face cu un pacient îngrijorat de performanțele lui sexuale, a ajuns cumva să-i transplanteze o pereche de testicule de țap.

Asta, evident, nu rezolva de fapt nimic, doar îi oferea temporar domnului o pereche suplimentară de testicule (acestea aveau să dispară treptat în timp) și o nouă încredere în sine. Dar tratamentul a devenit extrem de popular, alimentat de marketingul agresiv al lui Brinkley și de coincidența norocoasă (pentru el) că soția unuia dintre primii pacienți a conceput ulterior un copil. Măcar copilul era uman, nu cine știe ce hibrid de coșmar între țap și om.

Poate că Brinkley n-a fost un doctor bun, dar a fost un om de publicitate extraordinar și un deschizător de drumuri. A fost unul dintre primii care a înțeles potențialul radioului, care era ceva relativ nou. Și-a înființat propriul post de radio în Kansas, pe care l-a folosit ca să-și promoveze aiuristic tratamentele. Când comisia federală de specialitate i-a retras în cele din urmă licența de emisie (la scurt timp după ce Colegiul medicilor din Kansas îi retrăsese licența medicală), n-a făcut decât să se mute dincolo de graniță, în Mexic, și să difuzeze în continuare de-acolo, folosind un transmițător de mare putere.

Ca urmare a acestor două decizii, s-a hotărât să intre în lumea politicii și a fost cât pe ce să devină guvernator în Kansas. Participând la alegerile din 1930 drept candidat al cărui nume putea fi scris de alegători pe buletinul de vot, probabil că ar fi câștigat dacă n-ar fi existat o regulă care preciza că votul era valabil numai dacă numele era scris într-un anumit fel și care a descalificat zeci de mii de voturi în favoarea sa.

A, și mulți dintre pacienții lui au murit, pentru că nu era un doctor foarte bun. Totul a luat-o razna când s-a hotărât să-l dea în judecată pentru calomnie pe unul dintre cei care criticau transplanturile lui de testicule de țap; a pierdut, și a pierdut rău de tot, iar în torentul de procese care l-a năpădit — multe, pentru deces din culpă — și-a declarat falimentul.

Mulți șarlatani au reușit să facă averi de-a lungul anilor, însă cel puțin unul dintre ei a făcut în realitate — chiar dacă accidental — și o descoperire medicală legitimă și ne-a și lăsat un cuvânt care o descrie. Acesta a fost dr. Anton Mesmer, care, în secolul al XVIII-lea, a devenit o senzație întâi la Viena și apoi și la Paris pentru teoriile lui medicale inovatoare și efectul remarcabil pe care îl aveau acestea asupra membrilor înaltei societăți.

Mesmer își promova teoria „magnetismului animal" — convingerea că universul era scăldat într-un fluid invizibil, dar care impregna totul, conectând toate vietățile cu corpurile celeste. Cu această teorie la temelia activității lui medicale, trata pacienții în cursul unor consultații speciale, care în mod normal însemnau că se uita fix la ei, îi freca și îi punea să țină în mână o tijă de fier. Toate acestea produceau un efect incredibil asupra pacientului, iar elitele bogate ale Europei se îngrămădeau să primească tratamentele lui Mesmer.

Întreaga poveste s-a încheiat la Paris, în 1778.

Regele Ludovic al XVI-lea avea mari probleme, deoarece soția lui — cunoscuta promotoare a cozonacului, Maria Antoaneta, cu câțiva ani înainte să ajungă să fie implicată în înșelătoria colierului lui Jeanne de Valois-Saint-Rémy — devenise devotată mesmerismului, acționând ca ocrotitoare a lui Mesmer și atrăgându-i clientelă, iar aristocrații se îngrămădeau în clinicile lui, ca să se poată mângâia cu tije de fier. Așa că Ludovic a făcut ceea ce ar fi făcut orice rege luminat: a adunat o comisie din care făceau parte cele mai strălucite minți din Franța, ca să investigheze veridicitatea teoriei lui Mesmer. Comisia a ajuns la concluzia că teoriile lui Mesmer erau aiureli, iar austriacul a fost gonit din oraș — dar asta n-a împiedicat supraviețuirea teoriilor în urma lui, ele cunoscând chiar o renaștere în America după câteva decenii.

Bineînțeles, ce a descoperit Mesmer nu era o teorie a magnetismului animal și nici altceva asemănător. El a dat de fapt peste hipnotism — acesta fiind și motivul pentru care tratamentele lui păreau să aibă un efect atât de profund și motivul pentru care spunem și azi că suntem „mesmerizați".

Ce a descoperit el era că mintea omenească este ceva foarte ciudat și că poate fi lesne indusă în eroare — și, într-adevăr, se poate păcăli singură, chiar până într-atât încât să producă efecte fizice.

Ceea ce, foarte ciudat, este subiectul capitolului următor.

8

Iluzii populare larg răspândite

În țara numită Marea Britanie, înaintea Crăciunului din 2018, un nod de transport major pe nume Aeroportul Gatwick a fost închis timp de trei zile pentru că oamenii vedeau lumini pe cer. Acest lucru a provocat, desigur, perturbări enorme pentru oamenii acestei țări: al doilea aeroport al Londrei, închis complet în timpul celei mai aglomerate perioade a anului, pentru că a văzut cineva o dronă care zbura prin zonă. Au fost anulate circa 1 000 de zboruri și 140 000 de persoane au rămas blocate. Pentru o țară cu probleme — sfâșiată de dispute politice interne și confruntată cu cea mai profundă prefacere pe scena internațională din istoria recentă —, nu s-ar fi putut întâmpla într-un moment mai nepotrivit.

S-ar putea ca unii cititori să mai fi auzit despre asta.

Poate că vă spuneți: „Uau, Doamne!, mulțumesc, ce nestemată fascinantă și obscură ai scos la lumină din tărâmurile nemaiatinse până acum ale istoriei antice".

Retrospectiv, evenimentele din acele trei zile par ceva scos dintr-un… mă rog, un thriller de doi bani. Drona de la Gatwick a fost o poveste cu stafii pentru epoca panicii tehnologice în care trăim. Oricine se afla în spatele dronei părea să aibă niște cunoștințe anormale și aproape supranaturale despre ceea ce se petrecea; ca un supererou negativ de film, reușea tot timpul să fie cu un pas înainte. De fiecare dată când era zărită drona, dispărea înainte să poată fi localizată; de fiecare dată când aeroportul era cât pe ce să se redeschidă, luminile stranii de pe cer reapăreau, ca prin minune, în ultimul moment. Presa era plină de povești despre comportamentul aproape batjocoritor al dronei, care trecea prin dreptul turnului de control înainte să dispară din nou; sute de oameni vedeau drona și totuși, chiar și într-o epocă în care toată lumea are în buzunar o cameră foto cu definiție înaltă și conectată la internet, aceasta reușea să evite să fie surprinsă, cu excepția câtorva înregistrări video complet neverificate, în care se vedea o mică pată cenușie neclară pe fundalul întins al cerului cenușiu.

Motivul pentru care aduc vorba despre asta este că, la câteva luni după încheierea incidentului, când poliția nu era deloc mai aproape de prinderea vreunui vinovat, Chris Woodroofe — directorul de operațiuni de la Gatwick — a dat un interviu la BBC, în care a fost foarte dornic să respingă ceea ce BBC a descris cu îngâmfare drept „o teorie care circulă online, potrivit căreia de fapt n-a existat nicio dronă".[1] (Relatarea BBC omite în mod bizar faptul că sursa originală a acestei „teorii online" era… o relatare BBC despre o declarație oficială a poliției, care spunea că „posibil să nu fi existat niciun fel de activitate a unor drone".[2])

Dovada că ar fi fost vorba de o dronă era, după cum spune BBC, că poliția a înregistrat „130 de vizualizări credibile separate, realizate de 115 persoane, toate, cu excepția a șase dintre ele, profesioniști, inclusiv polițiști, membri ai personalului de securitate, controlori de trafic și piloți". Woordoofe a spus că aceștia erau oameni în care avea încredere: „Au știut că au văzut o dronă. Iar eu știu că au văzut o dronă".[3]

Hmmm.

Scopul meu nu este să zic „Clar n-a fost nicio dronă la Gatwick, oameni buni". Probabil că a fost o dronă! Dronele sunt ceva foarte obișnuit și pare posibil să se întâmple așa ceva! Probabil că a fost un stat ostil, care efectua teste pentru ceva indescriptibil de rău sau un producător de echipamente antidronă, care voia să-și facă un pic de reclamă, sau doar vreun nemernic.

Vreau să fie foarte, foarte clar, pentru că altfel aș putea garanta că, în ziua când va fi publicată cartea, toate ziarele din țară o să publice știri cu titlul *SUSPECTUL ÎN INCIDENTUL CU DRONA DE LA GATWICK ARESTAT, MĂRTURISEȘTE TOTUL, OFERĂ ȘI DOVEZI DETALIATE CARE DEMONSTREAZĂ CĂ A EXISTAT CATEGORIC O DRONĂ*. În definitiv, asta-i o carte și, spre deosebire de internet, nu poți să te întorci și să ștergi mai încolo fragmentele jenante.

Ceea ce vă spun că *e nasol*.

Și totuși… rămâne o mică suspiciune sâcâitoare de fiecare dată când citesc explicația aceea despre motivul pentru care *trebuie* să fi existat o dronă. Și asta doar din cauză că una dintre cele mai constante greșeli pe care le facem ca oameni este exagerarea gradului de încredere în martorii oculari — iar

convingerea noastră că „mai mulți martori oculari“ înseamnă „mai mulți martori oculari de încredere“ nu este, eufemistic vorbind, neapărat adevărat.

În „câmpul nemărginit“ al neadevărului despre care vorbea eseistul nostru favorit din secolul al XVI-lea, Michel de Montaigne, suntem induși în eroare de mulți oameni, așa cum am văzut deja în această carte. Media ne amăgește, escrocii ne păcălesc, politicienii ne vând gogoși, oamenii de afaceri ne fură și șarlatanii ne omoară. Dar neadevărurile adânc înrădăcinate? Nu sunt ceva impus din exterior; sunt ceva ce facem cu mâna noastră. Și bănuiala aceea sâcâitoare e cu atât mai mare cu cât, ei bine, chestia cu drona pare un pic prea familiară.

În primăvara anului 1913, în țara numită Marea Britanie, oamenii au văzut lumini pe cer. Era o țară cu probleme, pe muchia unei profunde prefaceri internaționale și panicată din cauza noilor tehnologii. Era Marea Panică a Aeronavei-Fantomă din 1913.

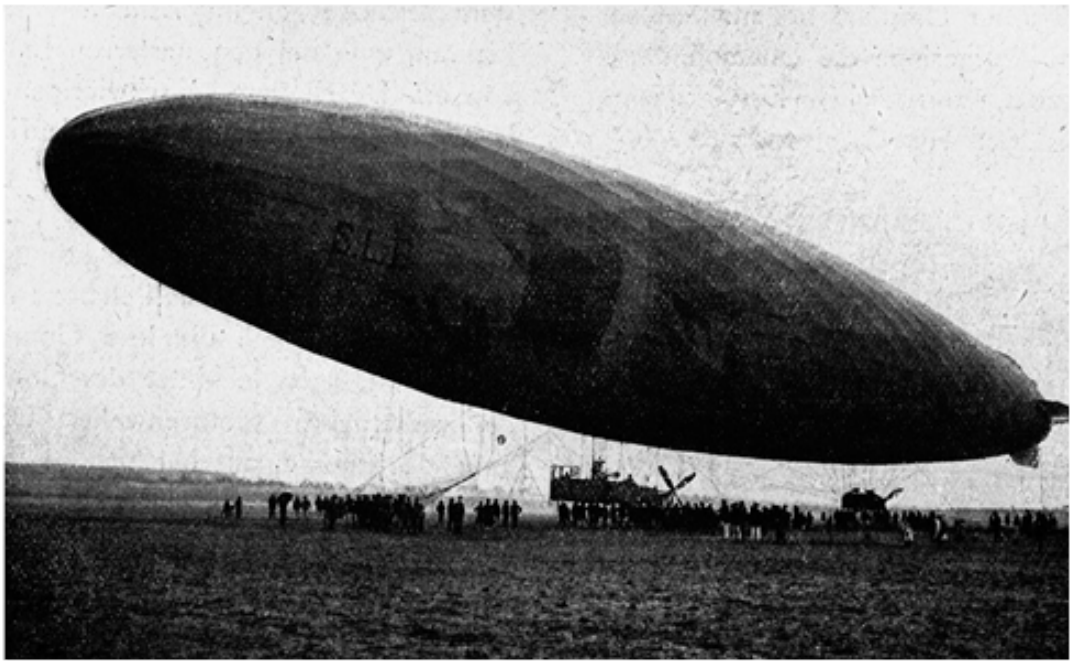

O aeronavă germană din 1912

Timp de câteva luni, în primăvara lui 1913, de pe tot teritoriul Marii Britanii și Irlandei au venit relatări despre o aeronavă misterioasă care făcea manevre pe cerul de deasupra țării. Fusese văzută de sute de ori, de mii de martori, din toate părțile insulelor. Relatările soseau din toate punctele, de la Dover din Kent până la Bovisand Bay din Devon; de la Sanday din Orkney la Galway din Irlanda și orice alt punct dintre ele; fusese văzută la Kircaldy, Leeds, Londra și Portsmouth, la Hornsea, Carnarvon, Cromer, Shepton Mallet, Ilfracombe și Chatham și în multe, multe alte locuri.[4]

De fapt, totul începuse în iarna lui 1912. La vremea aceea, Marea Britanie era cuprinsă de o stare de profundă anxietate generalizată.

Oricine își putea da seama că războiul pândea amenințător. Oamenii — mai ales anumite părți ale presei — care erau cel mai convinși că urmează un război erau și cei care împingeau cel mai mult țara către război.

Francis Hirst, pe atunci redactor-șef la *The Economist*, scria în 1913, în cartea *The Six Panics*, că „În câteva zile, *Daily Mail* a putut să anunțe: «A fost stabilit dincolo de orice îndoială că aeronavele unei puteri străine, probabil Germania, fac zboruri regulate și sistematice, survolând țara noastră»".[5]

De fapt, nu fusese stabilit dincolo de orice îndoială. Nemții aveau cel puțin o aeronavă la vremea aceea, dar toate dovezile istorice sugerează că n-a ajuns niciodată nici măcar în apropierea Marii Britanii. Cu siguranță n-a făcut sute de zboruri prin toate colțurile insulelor britanice și irlandeze în decurs de câteva luni. Este posibil ca într-unul sau două cazuri să fi fost cu adevărat reperată o aeronavă; în definitiv, începutul erei aviației era încă aproape, iar experimentele de zbor, fie ale unor state, fie ale unor amatori, nu erau ceva necunoscut. Însă în marea majoritate a cazurilor — toate luminile alea de pe cer, văzute de miile alea de martori oculari — n-avea cum să fie vorba decât despre o halucinație enormă, la nivelul întregii țări.

Unul dintre lucrurile amuzante legate de Panica Aeronavei-Fantomă din 1913 este că nici măcar n-a fost singura din perioada aceea. În 1909 mai existase o panică de mai mică anvergură, tot legată de o aeronavă și tot în Marea Britanie și, în același an, mai avusese loc o halucinație de masă similară legată de o mașinărie zburătoare în Statele Unite.

Aceasta din urmă se declanșase pentru că un băiat care purta minunatul nume de Wallace Tillinghast declarase pentru *Boston Herald* că a inventat „prima mașinărie de zbor fiabilă mai grea decât aerul" și că zburase cu ea

300 de mile, de la Worchester, Massachusetts, până la New York și Boston și înapoi. Faptul că nu zărise nimeni mașinăria în zbor, nici chiar când dăduse ocol Statuii Libertății, a fost pus pe seama faptului că evenimentul se petrecuse noaptea. (Tillinghast a refuzat să arate cuiva vehiculul la lumina zilei.)

Lipsa profundă de plauzibilitate a poveștii nu i-a împiedicat pe locuitorii din New England să anunțe un mare număr de reperări ale mașinăriei lui Tillinghast, toate preluate cu înflăcărare de presă. A început pe 20 decembrie, cu un bărbat care a spus că a văzut lumini zburând pe deasupra Golfului Boston, declarație pe care *Boston Globe* a publicat-o pe prima pagină, sub titlul „Aeronavă necunoscută efectuează un zbor de noapte". Corectura de-a doua zi — că bărbatul văzuse de fapt nu o aeronavă, ci o navă maritimă, care s-a dovedit că se afla pe apă, nu pe cer — a fost ceva mai puțin vizibil plasată, în pagina 12.

Până pe 22 decembrie, mai mult de 2 000 de persoane din zona Worcester anunțaseră că au văzut lumini care se învârteau pe cer. A doua zi, relatările despre aeronavă, răspândite prin telefon, au scos în stradă vreo 50 000 de locuitori din Worcester. În Ajunul Crăciunului, au fost semnalate 33 de reperări separate, în zone deja îndepărtate, ca New York, Vermont și Rhode Island. Vehiculul remarcabil al domnului Tillinghast avea cu siguranță o rază de acțiune deosebită.

Aceste reperări nu se refereau doar la lumini — mulți dintre martorii oculari insistau că pot vedea structura aeronavei și pot distinge chiar și doi oameni în interiorul ei. Tillinghast a profitat de situație, comportându-se foarte misterios și dispărând pentru perioade îndelungate, înainte să reapară arătând bătut de vânt.

Însă apoi, cam ca în cazul asasinului nebun din Mattoon de acum câteva capitole, dispoziția presei s-a schimbat brusc. În ziua de Crăciun, unul dintre ziare scria fără ocolișuri că este o halucinație, adăugând că „Epidemia de vedere infectată care a întors tot statul Massachusetts cu fundul în sus a lovit spectaculos orașul ieri". După câteva zile, toată presa își schimbase complet atitudinea și îi lua veselă în râs pe credulii care se lăsaseră duși de nas de farsă.

Ați fi uluiți să aflați că n-a apărut niciodată vreo dovadă că Tillinghast a avut vreun avion.

Ce demonstrează toate astea este pur și simplu că — în pofida importanței uriașe pe care o acordăm martorilor oculari, experienței personale și relatărilor multiple despre același lucru — niciuna dintre ele nu e neapărat chiar așa de demnă de încredere. Suntem incredibil de înclinați să ne inducem singuri în eroare: suntem supuși greșelii, sugestionabili și ne temem să mergem împotriva curentului. E o buclă de feedback al tâmpeniilor la scara societății; pe măsură ce fiecare nouă relatare adaugă greutate ideii că un lucru *trebuie* să fie adevărat, lumea recurge la acte de „mitomanie spontană“ și nimeni nu mai e dispus să admită că poate că nu s-a întâmplat nimic de fapt.

Iar acest lucru nu se limitează la convingeri false — maniile de grup bizare sunt ceva obișnuit de-a lungul istoriei. Tendința noastră spre iraționalul contagios se manifestă cel mai puternic în domeniul zvonurilor și halucinațiilor de grup și este vorba în special de situațiile în care toată lumea își imaginează ceva de care poate fi înspăimântată toată lumea. Ideea de „panică morală“ este o invenție de dată destul de recentă, însă aceasta există de multe secole. Iar modul în care s-a manifestat în trecut pare cumplit de asemănător cu ceea ce vedem azi.

Aceste panici au teme surprinzător de comune: de exemplu, spaima bruscă și larg răspândită că o forță externă răuvoitoare provoacă micșorarea sau chiar dispariția organelor genitale. Această situație a fost înregistrată de mai multe ori de-a lungul istoriei, în multe culturi diferite (termenul tehnic medical pentru aceasta este „koro“). În 1967, a avut loc o epidemie de panică legată de micșorarea penisurilor în Singapore, un spital anunțând că, în punctul culminant, trata zilnic câte 75 de bărbați care erau convinși că penisurile lor devin mai mici și vor dispărea cu totul în cele din urmă. O altă epidemie de dispariții de penisuri a avut loc în Nigeria, în 1990, când vina a fost dată pe vrăjitorie.[6] În Europa medievală, frica de vrăjitoarele care furau penisuri (și uneori le puneau în copaci) era ceva obișnuit.[7]

Oamenii sunt ciudați.

O altă categorie importantă este panica legată de mâncarea și băutura contaminate. Exemplele sunt multe: de la zvonuri insistente că bomboanele copiilor sunt otrăvite la zvonurile care s-au răspândit în Orientul Mijlociu la sfârșitul anilor 1990 despre guma de mestecat contaminată cu afrodiziace, care ar putea determina comportamente sexuale necontrolabile.[8] Dar

niciuna dintre acestea nu a avut nici pe departe urmările pe care le-a avut panica legată de otrăviri care a cuprins Franța acum 700 de ani.

În momentul de față, există preocupări (întru totul justificate) privind rolul platformelor tehnologice de tipul WhatsApp în răspândirea zvonurilor și incitarea la violență în numeroase țări de pe tot globul. Însă este ușor să cazi în capcană și să crezi că, numai pentru că în timpul producerii unui eveniment este folosită o tehnologie nouă, asta înseamnă că tehnologia trebuie să fi *provocat* evenimentul.

În aprilie 1321, în orașul Périgueux din sud-vestul Franței s-a răspândit panica. Se zvonea că a fost descoperit un complot de otrăvire a fântânii orașului. Ce să spun, în timpurile medievale, otrăvirea sursei de apă era cam ca o armă de distrugere în masă.

Ca să înțelegem contextul, continentul fusese devastat în anii de dinainte de o foamete gravă, care ucisese un număr fără precedent de oameni. Moartea pândea la toate colțurile, iar anxietatea europenilor era de înțeles.

La Périgueux, bursa zvonurilor s-a concentrat asupra vinovaților: leproșii. Primarul a pus să fie arestați toți leproșii din oraș. După zece zile, au fost toți arși pe rug, proprietățile le-au fost confiscate și vândute nobililor locali.

Însă panica nu s-a limitat la Périgueux. În zilele următoare, leproșii au fost acuzați de otrăvirea fântânilor la Martel, la est de Périgueux; în Lisle-sur-Tarn, la peste 160 de kilometri spre sud-est; și la Pamiers, la peste 300 de kilometri spre sud.[9]

Teoria era că leproșii încearcă să-și răspândească boala printre cei neinfectați; era o paranoia legată de boală, da, dar și de transformare și înlocuire demografică. Leproșii „complotau împotriva sănătății publice (…), astfel ca oamenii sănătoși, bând sau folosind apa aceea, să fie infectați în așa fel încât să devină leproși sau să moară, ori să fie distruși dinăuntru; și în felul acesta numărul leproșilor va crește și al oamenilor sănătoși va scădea“, scria inchizitorul Bernard Gui.[10]

În următoarele trei luni, panica s-a extins din regiunea Toulouse în aproape toată Franța, trecând din om în om, din oraș în oraș. A depășit și granițele, în Spania de astăzi — la începutul lui iunie, regele Jaime al II-lea de Aragon, temându-se că pe teritoriul regatului se infiltra o amenințare străină, a poruncit interzicerea totală și completă a intrării leproșilor în țară,

până când avea să-și dea seama ce se petrece. Spre sfârșitul lunii, a hotărât că măsura nu era suficientă și a pus să fie arestați toți străinii.

Până în iulie, regele Franței dăduse ordine pentru arestarea și torturarea leproșilor, în baza cărora au fost ucise sute de persoane. La Toulouse, registrele oficiale din acel an au avut adăugată o întreagă nouă secțiune numai pentru veniturile obținute din confiscarea bunurilor care aparținuseră leproșilor executați.

Însă apoi, în cursul verii lui 1321, teoria conspirației a suferit o mutație. Ceea ce începuse ca o simplă criză paranoidă legată de boli, răspândită prin zvonuri transmise din gură în gură, a intrat pe tărâmul politic — și, odată ce un zvon devine politic, personajele influente vor încerca să-l modeleze astfel încât să poată fi inclus în planurile lor. Cea mai importantă modificare din vara aceea a fost cea legată de vinovați. Dintr-odată, nu mai era vina leproșilor; era a evreilor sau a musulmanilor.

În Chinon, au fost uciși 160 de evrei.

Până la urmă, spre sfârșitul verii, lumea a început să aibă o bănuială că, de fapt, nu otrăvea nimeni fântânile. Regele Filip al Franței a poruncit în cele din urmă eliberarea leproșilor aflați în temniță, ceea ce probabil că nu le-a prea folosit celor care fuseseră deja executați.

Însă zvonurile nu s-au stins. Panica propriu-zisă se încheiase, dar ideea că exista cineva care otrăvește fântânile a continuat să se răspândească prin Europa, uneori rămânând latentă ani de zile și reapărând ulterior. S-a reactivat cu furie cam în toată Europa în 1348, când continentul era devastat de ciuma bubonică, iar paranoia legată de infectare era în floare. Ca urmare, sute de așezări evreiești au fost arse din temelii în Imperiul German.

E important să ne aducem aminte că asta nu se întâmpla doar înaintea epocii social media — se întâmpla înainte de epoca mass-media, punct. Era cu aproape 300 de ani înainte de primul ziar. Cel mai rapid, informația putea călători cu viteza calului.

Cu toate acestea, o mulțime de elemente par… familiare. E vorba de un zvon transmis din gură în gură, fără nicio bază — fake news, dacă vreți. Ideea se răspândește ca focul. Devine virală, am putea spune. Trece granițe, suferă mutații în timp, ivindu-se din nou și având urmări îngrozitoare. Așa cum am văzut, episoadele de panică legată de forțe exterioare înspăimântătoare care ne contaminează mâncarea și băutura au tot apărut

de-a lungul istoriei; încă mai reprezintă una dintre categoriile însemnate de zvonuri virale pe Facebook chiar și acum.

Bineînțeles, dacă o să discutăm despre genul ăsta de vânători de vrăjitoare, atunci probabil va trebui să discutăm și despre cea mai cunoscută vânătoare de vrăjitoare din toate timpurile: mai precis, vânătoarea propriu-zisă de vrăjitoare. Sunt multe exemple din care putem alege ca să ilustrăm mania vrăjitoarelor care a cuprins Europa preț de câteva secole — dar haideți să ne îndreptăm atenția asupra regelui care vâna vrăjitoare.

După standardele majorității conducătorilor istorici, Iacob al VI-lea al Scoției (alias Iacob I al Angliei și Irlandei) nu era, de fapt, *chiar așa* de rău. Sănătate mintală medie; a reușit să țină la un loc un grup de țări sfâșiate de dispute religioase; n-a părut să fie niciodată complet convins în privința persecutării catolicilor, care făcea parte din fișa postului; aproape sigur a avut parte de tone de sex cu curtenii favoriți. Bonus: Biblia regelui Iacob, care este o biblie foarte frumos scrisă.

Problema cu Iacob e că era complet obsedat de vrăjitoare.

Nu obsedat de vrăjitoare în sensul că „avea caseta video cu *Clubul vrăjitoarelor*, își vopsea părul negru și era pasionat de Neil Gaiman". Mai degrabă în sensul că „superviza personal torturarea lor".

Iacob a introdus practic conceptul de vânătoare de vrăjitoare în Scoția, dând startul unor decenii întregi de persecuții în toată țara. Nu numai că a poruncit desfășurarea primelor procese pe scară largă ale vrăjitoarelor din Scoția, dar a și scris o carte pe tema asta. Cartea s-a vândut destul de bine (așa cum ai și spera, ținând cont că era *regele însuși*) și a iscat o obsesie națională pentru vrăjitoare, care avea să ducă o mulțime de femei, dar și câțiva bărbați, la execuții inutile.

Iacob își culesese hobbyul letal din Danemarca, o țară deja înnebunită de vrăjitoare, unde se dusese să-și ridice noua mireasă adolescentă, Anna, sora regelui danez. Încercarea Annei de a ajunge în Scoția pe mare, potrivit aranjamentului de căsătorie, eșuase din cauza vremii nefavorabile, așa că Iacob s-a dus după ea, însă și el a avut parte de niște furtuni periculoase și a rămas blocat în Danemarca. Plecat din Scoția în octombrie 1589, Iacob a ajuns înapoi abia în luna mai a anului următor; în răstimp, cei doi s-au căsătorit, au avut parte de o lună de miere, au vizitat împrejurimile, și-au

petrecut vremea cu genialul astronom și înrăitul băutor Tycho Brahe și, în general, par să se fi simțit foarte bine.

Însă Iacob avusese dintotdeauna o urmă de paranoia (nu total irațional, ținând cont că erau o grămadă de oameni care voiau din toată inima să-l asasineze) și s-a întors în Scoția meditând intens asupra călătoriilor lor agitate. Cugetând la întrebarea „Cum e posibil să fi fost vremea așa de nefavorabilă toată iarna?“, Iacob a venit, firește, cu răspunsul „Din cauza vrăjitoarelor“ și nu cu cel mult mai evident „Pentru că trăiești în Scoția, la naiba“. „A, da, categoric au fost vrăjitoarele. E comportamentul clasic al vrăjitoarelor“, i-au spus noii lui prieteni danezi, încuviințând cu înțelepciune.

Și așa au început procesele vrăjitoarelor din North Berwick, unde au fost judecate nu mai puțin de 70 de persoane, acuzate de diverse activități legate de vrăjitorie. Principalii „făptași“ au fost torturați cu brutalitate ca să mărturisească, iar Iacob a participat personal la câteva dintre ședințele de tortură. Printre activitățile mărturisite, consemnate în „Newes from Scotland“, broșura în care-și comunica Iacob triumfurile la vânătoarea de vrăjitoare, erau următoarele: a sărutat fesele Diavolului; a fost lins în părțile intime de Diavol; a fost folosit carnal de Diavol; și a provocat furtunile, aruncând o pisică în mare.

Regele Iacob, cercetând niște vrăjitoare, din cartea lui, *Daemonologie*

În următoarele cinci sau șase decenii, în Scoția vor fi executate pentru vrăjitorie un număr estimat de 1 500 de persoane. Ceea ce e mult, dar nu se compară nici pe departe cu zonele germanofone din Sfântul Imperiu Roman, unde au fost ucise 25 000 de persoane, în majoritate femei. În total, este posibil ca în perioada maniei vânătorii de vrăjitoare să fi murit 50 000 de persoane în toată Europa. Ceea ce poate merită reamintit data viitoare când sugerează cineva că a fost victima „celei mai mari vânători de vrăjitoare care a existat vreodată".

De ce? Ce naiba era în capul lor? Au fost avansate o mulțime de explicații, multe dintre ele legate de faptul că secolul al XVII-lea a fost, în toată Europa, o perioadă de haos socio-politico-religios de genul „n-ai decât o viață". (Uneori i se spune „Criza Generală", din cauza cantității enorme de nenorociri care se întâmplau pretutindeni — mai țineți minte lista

melancolică a lui Robert Burton, cu evenimente care pur și simplu nu se mai sfârșeau?) Mania vrăjitoarelor s-a datorat crizelor economice? Micii Ere Glaciare? Tentativă de genocid la adresa femeilor? Doar o modalitate ingenioasă de a scăpa de oamenii care nu-ți plăceau?

(Nu-i glumă — chiar este o teorie a unor antropologi foarte respectați. Varianta scurtă: dacă studiezi procesele vrăjitoarelor din Anglia, se pare că majoritatea acuzaților erau niște vecini absolut nenorociți și toată lumea s-a bucurat sincer să-i vadă plecând.)

Un studiu de dată recentă susține chiar că mania vrăjitoarelor a fost adoptată și extinsă de bisericile catolică și protestantă rivale efectiv ca tehnică de vânzări. (După cum spune chiar studiul: „Procesele vrăjitoarelor din Europa au reflectat competiția — în care costul nu reprezenta un criteriu — între bisericile catolică și protestantă pentru piața religioasă în zonele contestate din punct de vedere confesional ale creștinătății.“[11]) Cu alte cuvinte, zonele unde confesiunile catolică și protestantă erau în competiție directă au cunoscut numeroase procese ale unor vrăjitoare; în zonele unde Biserica Catolică rămânea dominantă au avut loc foarte puține. Totuși, n-am cum să estimez cât de corectă este această teorie, pentru că nu sunt economist în vrăjitorie.

Însă fie că alegi o singură explicație pentru mania vrăjitoarelor din Europa, fie hotărăști că a fost probabil câte un pic din fiecare, nu va exista niciodată o Teorie unificată a vânătorii de vrăjitoare. Pentru că, bineînțeles, vânătoarea de vrăjitoare n-a fost doar o distracție europeană. În funcție de cum definești exact „vânătoare“ și „vrăjitoare“, poți afirma că vânători de vrăjitoare au avut loc la un moment dat în istorie practic în toate culturile din lume.

În ultimă instanță, s-ar putea foarte bine să fie o problemă destul de însemnată a oamenilor: când suntem confruntați cu complexitatea copleșitoare a lumii și toate frustrările pe care ni le creează viața în această lume, ne cam place să putem arăta cu degetul către un grup de oameni, alții decât noi, și să spunem „E vina lor!“ Și, dacă n-o facem chiar noi, în mod normal se găsește cineva care să ne spună pe cine să dăm vina. În istorie, vrăjitoarele au fost o variantă populară, însă printre țapii ispășitori mai sunt incluși imigranții de dată recentă, evreii, comuniștii, Illuminati — uneori toate patru în același timp, dacă ai noroc.

Iar acest lucru ajunge până la cel mai fundamental nivel al credinței, așa că nu-i de mirare că religia poate forma coloana vertebrală a celor mai nebunești amăgiri. Să alegem un singur exemplu deosebit de baroc: în 1962, doi escroci, frați, au vrut să pună pe roate o înșelătorie la Yerba Buena, în Mexic. Au hotărât că populația era credulă și s-ar fi lăsat dusă de nas de o pungășie cu un tezaur incaș străvechi și niște zei reveniți la viață. În acest scop, au angajat o prostituată ajunsă în sapă de lemn, pe nume Magdalena Solís, care stătea într-un oraș din apropiere, și au convins-o să joace rolul unei zeițe incașe reîncarnate, care avea să conducă un cult. Din nefericire, Solís a intrat așa de bine în rolul de zeiță, că a ajuns să creadă că e adevărat și — așa cum fac de multe ori zeițele — a început să ceară sacrificii de sânge. Cel puțin patru persoane au fost ucise pentru ca Solís și adepții ei să le bea sângele.

Am vrea să credem că ne-am lăsat monștrii pe care i-a creat imaginația noastră undeva, în trecut, în vremuri apuse, înainte să fim moderni și superiori, când totul se pierdea în umbre și beznă. Dar monștrii au venit cu noi; sunt întotdeauna acolo, numai că uneori le dăm chipuri noi și nume diferite.

De-asta, de exemplu, în iarna lui 1929, o poteră formată din 20 de bărbați înarmați a pornit prin pădurile de pini din New Jersey, în căutarea unui monstru real. În cazul ăsta, monstrul era, așa cum s-ar putea să fi ghicit deja, Diavolul din Jersey — cunoscutul personaj al folclorului din zonă. Relatarea din *New York Times* despre această vânătoare pe urmele monstrului îl prezintă pe Diavolul din Jersey drept „o apariție misterioasă, descrisă în diverse moduri: scuipă foc, are aripi sau colți, e păroasă și-ți îngheață sângele în vine“.[12]

Interesul pentru Diavolul din Jersey a fost menținut treaz printr-un amestec de bârfe și zvonuri, alimentate de atenția consecventă a presei. Vânătoarea din 1929 a fost determinată de două reperări despre care se relatase — o dată fusese văzut de un fermier care-și găsise porcul sfârtecat și ajunsese în pădure pe urmele unor picioare cu patru degete; a doua oară, fusese zărit de doi școlari, care dăduseră într-o după-masă în pădure peste un „monstru păros, negru, cu rât de porc, care scotea țipete nefirești“.[13]

A fost chemată poliția. Au fost trimiși câini în pădure, să încerce să prindă urma fiarei. A fost formată potera și a intrat printre pini, dar n-a găsit nimic.

Cum să zic, sigur că n-au găsit nimic. Diavolul din Jersey nu există. Cu toate acestea, convingerea că există și fluxul constant de povești despre el au contribuit la menținerea lui în viață, cu reperări regulate de-a lungul secolelor al XIX-lea și XX; fără îndoială că va supraviețui și în acest secol. De fapt, legenda Diavolului din Jersey ajunge mult mai departe în timp — potrivit legendei locale, acesta a venit să terorizeze zona încă din 1735, când o localnică pe nume Mama Leeds a dat naștere unui monstru hidos în Burlington, New Jersey. Inițial, nici măcar n-a fost cunoscut drept Diavolul din Jersey; era cunoscut doar ca Diavolul Leeds.

Aceia dintre voi care ați citit cartea asta în modul tradițional, de la început la sfârșit, s-ar putea să observați ceva familiar în legătură cu elementele din paragraful anterior.

1735. Burlington, New Jersey. Leeds.

Așa e — Diavolul din Jersey a fost inițial un mit despre familia lui Titan Leeds și s-a născut în același an în care Benjamin Franklin a anunțat moartea prematură a lui Titan.

Mi-aș dori foarte tare să vă pot spune, aici, că Franklin însuși a fost cel care a iscat legenda. Ar fi o înfloritură non-fiction minunată și un final triumfător al acestei cărți. Din nefericire, nu pot. Adică, bănuiesc că *e posibil* să fi iscat el povestea, dar probabil că n-a fost așa și oricum nu există nicio dovadă. Istoria nu-i chiar așa de ordonată, deci va trebui să intrați în ultimul capitol complet lipsiți de o satisfăcătoare revenire a lui Benjamin Franklin. În schimb, este mai probabil ca Franklin și autorii legendei să fi reacționat pur și simplu la același lucru — vechile clevetiri despre Daniel Leeds, care ar fi fost „vestitorul Satanei“, politica și conflictele religioase locale meschine care, două secole mai târziu, aveau să determine bărbați cu puști să colinde pădurile în căutarea unui diavol care exista doar în imaginația lor.

N-am lăsat monștrii în trecut. Ne-au însoțit la fiecare pas.

Concluzie

Către un viitor mai sincer

La începutul lui 2018, stăteam printre ruinele orașului mayaș Tulum și priveam un mic mamifer adorabil mâncând cu încântare dintr-o nucă de cocos. Animalul cu pricina era un coati, cunoscut și drept aardvark brazilian — o rudă de-ale ratonului, dar mai drăgălaș și cu un aer mai puțin vrăjitoresc. M-am bucurat să zăresc unul dintre ei, pentru că aadvarkul brazilian este un animal care ne spune multe despre adevăr și despre cât de prost ne descurcăm noi cu el.

Vedeți, există ceva deosebit de interesant în legătură cu coati. Chestia interesantă e asta: de fapt, nu e deloc cunoscut drept aardvark brazilian. Sau, cel puțin, nu era până în 2008, când situația a devenit ciudată.

Acela a fost momentul în care Dylan Breves, un student din New York, s-a dus în vacanță în Brazilia, a văzut un coati și și-a zis — greșind amarnic — că e aardvark. Pentru că nu voia să fie pus în încurcătură de lipsa lui jalnică de cunoștințe despre mamifere, a făcut în glumă o modificare minoră la pagina de pe Wikipedia despre coati, inserând afirmația că acesta (da, ați ghicit) mai este cunoscut și drept aardvark brazilian.

Din câte putem să ne dăm seama, înaintea acelui moment anume — 23:36, ora Braziliei, pe 11 iulie 2008 — nimeni nu mai folosise expresia „aardvark brazilian“. Nu fusese scrisă pe internet, nu apăruse în niciun articol științific și nu fusese tipărită niciodată în vreo carte.[1]

Acum, în mod normal, un pic de vandalism de genul ăsta pe Wikipedia ar fi identificat și eliminat rapid de armata permanent vigilentă de editori voluntari a site-ului. Dar, nu se știe de ce, în pofida faptului că aadvarkul nu trăiește în America de Sud și absolut nimeni nu mai scrisese „aardvark brazilian“ înaintea lui Dylan, de data asta modificarea a scăpat printre ochiurile plasei.

Și apoi, pentru că era pe internet și avem încredere în Wikipedia, n-a trecut mult până când lumea a început să numească de-a binelea coati „aardvark brazilian“.

După cum a scris în 2014 Eric Randall de la *New Yorker*, până în momentul acela ziare ca *Daily Mail, Telegraph* și *Independent* preluaseră deja denumirea și o foloseau fără s-o conteste.[2] O folosise și BBC.[3] „Aardvark brazilian în libertate în Marlow", a anunțat sus și tare un ziar local din Buckinghamshire când un coati a evadat dintr-o menajerie particulară; „Deci așa arată un aardvark", titra un alt ziar local din Worcester, deasupra unei imagini cu un coati care nu semăna cu un aardvark.[4] Puteți găsi fotografii cu coati și cu legende care-l identifică drept aardvark brazilian pe site-urile de la *Time* și *National Geographic*, în timp ce *Scientific American* merge chiar mai departe și, într-un articol despre conservare, inversează denumirile, spunându-i „aardvark brazilian, cunoscut pe plan local și drept coati".[5] Acum se pare că există și cel puțin o lucrare științifică serioasă, scrisă de un grup de *zoologi brazilieni* care folosește denumirea[6], iar numele cu totul inventat a fost folosit în cărți publicate de cel puțin două dintre marile edituri academice din lume. Una este publicată de University of Chicago Press („Coati, cunoscut și drept raton cu rât de porc, ursul snookum sau aardvark brazilian"[7]); cealaltă, publicată de Cambridge University Press, reia minunat greșeala într-un paragraf despre marele naturalist din secolul al XVIII-lea Buffon, care critică alți naturaliști că repetă greșelile copiind de la alți naturaliști. „Multiplicarea erorilor a fost una dintre cele mai comune caracteristici ale istoriei naturale a secolului al XVIII-lea."[8] Chiar așa.

Și toate acestea ridică întrebarea dacă numele mai este cu adevărat greșit. Oare coati este *cu adevărat* cunoscut acum drept aardvark brazilian? Oare un banc tâmpit a schimbat denumirea unui animal doar pentru că, dacă e pe Wikipedia, atunci se va răspândi în lume până devine un fel de adevăr?

Răspunsul, așa cum se întâmplă adesea, este „Ăă, s-ar putea". Pagina Wikipedia pentru coati nu mai conține afirmația că ar fi cunoscut și ca aardvark brazilian, pe motiv că nu există suficiente dovezi că denumirea ar fi folosită pe scară largă. Și, din 2014, când a apărut articolul din *New Yorker* și afirmația a fost ștearsă, referirile la aceasta par într-adevăr să se mai fi rărit (a existat o mențiune în *Guardian* în 2017, dar e posibil să fi fost o glumă pentru cunoscători[9]). Însă nu există nicio îndoială că aardvarkul brazilian se află în libertate și că, dacă suntem cu toții de acord să începem să folosim o denumire cu totul greșită pentru coati, atunci, fir-ar să fie, așa o să-l cheme.

Toată povestea ar putea părea un banc prost pe seama Wikipedia, ceea ce chiar nu e — deși, cinstit, nu e nici pe departe singurul incident de genul ăsta în care a fost implicat site-ul. Mai e și cazul regretabil al inventatorului plăcii de păr moderne, unde o referință corectă — doamna C. J. Walker, antreprenor afro-american deschizător de drumuri — a fost înlocuită în 2006 cu „Erica Feldman (față de cur)“. Administratorii Wikipedia au observat rapid vandalismul… și au eliminat doar cuvintele „față de cur“, lăsând-o pe Erica Feldman, oricine ar fi ea, cu atribuirea. Problema a fost rezolvată de multă vreme pe Wikipedia și totuși, când cauți pe Google „Erica Feldman placă de îndreptat părul“, tot mai găsești un mare număr de site-uri care îți explică bucuros despre contribuția doamnei Feldman la tehnicile de coafură afro-americane.

Aardvark brazilian, înfățișat în timp ce-și ia gustarea în Tulum, Mexic

A, și mai e și cazul în care raportul anchetei Levenson (investigația făcută de judecătorul Levenson de la Curtea de Apel asupra „culturii, practicilor și eticii presei britanice“) l-a identificat de Brett Straub, un student de 25 de ani din California, drept unul dintre fondatorii ziarului *Independent*, pentru că

unul dintre prietenii lui Brett făcuse o farsă și-i adăugase numele pe Wikipedia.[10] Să zicem că presa britanică s-a distrat din cauza asta ar putea fi o subestimare a situației.

De fapt, Wikipedia are chiar și o listă cu situațiile în care s-au întâmplat lucruri de genul ăsta, cu titlul „citogeneză“ — termen inventat de Randall Munroe, autorul benzilor desenate online *xkcd* —, care include nestemate de genul „Prima cutie de carton comercială a fost produsă în Anglia în 1817 de Sir Malcolm Thornhill“ (copiată acum pe tot internetul) și o boală cu totul născocită care se numește „glucojasinogen“, a cărei denumire a apărut ulterior în numeroase lucrări științifice.[11]

Cititorii cu memorie bună își aduc poate aminte că, pe la începutul Capitolului 2, am scris „Vă promit că n-o să-mi fac obiceiul să copiez din Wikipedia în cartea asta“.[12] Nu pot decât să-mi cer scuze. Am mințit. Împăcați-vă cu asta.

Dar ideea e că, în toate aceste cazuri, problema nu este atât Wikipedia, cât oamenii care copiază fără să se gândească dintr-o singură sursă și presupun că e corectă (și alți oameni care iau noua sursă ca dovadă că prima sursă este corectă și așa mai departe). Așa cum am tot văzut în cartea asta, genul ăsta de citare circulară nu e ceva limitat la epoca internetului; buclele de feedback al tâmpeniilor ne însoțesc încă de la inventarea tiparului și probabil chiar de dinainte. Faptul că naturalistul Buffon se plângea de exact același lucru la sfârșitul anilor 1700 ar trebui probabil să ne dea un indiciu că problema noastră s-ar putea să nu fie invenția minunată a lui Jimmy Wales.

Ne e destul de ușor să dăm vina pe Wikipedia (sau pe Twitter, telefoane sau tiparnițe) pentru o problemă sistemică veche în modul în care adunăm și distribuim cunoștințe, pentru că e simplu și distractiv să dai vina pe chestiile noi. Însă nu prea surprinde esențialul. Ceea ce a demonstrat un experiment de-a dreptul nerușinat făcut în 2009 de un student irlandez pe nume Shane Fitzgerald, când s-a anunțat că a murit compozitorul francez Maurice Jarre. Dându-și seama că ziariștii din toată lumea o să se îndrepte spre pagina de pe Wikipedia a lui Jarre, Fitzgerald a născocit un citat prea-bun-să-nu-l-folosești al maestrului — „Când o să mor, în capul meu va cânta un ultim vals, pe care doar eu o să-l aud“ — și l-a adăugat rapid în pagină. Acest act de vandalism a fost identificat și eliminat în scurt timp, însă în scurta sa existență, citatul tot a ajuns în multe dintre marile ziare ale lumii.

Și, spre deosebire de Wikipedia, niciunul dintre ele nu l-a identificat și eliminat; asta a început să se întâmple abia după o lună, când Fitzgerald le-a scris să le spună ce a făcut. Conform rezultatelor acestui test, Wikipedia era de fapt de *mai mare încredere* decât presa lumii.

Wikipedia — și internetul în general — nu fac decât să ne dezvăluie genul de greșeli pe care le facem de multă vreme. Oricine dispune de o conexiune de date poate să se ducă și să vadă singur, cu detalii, momentul exact când a apărut pe lume ideea falsă cu coati care s-ar mai numi și aardvark brazilian. În era de dinaintea internetului, identificarea unui astfel de moment era un subiect despre care se puteau scrie doctorate întregi.

Asta-i adevărata problemă cu istoria — sunt multe pe care nu le știm, și sunt și multe pe care credem că le știm, dar s-ar putea să nu le știm de fapt, numai că, din nefericire, nu știm ce nu știm în realitate. Să luăm, de exemplu, povestea despre coincidența incredibilă care a dus la declanșarea Primului Război Mondial. Asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand pe 28 iunie 1914 la Sarajevo, de către Gavrilo Princip s-a redus la faptul că Princip s-a oprit întâmplător și și-a cumpărat un sandvici de la băcănia lui Moritz Schiller — un sandvici pe care-l mânca în momentul în care a văzut trecând limuzina arhiducelui (care fusese deviată de la traseul planificat). A profitat de ocazie și restul e… mă rog, istorie. Dacă Princip n-ar fi fost flămând exact atunci sau poate dacă ar fi hotărât că vrea să mănânce altceva la prânz, atunci nu s-ar fi aflat niciodată în locul de unde să tragă glonțul fatidic și poate că Europa n-ar fi fost cuprinsă de război.

E o poveste minunată despre cum cele mai mici detalii pot avea urmări uriașe. E și complet neadevărată.

Sursa pare să fi fost un documentar BBC din 2003, care a inclus și povestea sandviciului — deși, potrivit jurnalistului Mike Dash, care a mers pe firul acesteia, regizorul documentarului nu-și aduce aminte de unde au avut detaliul despre sandvici — și s-a răspândit ca focul. Acum apare pe tot internetul și este inclusă chiar și într-o carte scrisă de respectatul jurnalist de la BBC John Simpson, intitulată, hm, *Unreliable Sources* (Surse care nu prezintă încredere).

Nu este un fenomen nou. Dacă sunteți fani ai bulelor financiare, poate că ați fost surprinși că, atunci când am enumerat alte bule financiare cu câteva capitole în urmă, n-am pomenit și „mania lalelelor“ din 1637. S-ar putea să

fi fost cea mai cunoscută bulă financiară din toate timpurile, când prețul lalelelor din Olanda a crescut înainte să scadă abrupt, ruinând mulți speculanți. A fost parte integrantă din discuțiile despre aplecarea omenească spre nesăbuință încă de când a apărut în cartea clasică din 1841 a lui Charles Mackay *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds* (de la care am furat cu nerușinare titlul Capitolului 8, ca și, practic, ideea acestei cărți). Din nefericire, pare să fi fost dacă nu complet falsă, cel puțin mult exagerată; Mackay a obținut informația într-o broșură tipărită de adversarii speculei financiare și, în realitate, n-a fost nimeni ruinat de creșterea și căderea ulterioară a prețului lalelelor.

Problema cu grămezile de lucruri pe care credem că le știm, dar se dovedește că au o bază șubredă nu e limitată nici la istorie. Chiar acum, știința trece printr-o „criză de replicare“ — descoperim că o mulțime de fragmente de cunoștințe despre care credeam că au o bază solidă s-ar putea să fie de fapt în întregime iluzorii. Totul se reduce la unul dintre elementele de bază ale „metodei științifice“ (notă pentru cine se ocupă de sociologia științei: da, știu că nu există o metodă științifică unică — lăsați-mă în pace). Acesta este faptul că experimentele științifice sunt concepute astfel încât să poată fi reproduse de oricine altcineva — așa sunt instruiți elevii să-și scrie, în formula clasică „Obiective, Metode, Rezultate, Concluzie“, tentativele de a demonstra că Newton avea dreptate.

Problema e că, în mare parte a timpului, nimeni nu s-a străduit cu adevărat să reproducă experimentele majore. Asta se datorează în parte și modelului de stimulare în domeniul științific: nimeni nu primește fonduri generoase sau posturi universitare prestigioase pentru că a copiat ceva ce a făcut deja altcineva. Dacă vrei să avansezi în mediul universitar, trebuie să produci lucrări noi, originale, care ne dezvoltă cunoștințele. Ceea ce, din păcate, înseamnă că nimeni nu și-a bătut capul să verifice o grămadă din ceea ce *credeam* că sunt cunoștințele noastre actuale.

Acest lucru este resimțit acut în domeniul psihologiei, unde eforturi de amploare recente de replicare a unei serii de studii care sunt frecvent citate și la care se fac numeroase referiri s-au încheiat cu concluzia tulburătoare că aproximativ 50% dintre acestea nu pot fi reproduse — este posibil să fi fost niște descoperiri întâmplătoare. Ce e și mai interesant este că, în sufletul lor, se pare că experții au o idee la care rezultatele sunt problematice.

Experimentele au oferit unui grup numeros de experți care nu sunt implicați în studiu o adevărată piață a pariurilor, unde pot miza pe experimente, după cum cred că vor putea fi sau nu reproduse. Aceste piețe de pariuri s-au dovedit anormal de corecte, ceea ce s-ar putea să fie o veste bună pentru fanii dorinței omenești de a face un ban fără efort, dar mai puțin bună pentru sistemul de evaluare inter pares.

A, și dacă zice cineva „Dar nu-i decât psihologie — nici măcar nu e o știință adevărată", atunci iată o veste amuzantă: există o criză a replicării și în fizică. Îndeasă *asta* în pipa aia a ta și fumeaz-o, Einstein. (Dacă vreți să știți, se crede că aproximativ 20% dintre lucrările publicate ale lui Einstein conțin diverse greșeli. O bună parte din timp, pare să fi ajuns la concluzia corectă în pofida faptului că lucra cu ipoteze incorecte. Bănuiesc că asta înseamnă să fii genial.)

Și atunci, cum stăm? A ajuns adevărul în criză? Suntem condamnați să ne ducem viețile în negura dezinformării? În sufletele noastre, suntem toți un pic mai mult decât niște coati, țopăind printre ruinele unei civilizații antice, în timp ce turiștii ne arată cu degetul și zic „Uite, Doris, ăsta-i un aardvark brazilian"?

Cred că nu. Cu siguranță înotăm cu toții într-o mare de jumătăți de adevăruri și aproape-minciuni, pentru că lumea e tâmpită și complicată, nimeni nu știe exact ce se petrece și așa e croit creierul nostru. Dar asta nu înseamnă că avem de-a face cu o criză.

Pur și simplu, asta a fost dintotdeauna situația.

Citatul cu care începe această carte, al neînfricatului explorator arctic Vilhjalmur Stefansson — „Cea mai frapantă contradicție a civilizației noastre este respectul fundamental pentru adevăr pe care-l declamăm și lipsa totală de respect pe care i-o arătăm în practică" — ar putea părea luat dintr-o carte care jelește incapacitatea noastră de a respecta standardele adevărului. Însă de fapt Stefansson adoptă abordarea inversă, sugerând că poate n-ar trebui să fim așa de surprinși că adevărul este cam rar. „Filosofii sunt un pic naivi dacă pun diagnosticul doar plecând de la caracterul rar al adevărului și ajung la concluzia că lumea suferă de o boală incurabilă", scrie el. „N-ar fi posibil să nu ne poată vindeca din simplul motiv că nu suntem bolnavi?"

Cred că acesta e primul lucru pe care trebuie să-l facem dacă vrem să reorientăm direcția dinspre neadevăr și s-o îndreptăm către adevăr: trebuie să nu ne pierdem cu firea. Trebuie să fim conștienți că tâmpeniile vor fi întotdeauna cu noi și în cel mai bun caz putem spera să le ținem sub control. (Asta se aplică în mod special guvernelor care se gândesc să adopte legi care interzic „fake news"; o asemenea măsură ar putea provoca probleme mai grave decât cea pe care încearcă s-o rezolve.) Dar există și câteva lucruri concrete pe care cred că le putem face — atât ca societate, cât și pentru noi.

Trebuie să contracarăm bariera reprezentată de efort, și ca să facem asta trebuie să… în fine, să depunem un pic mai mult efort. Ceea ce înseamnă să fim dispuși să plătim oameni care chiar să verifice diverse chestii (cum să zic, eu mă ocup cu așa ceva, sigur că asta o să spun), dar înseamnă și că toate diferitele grupuri din societate care acționează, mai mult sau mai puțin, în domeniul adevărului, trebuie să colaboreze mult mai strâns. Teoreticienii trebuie să învețe să stea de vorbă cu ziariștii, ziariștii trebuie să învețe să stea de vorbă cu teoreticienii și, la modul ideal, dacă ar putea să nu facă toate astea doar prin intermediul comunicatelor de presă, ar fi grozav.

Dar putem contribui cu toții la eliminarea barierei reprezentată de efort, făcând doar un pic mai mult efort data viitoare când suntem tentați să distribuim ceva scandalos pe internet. Doar câteva secunde. Verifică sursa. Caut-o pe Google.

Gândește-te dacă pare prea frumos ca să fie adevărat.

Și apropo de asta, trebuie să ne verificăm și pe noi înșine — oricare dintre noi, indiferent cât de devotat crede că este adevărului, poate foarte lesne să cadă în capcana egoului și să se trezească dorindu-și ca lucrurile pe care le crede să fie adevărate. De fapt, cu cât mai onești credem că suntem, cu atât mai puțin probabil este să fim vigilenți la genul ăsta de atitudini părtinitoare. Așa încât, atunci când faceți o pauză ca să verificați o sursă, întrebați-vă și dacă nu cumva coincide cu preferințele personale și dacă o abordați cu suficient scepticism. Și putem reflecta această abordare și la nivelul societății — toată lumea face greșeli și trebuie să îi apreciem mai mult pe cei care sunt dispuși să le recunoască. Da, în cazul ideal, politicienii n-ar spune deloc lucruri greșite, dar, hei — măcar să le recunoaștem meritele când se corectează.

Va mai trebui și să umplem vidurile de informații existente. Desigur, acesta e un proces în plină desfășurare, la care participă, zi de zi și în toată lumea, milioane și milioane de oameni care lucrează într-o mare varietate de domenii, care se străduiesc să sporească, puțin câte puțin, suma cunoștințelor noastre. Însă tot putem face mai mult de-atât: prea multă informație care există deja este blocată, ascunsă într-o bază de date, într-un raport nepublicat sau este disponibilă numai contra cost. Trebuie să ne intensificăm eforturile, astfel încât să fie disponibile mai multe informații corecte, pentru că, în absența lor, informațiile incorecte se vor revărsa ca să umple golul. Nu e suficient să smulgem buruienile din grădina informațiilor — trebuie și să plantăm flori.

Și trebuie să credem că o să funcționeze și că are importanță. E puțin prematur să renunțăm și să hotărâm că nimănui nu-i pasă de adevăr doar pentru că un candidat pe care-l susțineai a pierdut alegerile. E aproape la fel de rău și să credem că internetul nu e decât un motor enorm de tâmpenii și nimeni nu poate face nimic să-l îmblânzească. Așa cum a arătat cartea asta, nu e nici pe departe prima dată în istorie când avem astfel de îngrijorări. Zvonuri care nu pot fi verificate, atacuri de panică legate de noi tehnologii de comunicare, groază în fața știrilor false și temeri de supraîncărcare informațională — toate acestea există de secole. Ne-am descurcat cu ele atunci și ne putem descurca și acum, câtă vreme nu aruncăm prosopul și nu zicem „Haha… nimic nu contează“. Cea mai mare temere legată de ideea de „fake news“ nu e de fapt că oamenii cred știrile false — este că încetează să le mai creadă pe cele reale.

Și trebuie să ne exprimăm aprecierea atunci când facem ce trebuie, pentru că uneori chiar reușim să facem pași mari înainte. Iar uneori asta se întâmplă în cele mai neașteptate locuri — de exemplu, într-o grădină din Paris.

Cu aceleași întrebări care au fost discutate aici — cum să descâlcești mici adevăruri neinteresante dintr-un ghem sclipitor de aiureli captivante — s-au confruntat și cetățenii cinstiți ai capitalei franceze în anii 1780, când a venit în oraș prietenul nostru, șarlatanul dr. Anton Mesmer. Așa cum am spus în Capitolul 7, regele Ludovic al XVI-lea nu era prea mulțumit că Maria Antoaneta îl lăsa pe Mesmer să-și exercite farmecele hipnotice asupra ei. Așa că a convocat un fel de echipă de Răzbunători ai Empirismului ca să verifice

teoriile lui Mesmer. Din grup făceau parte unele dintre cele mai strălucite minți ale Parisului, cum ar fi tatăl chimiei moderne, Antoine Lavoisier, și renumitul doctor Joseph-Ignace Guillotin (care, în anul următor, avea să prezinte o invenție cu care Ludovic al XVI-lea urma să facă până la urmă cunoștință).

Căutând adevărul, membrii comisiei au făcut ceva ce, din câte știm, nu mai făcuse nimeni în istoria științei. Au efectuat primele studii clinice în orb, controlate prin placebo. În grădina principalului autor al raportului, membrii comisiei au inventat o metodă științifică destul de solidă și, deschizând calea conceptului de experiment în orb într-un mod foarte literal, plimbau un voluntar legat la ochi prin curte, punându-l să îmbrățișeze copaci „magnetizați" (înainte să leșine). Prin acest experiment, dar și prin altele, au dovedit concludent că teoriile lui Mesmer erau vorbe goale.

Poate credeți că, atunci când a fost vorba să-și scrie concluziile, ar fi fost tentați să se laude cu acest triumf al adevărului asupra aiurelilor. Însă ei au adoptat un ton destul de diferit: aproape că au ridicat în slăvi greșeala lui Mesmer, care li s-a părut mult mai fascinantă decât adevărul banal.

„Ținând cont de toate aspectele, probabil că istoria greșelilor omenirii este mai valoroasă și mai interesantă decât cea a descoperirilor", scria principalul autor al raportului. Repetând observația făcută de Montaigne cu câteva secole înainte, el continua: „Adevărul este uniform și îngust; există în mod constant și nu pare să necesite atât o energie activă, cât mai degrabă o înclinație pasivă a sufletului pentru a da peste el. Însă greșeala prezintă o diversitate nesfârșită; nu are o existență obiectivă, ci este doar creația minții care o inventează. În acest domeniu, sufletul are destul loc să se întindă, să-și etaleze toate aptitudinile fără limite, și toată frumusețea, și extravagațele interesante, și absurdițățile".

Această carte a acoperit doar mică parte din acea „istorie a greșelilor omenirii". Puteți scrie încă 100 de alte variante ale cărții fără să atingeți puncte comune.

Să sperăm că am reușit să mergem pe urmele autorului acelei lucrări de bază a demontării neadevărurilor, așa cum făcea el echilibristică, într-o stare foarte omenească, între forța de atracție și cea de respingere a realității și a ficțiunii — căutătorul de adevăr deschizător de drumuri care, cu toate

acestea, pare să fi fost captivat într-un mod bizar de posibilitățile nesfârșite ale neadevărului, lăsând sufletul să se exprime liber. Pentru că asta trebuie să facem dacă vrem să devenim mai apropiați de adevăr — trebuie să cercetăm mai profund domeniile vaste și generoase ale neadevărului, să știm mai bine unde greșim înainte să încercăm să ne îndreptăm. Practic, trebuie să devenim experți în tâmpenii.

A, și cum îl chema pe autor, cel care și-a pus la dispoziție grădina pentru acel moment deschizător de drumuri în căutarea adevărului?

Era, bineînțeles, Benjamin Franklin.

Mulțumiri

Sunt mulți cărora trebuie să le mulțumesc și cărora să le cer iertare. Pe primul loc sunt Ella Gordon, minunatul meu redactor de la Wildfire, și Antony Topping, extraordinarul meu agent. Ambii m-au tratat cu mult mai multă răbdare, încurajare și lipsă de țipete decât am meritat de-a lungul procesului de scriere a acestei cărți (ușor întârziat).

Trebuie să le mulțumesc și colegilor mei excepționali de la Full Fact, care au fost și răbdători, și o sursă de inspirație. Mulțumiri speciale directorului nostru, Will Moy, care mi-a și permis să scriu cartea, și a fost și foarte receptiv la indiciile cum că nu e cazul să mă întrebe cum merge.

În cele din urmă, vă mulțumesc vouă și le cer iertare tuturor prietenilor mei, pe care practic nu i-am mai văzut de multe luni. Fraților, de-acum pot să vin la evenimente! Vă rog să mă invitați din nou.

Lecturi suplimentare

Sunt multe cărți minunate pe care m-am bazat când am scris cartea asta. Majoritatea sunt incluse în notele de final, dar dacă sunteți dornici să aprofundați vreunul dintre subiecte, iată o listă scurtă cu cele mai bune:

În general

Trebuie să aduc mulțumiri genial intitulatei *Oxford Handbook of Lying*, care a fost publicată în timp ce scriam cartea. Este primul compendiu interdisciplinar al ultimelor informații despre minciună și, ca atare, m-a făcut să mă întreb în treacăt dacă n-aș putea să nu-mi mai bat capul să scriu cartea. E grozavă și este și destul de grea ca să fie folosită ca opritor de ușă sau poate chiar armă pentru comiterea unei crime. Totuși, cartea mea conține mai multe bancuri. La fel de bine intitulata *Penguin Book of Lies* (pentru moment epuizată) a fost și ea utilă, iar toate referințele mele clasice sunt furate din ea.

Capitolul 1

Pentru detalii despre cum, de ce și cât de des mințim, *Liar: The Truth About Lying* de Robert Feldman este o lectură plăcută. *De tot rahatul. Adevărul despre bullshit* (și continuarea, *Pe bune. Adevărul despre adevăr*), de Harry Frankfurt este și scurtă, și esențială. Probabil că o să vă fie dificil să dați de *Adventures in Error* a lui Vilhjalmur Stenfansson, dar citez destul de mult din cartea respectivă, așa că probabil că ar trebui să prezint mulțumiri și pentru ea.

Capitolul 2

Îi rog pe fanii celor două segmente cu Benjamin Franklin să caute *The Secret History of the Jersey Devil*, de Brian Regal și Frank J. Esposito, și *Benjamin Franklin and Polly Baker: The History of a Literary Deception*, de Max Hall. Dacă sunteți interesați de inventarea știrilor, nu pot recomanda mai călduros nimic altceva decât *The Invention of News: How the World Came to Know About Itself*, de Andrew Pettegree. Pe un ton mai academic,

The Politics of Information in Early Modern Europe, de Brandan Dooley și Sabrina A. Baron conține o grămadă de chestii interesante.

Capitolul 3

Pentru Marea Farsă a Lunii, este foarte bună *The Sun and the Moon: The Remarkable True Account of Hoaxers, Showmen, Dueling Journalists, and Lunar Man-Bats in Nineteenth-Century New York*, de Matthew Goodman. Pentru erori media la modul mai general, vedeți volumul clasic *Hoaxes*, de Curtis D. MacDougall și *Panic Attacks: Media Manipulation and Mass Delusion*, de Robert Bartholomew.

Capitolul 4

The Phantom Atlas: The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps de Edward Brooke-Hitching a fost publicată în timp ce scriam cartea asta și am fost atât încântat, cât și enervat să constat că a scris despre aproape tot ce aveam și eu de gând să scriu. Dacă v-a plăcut capitolul ăsta, vă rog să citiți și cartea lui, pentru că include hărți mult mai multe și mult mai frumoase. Citiți și *True North: Peary, Cook, and the Race to the Pole*, de Bruce Henderson dacă v-a plăcut partea cu Arctica.

Capitolul 5

The Land That Never Was: Sir Gregor MacGregor and the Most Audacious Fraud in History, de David Sinclair, conține mult mai multe detalii despre căpetenia din Poyais. *The Ponzi Scheme Puzzle*, de Tamar Frankel, este foarte bună în privința escrocilor, ca și *The Mark Inside: A Perfect Swindle, a Cunning Revenge, and a Small History of the Big Con*, de Amy Reading, și *The Confidence Game: The Psychology of the Con and Why We Fall for It Every Time*, de Maria Konnikova. *La Grande Thérèse, The Greatest Swindle of the Century*, de Hilary Spurling, este o încântare dacă vrei să citești despre viața lui Thérèse Humbert.

Capitolul 6

Mai multe despre minciunile politice găsiți în *The Lies of the Land*, de Adam Macqueen. Pentru neadevărurile din timpul Primului Război Mondial, vedeți *Myths & Legends of the First World War*, de James Hayward.

Capitolul 7

Citiți *Ultimate Folly: The Rises and Falls of Whitaker Wright*, de Henry MacRory, și *The Bizarre Careers of John R. Brinkley*, de R. Alton Lee. (Mai sunt și alte cărți despre Brinkley, dar asta-i singura pe care am găsit-o disponibilă în Marea Britanie.)

Capitolul 8

A primit deja mulțumiri publice în acest segment, dar dacă vreți să aflați mai multe despre convingerile și maniile noastre bizare, atunci căutați *Hoaxes, Myths, and Manias: Why We Need Critical Thinking and A Colorful History of Popular Delusions*, de Robert E. Bartholomew. Pe aceeași notă, *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*, de Charles Mackay, este un clasic (și de-asta și Bartholomew, și eu facem variațiuni pe tema titlului). Deși unele părți sunt greșite.

Concluzie

Nu prea am ce cărți să recomand aici, așa că o să fac doar observația că ar trebui să citiți și cartea mea de dinainte, *Oamenii. Scurtă istorie despre cum am stricat totul*.

Surse foto

Niccolò Machiavelli, ulei pe pânză de Santi di Tito, a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Foto: Imagno/Getty Images

Jonathan Swift, ulei pe pânză de Charles Jervas, c.1718. Foto: Granger/Alamy

Benjamin Franklin, ulei pe pânză de Joseph-Siffred Duplessis, 1785. Foto: Wim Wiskerke/Alamy

Vânzător de presă, gravură, 1631. Foto: Interfoto/Alamy

New Discoveries on the Moon, gravură de Frații Thierry, publicată în 1835. Foto: SSPL/Getty Images

A map shewing the progress of discovery and improvement, in the geography of North Africa, publicată de James Rennell, 1798. Library of Congress, Geography and Map Division

Harta Africii publicată de Aaron Arrowsmith, 1802. Library of Congress, Geography and Map Division

Harta Africii din A New Universal Atlas, publicat de S. Augustus Mitchell, 1849. Library of Congress, Geography and Map Division

Generalul Gregor MacGregor, mezzo-tinto de Samuel William Reynolds, după Simon Jacques Rochard, 1820–35. Foto: The Picture Art Collection/Alamy

Dolarul emis de Banca din Poyais, anii 1820. Foto: History and Art Collection/Alamy

Jeanne de Valois-Saint-Rémy, contesă de la Motte. Gravură punctată de F. Bonneville, 1796. Foto: API/Gamma-Rapho via Getty Images

Thérèse Humbert, c.1903. Foto: Harlingue/Roger Viollet via Getty Images

Evacuarea seifului lui Humbert, mai 1902. Foto: Hulton Archive/Getty Images

Titus Oates, gravură de F. Wentworth, c.1880. Foto: Hulton Archive/Getty Images

Rose Mary Woods făcând demonstrația „Întinderii Rose Mary“, 1973. Foto: AP/Shutterstock

Domul și tunelul subacvatic de la Witley Park. Foto: Associated Newspapers/Shutterstock

John R. Brinkley. Foto: Underwood and Underwood/ The LIFE Images Collection via Getty Images

Aeronavă germană. Foto: Interfoto/Alamy

King James interogând vrăjitoarele. Foto: Chronicle/Alamy

Aardvark brazilian. Foto: Tom Phillips

Note

Introducere: Momentul adevărului

1. Kessler, Glenn, Rizzo, Salvador și Kelly, Meg, 'President Trump has made 10,796 false or misleading claims over 869 days', *Washington Post*, 10 iunie 2019, https://www.washingtonpost.com/ politics/2019/06/10/president-trump-has-made-false- or-misleading-claims-over-days/
2. Kessler, Glenn, 'A year of unprecedented deception: Trump averaged 15 false claims a day in 2018', *Washington Post*, 30 decembrie 2018, https://www.washingtonpost.com/politics/2019/06/10/president trump has made false or misleading claims over days/
3. Kessler, Glenn, Rizzo, Salvador și Kelly, Meg, 'President Trump has made more than 5,000 false or misleading claims, *Washington Post*, 13 septembrie 2018, https://www.washingtonpost.com/ politics/2018/09/13/president-trump-has-made-more-than-false- or-misleading-claims/

Originea caracterului specios

1. Dekker, Thomas, *The Seven Deadly Sins of London*, (Edward Arber, 1879), p. 21.
2. Machiavelli, Niccolò, 'Letter #179, To Franceso Guicciardini, 17 May 1521', citată în Denery II, Dallas G., *The Devil Wins: A History of Lying from the Garden of Eden to the Enlightenment* (Princeton University Press, 2015), p. 258.
3. Citat în Trovillo, Paul V., 'History of Lie Detection', *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 29, nr. 6, (1938–1939), p. 849.
4. Vezi Trovillo, precum și Lea, Henry Charles, *Superstition and Force: 3rd edition, revised* (Henry C. Lea, 1878), p. 295, și Khan, Ali Ibrahim, 'On The Trial By Ordeal, Among The Hindus', în Jones, Sir William, *Supplemental Volumes Containing the Whole of the Asiatick Researches* (G. G. and J. Robinson, 1801), p. 172.
5. Stefansson, Vilhjalmur, *Adventures in Error*, (R. M. McBride & company, 1936), p. 7, disponibil la https://hdl.handle.net/2027/wu.89094310885.
6. Sebeok, Thomas A., 'Can Animals Lie?', în *I Think I Am a Verb* (Springer, 1986), p. 128.
7. Angier, Natalie, 'A Highly Evolved Propensity for Deceit', *The New York Times*, 22 decembrie 2008, https://www.nytimes.com/2008/12/23/science/23angi.html.
8. de Waal, F. B., 'Intentional deception in primates', *Evolutionary Anthropology Issues News and Reviews*, vol. 1, nr. 3, p. 90.
9. Byrne, Richard W., și Corp, Nadia, 'Neocortex Size Predicts Deception Rate in Primates', în *Proceedings: Biological Sciences*, vol. 271, nr. 1549, 2004.
10. Talwar, Victoria, 'Development of Lying and Cognitive Abilities', în Meibauer, Jörg (ed.), *The Oxford Handbook of Lying* (Oxford University Press, 2018), p. 401.
11. Feldman, Robert, *Liar: The Truth About Lying* (Ebury Publishing, 2009), capitolul 1 (ediția Kindle).

Clasicele fake news

1. Franklin, Benjamin, *Poor Richard's Almanack and Other Writings* (Dover Publications, 2012), p. 55.
2. Spre deosebire de destul de multe citate atribuite lui Twain, măcar de data asta chiar a spus ceva asemănător: „Pot să înțeleg perfect cum s-a răspândit vestea despre boala mea, ba chiar am auzit din sursă bună că eram mort. James Ross Clemens, un văr de-ai mei, era la Londra, grav bolnav, acum două sau trei săptămâni, dar acum s-a făcut bine. Informația despre boala mea a pornit de la boala lui. Informația despre moartea mea a fost o exagerare. E mai greu de rezolvat informația despre

starea mea de sărăcie". White, Frank Marshall, 'Mark Twain Amused', în *New York Journal*, 2 iunie 1897, preluat în Gary Scharnhorst (ed.), *Mark Twain: The Complete Interviews* (University of Alabama Press, 2006).

3. 'Alan Abel, Satirist Created Campaign To Clothe Animals', *New York Times*, 2 ianuarie 1980, p. 39.
4. 'Obituary Disclosed as Hoax', *New York Times*, 4 ianuarie 1980, p. 15.
5. Fox, Margalit, 'Alan Abel, Hoaxer Extraordinaire, Is (on Good Authority) Dead at 94', *New York Times*, 17 septembrie 2018, https:// www.nytimes.com/2018/09/17/obituaries/alan-abel-dies.html.
6. Vezi Smith, Suzette. 'The Day We Thought Jeff Goldblum Died', *Portland Mercury*, 22 iunie 2016, https://www.portlandmercury.com/The-Jeff-Goldblum-Issue/2016/06/22/18265356/ the-day-we-thought-jeff-goldblum-died.
7. Regal, Brian și Esposito, Frank J., *The Secret History of the Jersey Devil* (Johns Hopkins University Press, 2018), capitolul 2 (ediția Kindle).
8. 'Benjamin Franklin', Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/ Benjamin_Franklin, în data de 24 februarie 2019.
9. Stowell, Marion Barber, 'American Almanacs and Feuds', *Early American Literature*, vol. 9, nr. 3, 1975, pp. 276–85, http://www.jstor.org/stable/25070683
10. Citat în Stowell, 'American Almanacs and Feuds'.
11. Franklin, Benjamin, *Poor Richard's Almanack and Other Writings* (Dover Publications, 2013), pp. 28–9.
12. Swift, Jonathan, *Bickerstaff-Partridge Papers* (ediția Kindle), p. 6.
13. Stowell, 'American Almanacs and Feuds'.
14. Leeds, Titan, citat în Franklin, Benjamin, *Poor Richard's Almanack and Other Writings* (Dover Publications, 2013), pp. 30–1.
15. Pettegree, Andrew, *The Invention of News: How the World Came to Know About Itself* (Yale University Press, 2014), p. 2.
16. Pettegree, Andrew, *The Invention of News: How the World Came to Know About Itself* (Yale University Press, 2014), p. 107.
17. Dittmar, Jeremiah and Seabold, Skipper, 'Gutenberg's moving type propelled Europe towards the scientific revolution', *LSE Business Review*, 19 martie 2019, https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/ 2019/03/19/gutenbergs-moving-type-propelled-europe-towards- the-scientific-revolution/
18. Schröder, Thomas, 'The origins of the German press', în Dooley, Brandan și Baron, Sabrina A., *The Politics of Information in Early Modern Europe* (Routledge, 2001), p. 123.
19. Groesen, Michiel van, 'Reading Newspapers in the Dutch Golden Age', *Media History*, vol. 22, nos. 3–4, 2016, p. 336.
20. Schröder, 'The origins of the German press', p. 123.
21. Schröder, 'The origins of the German press', p. 137.
22. Baillet, Adrien, *Jugemens des sçavans sur les principaux ouvrages des auteurs*, 1685, citat în Blair, Ann, 'Reading Strategies for Coping With Information Overload ca. 1550–1700', *Journal of the History of Ideas*, vol. 64, no. 1, p. 11.
23. Burton, *The Anatomy of Melancholy*, locațiile 1337–1347.
24. Burton, Robert, *The Anatomy of Melancholy*, (EGO Books, 2008), ediția Kindle, locațiile 1491–1492. Prima frază este în latină ('Quis tam avidus librorum helluo'); traducere conform Tucker, George Hugo, 'Justus Lipsius and the Cento Form', în De Bom, Erik et al., *(Un)masking the Realities of Power: Justus Lipsius and the Dynamics of Political Writing in Early Modern Europe* (Brill, 2010), p. 166.
25. Burton, *The Anatomy of Melancholy*, locațiile 1376–1379.
26. Dooley, Brandan, 'News and doubt in early modern culture', în Dooley, Brandan și Baron, Sabrina A., *The Politics of Information in Early Modern Europe* (Routledge, 2001), p. 275.
27. O'Neill, Lindsay, 'Dealing with Newsmongers: News, Trust, and Letters in the British World, ca. 1670–1730', *Huntington Library Quarterly*, vol. 76, nr. 2, 2013, pp. 215–33.

28. Hadfield, Andrew, 'News of the Sussex Dragon', în Davies, Simon F. și Fletcher, Puck, *News in Early Modern Europe — Currents and Connections* (Brill, 2014), pp. 85–6.
29. Citat în Hadfield, 'News of the Sussex Dragon', p. 88.
30. Citat în Ellis, Markman, *Eighteenth-Century Coffee-House Culture, vol. 4* (Routledge, 2006), capitolul 6.
31. 'By the King, a proclamation. To restrain the spreading of false news', 26 octombrie 1688, University of Oxford Text Archive, http://tei.it.ox.ac.uk/tcp/Texts-HTML/free/A87/A87488
32. *Craftsman*, 17 iulie 1734, citat în Woolf, Daniel, 'News, history and the construction of the present in early modern England', în Dooley, Brandan și Baron, Sabrina A., *The Politics of Information in Early Modern Europe* (Routledge, 2001), p. 100. 33 Steiner, Prudence L., 'Benjamin Franklin Biblical Hoaxes', în *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 131, nr. 2, 1987, pp. 183–196.

Epoca dezinformării

1. 'GREAT ASTRONOMICAL DISCOVERIES LATELY MADE BY SIR JOHN HERSCHEL, L.L.D. F.R.S. &c. At the Cape of Good Hope [From Supplement to the Edinburgh Journal of Science]', *New York Sun*, 25 august 1835; text din The Museum of Hoaxes, http://hoaxes.org/text/display/ the_great_moon_hoax_of_1835_text.
2. Griggs, William N., *The Celebrated 'Moon Story,' Its Origin and Incidents; With a Memoir of the Author, and an Appendix* (Bunnell and Price, 1852), pp. 23–5.
3. Poe, Edgar Allan, 'Richard Adams Locke', în *Complete Works of Edgar Allan Poe* (Delphi Classics, 2015), p. 1950.
4. Denumirea ziarului s-a modificat după cum urmează: a fost *Morning Herald* din mai până în august 1835, a devenit doar *The Herald* la sfârșitul lui august, a redevenit *Morning Herald* în mai 1837, înainte să se stabilească la denumirea *The New York Herald* în septembrie 1840. Vezi Fox, Louis H., 'New York City Newspapers, 1820–1850: A Bibliography', *The Papers of the Bibliographical Society of America,* vol. 21, nr. 1/2, 1927, p. 52, http://www.jstor.org/stable/24292637.
5. 'The Great Moon Hoax', The Museum of Hoaxes, http://hoaxes.org/archive/permalink/the_great_moon_hoax
6. Phillips, Tom, '25 Things That Will Definitely Happen In The General Election Campaign', BuzzFeed, 27 ianuarie 2015, https://www.buzzfeed.com/tomphillips/topless-barry-for-prime-minister.
7. Tucher, Andie, 'Those Slippery Snake Stories', în *Humanities*, vol. 36, nr. 3, mai/iunie 2015, https://www.neh.gov/humanities/2015/ mayiunie/feature/those-slippery-snake-stories
8. Tucher, Andie, 'The True, the False, and the "not exactly lying"', în Canada, Mark (ed.), *Literature and Journalism: Inspirations, Intersections and Inventions from Ben Franklin to Stephen Colbert* (Palgrave Macmillan, 2013), pp. 91–118.
9. Hills, William H., 'Advice to Newspaper Correspondents III: Some Hints on Style', în *The Writer*, Iunie 1887, citat în Tucher, Andie, 'The True, the False, and the "not exactly lying"', în Canada, Mark (ed.), *Literature and Journalism*, p. 93.
10. Hills, William H., 'Advice to Newspaper Correspondents IV: Faking', în *The Writer*, noiembrie 1887, citat în Tucher, Andie, 'The True, the False, and the "not exactly lying"', în Canada, Mark (ed.), *Literature and Journalism*, p. 93.
11. Shuman, Edwin L., *Steps into Journalism: Helps and Hints for Young Writers* (1894), quoted in Tucher, Andie, 'The True, the False, and the "not exactly lying"', în Canada, Mark (ed.), *Literature and Journalism*, p. 95.
12. MacDougall, Curtis D., *Hoaxes* (Dover Publications, 1958), p. 4.
13. *Ibid*.
14. Khomami, Nadia, 'Disco's Saturday Night Fiction', *Observer*, 26 iunie 2016, https://www.theguardian.com/music/2016/jun/26/lie heart disco nik cohn tribal rites saturday night fever.
15. 'Railways and Revolvers in Georgia', *The Times*, 15 octombrie 1856, p. 9.
16. Articol fără titlu (coloana 4, 'It is assumed by the myriads who sit in judgement…'), *The Times*, 16 octombrie 1856, p. 6.

17. Citat în Coulter, E. Merton, 'The Great Georgia Railway Disaster Hoax on the London Times', în *The Georgia Historical Quarterly*, vol. 56, nr. 1, 1972.
18. Crawford, Martin, 'The Great Georgia Railway Disaster Hoax Revisited', The Georgia Historical Quarterly, vol. 58, nr. 3, 1974
19. 'The Southern States of America', *The Times*, 27 august 1857, p. 8.
20. 'Comet's Poisonous Tail', *New York Times*, 8 februarie 1910, p. 1.
21. 'Some Driven To Suicide', *New York Times*, 19 mai 1910, p. 2.
22. Alexander, Stian, 'Croydon Cat Killer has widened brutal spree around the M25, say police', *Daily Mirror*, 13 iulie 2016, https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/ croydon-cat-killer-widened-brutal-8414154
23. 'Mattoon Gets Jitters from Gas Attacks', *Chicago Herald- American*, 10 septembrie 1944, citat în Bartholomew, Robert și Evans, Hilary, *Panic Attacks: Media Manipulation and Mass Delusion* (The History Press, 2004).
24. 'On The Contrary', *New Yorker*, 9 decembrie 2002, https://www.newyorker.com/magazine/2002/12/09/on-the-contrary
25. https://twitter.com/baltimoresun/status/10281187711 92528897 — citatul de pe perete era datat 1953; de fapt, era din 1946.
26. Mencken, H. L., 'Melancholy Reflections', *Chicago Tribune*, 23 mai 1926, p. 74.
27. *Ibid*.
28. Mencken, H. L., 'A Neglected Anniversary', *New York Evening Mail*, 28 decembrie 1917.
29. Stefansson, Vilhjalmur, *Adventures in Error*, (R. M. McBride & company, 1936), pp. 288–90, disponibil la https://hdl.handle.net/2027/wu.89094310885.
30. Hersey, John, 'Mr. President IV: Ghosts in the White House', *New Yorker*, 28 aprilie 1951, pp. 44–5, https://www.newyorker.com/magazine/1951/04/28/mr-president-ghosts-in-the white-house.
31. 'Address in Philadelphia at the American Hospital Association Convention', 16 septembrie 1952, Harry S. Truman Presidential Library & Museum, disponibil la https://www.trumanlibrary.gov/ library/public-papers.
32. Fleischman, Sandra, 'Builders' Winning Play: A Royal Flush', *Washington Post*, 24 noiembrie 2001; și Sachs, Andrea, 'President's Day 101', *Washington Post*, 15 februarie 2004.
33. Mencken, H. L., 'Hymn to the Truth', *Chicago Tribune*, 25 iulie 1926, p. 61.

Minciuna locală

1. Burton, R. F., 'The Kong Mountains', în *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, vol. 4, nr. 8, 1882, pp. 484–6, https://www.jstor.org/stable/1800716
2. Există numai două hărți cunoscute care conțineau expresia latină *Hic Sunt Dracones*, ambele de la începutul anilor 1500. Nu există referiri documentare la apariția acesteia în engleză. Vezi 'Oldest globe to depict the New World may have been discovered', *Washington Post*, 19 august 2013, https://www.washingtonpost.com/national/health science/oldest-globe-to-depict-the-new-world-may-havebeen-discovered/2013/08/19/503b2b4a-06b4-11e3-a07f-49ddc7417125_story.html.3.
   Rennell, James, 'A Map, shewing the Progress of Discovery & Improvement, in the Geography of North Africa', 1798, https://www.loc.gov/item/2009583841/
4. Bassett, Thomas J. și Porter, Philip W., '"From the Best Authorities": The Mountains of Kong in the Cartography of West Africa', în *The Journal of African History*, vol. 32, nr. 3, 1991, pp. 367–413, www.jstor.org/stable/182661
5. Park, Mungo, *Life and Travels of Mungo Park in Central Africa* (ediție Kindle), p. 181.
6. Rennell, James, *Proceedings of the Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa* (W. Bulmer & Co, 1798), p. 63.
7. Brooke-Hitching, Edward, *The Phantom Atlas: The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps* (Simon & Schuster UK, 2016).
8. Burton, R. F., 'The Kong Mountains', în *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, vol. 4, nr. 8, 1882, pp. 484–6, https://www.jstor.org/stable/ 1800716.

9. Clapperton, Hugh, Lander, Richard și Salamé, Abraham V., *Journal of a Second Expedition Into the Interior of Africa, From the Bight of Benin to Soccatoo* (John Murray, 1829), p. 21.
10. Bassett, Thomas J. și Porter, Philip W., '"From the Best Authorities": The Mountains of Kong in the Cartography of West Africa', în *The Journal of African History*, vol. 32, nr. 3, 1991.
11. Binger, Louis-Gustave, 'Du Niger au Golfe de Guinee par Kong', în *Bulletin de la Société de Géographie (Paris),* 1889, citat în Bassett și Porter, '"From the Best Authorities": The Mountains of Kong in the Cartography of West Africa', în *The Journal of African History*, vol. 32, nr. 3, 1991.
12. Adams, Percy G., *Travelers and Travel Liars 1660 — 1800* (Dover Publications, 1980), pp. 158–161.
13. Brooke-Hitching, Edward. *The Phantom Atlas: The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps* (Simon & Schuster UK, 2016), p. 166.
14. Campbell, Matthew, 'Oil boom fuels mystery of the missing island in the Mexican Gulf', *The Times*, 6 septembrie 2009, https://www.thetimes.co.uk/article/oil-boom-fuels-mystery-of-the-missing-island-in-the-mexican-gulf-xg7tcsdbcwz.
15. 'How, Modestly, Cook Hoaxed The World', *New York Times*, 22 decembrie 1909, p. 4, https://www.nytimes.com/1909/12/22/archives/how modestly cook hoaxed the world turned a smiling face to critics.html.

Manifestul escrocheriei

1. 'The king of con-men', *The Economist*, 22 decembrie 2012, https:// www.economist.com/christmas-specials/2012/12/22/ the-king-of-con-men.
2. 'On the first day March, 1822, the price will be advanced One Shilling and Sixpence per Acre, and in the same proportion every three months hereafter' — 'North America', *Perthshire Courier*, 20 decembrie 1821, p. 1.
3. *The Times*, 12 iulie 1822, p. 1.
4. Strangeways, Thomas, *Sketch of the Mosquito Shore, Including the Territory of Poyais*, 1822.
5. Conzemius, Eduard, 'Ethnographical survey of the Miskito and Sumu Indians of Honduras and Nicaragua', in *Bureau of American Ethnology Bulletin*, 1932, p. 1, citat în Von Hagen, V. Wolfgang, 'The Mosquito Coast of Honduras and Its Inhabitants', în *Geographical Review*, vol. 30, nr. 2, 1940, p. 252.
6. Comparați harta din *Sketch of the Mosquito Coast* atât cu hărțile moderne, cât și cu harta din Von Hagen, V. Wolfgang, 'The Mosquito Coast of Honduras and Its Inhabitants', în *Geographical Review*, vol. 30, nr. 2, 1940, p. 240.
7. Raista Eco Lodge pare să fie „în cel mai bun caz turism comunitar": 'Laguna de Ibans', Lonely Planet, https://www.lonelyplanet.com/honduras/laguna-de-ibans.
8. *Manchester Guardian*, 25 octombrie 1823, preluat cu titlul 'Settlers duped into believing in "land flowing with milk and honey"' în *Guardian*, 25 octombrie 2013, https://www.theguardian.com/ theguardian/2013/oct/25/gregor-macgregor-poyais-settlers-scam.
9. Rafter, Michael, *Memoirs of Gregor M'Gregor: Comprising a Sketch of the Revolution in New Grenada and Venezuela*, etc. (J. J. Stockdale, 1820), p. 19.
10. Brown, Matthew, 'Inca, Sailor, Soldier, King: Gregor MacGregor and the Early Nineteenth-Century Caribbean', în *Bulletin of Latin American Research*, vol. 24, nr. 1, 2005, p. 55.
11. Rafter, Michael, *Memoirs of Gregor M'Gregor: Comprising a Sketch of the Revolution in New Grenada and Venezuela*, etc., (J. J. Stockdale, 1820), p. 20.
12. Rafter, Michael, *Memoirs of Gregor M'Gregor: Comprising a Sketch of the Revolution in New Grenada and Venezuela*, etc., (J. J. Stockdale, 1820), p. 19.
13. Weatherhead, W. D., *An Account of the Late Expedition Against the Isthmus of Darien Under the Command of Sir Gregor M'Gregor* (Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1821), p. 26.

14. *Jamaica Gazette*, 17 iulie 1819, citat în Brown, Matthew, 'Inca, Sailor, Soldier, King: Gregor MacGregor and the Early Nineteenth-Century Caribbean', în *Bulletin of Latin American Research*, vol. 24, nr. 1, 2005, p. 59.
15. Rafter, Michael, *Memoirs of Gregor M'Gregor: Comprising a Sketch of the Revolution in New Grenada and Venezuela*, etc., (J. J. Stockdale, 1820), p. 338.
16. Pentru mai multe, vezi Brown, Matthew, 'Inca, Sailor, Soldier, King: Gregor MacGregor and the Early Nineteenth-Century Caribbean', în *Bulletin of Latin American Research*, vol. 24, nr. 1, 2005.
17. *London Literary Gazette and Journal of Belles Lettres, Arts, Sciences, Etc.*, nr. 315, 1 februarie 1823, p. 70.
18. S-ar putea să merite citat pe larg: „Critica nemiloasă la adresa lui *Endymion*, care a apărut în *Quareterly Review*, a avut cel mai violent efect cu putință asupra minții lui sensibile; agitația astfel stârnită s-a încheiat cu spargerea unui vas de sânge din plămâni; a urmat o slăbire rapidă, iar recunoașterea ulterioară, de către alți critici, mai nepărtinitori, a adevăratei măreții a puterilor sale nu a mai reușit să vindece rana cu atâta răutate provocată". Shelley, Percy B., prefața lui *Adonais: An Elegy on the Death of John Keats, Author of Endymion, Hyperion, etc.*, 1821.
19. 'Art. VIII', în *Quarterly Review*, vol. XXVIII, octombrie 1822 & ianuarie 1823, pp. 157–61.
20. Frankel, Tamar, *The Ponzi Scheme Puzzle*, (Oxford University Press, 2012), p. 111.
21. Frankel, Tamar, *The Ponzi Scheme Puzzle*, (Oxford University Press, 2012), p. 89.
22. Frankel, Tamar, *The Ponzi Scheme Puzzle*, (Oxford University Press, 2012), p. 85.
23. Konnikova, Maria, *The Confidence Game: The Psychology of the Con and Why We Fall for It Every Time*, (Canongate Books, 2016), p. 8.
24. Kerenyi, Dr Norbert, *Stories of a Survivor* (Xlibris, 2011), p. 280.
25. McCarthy, Joe, 'The Master Impostor: An Incredible Tale', *Life*, 28 ianuarie 1952, p. 81.
26. '"Master Impostor" Now May Try to Be Just Himself', *Minneapolis Sunday Tribune*, 8 ianuarie 1956, p. 10A.
27. Associated Press, 'Ferdinand Waldo Demara, 60, An Impostor In Varied Fields', *New York Times*, 9 iunie 1982, p. B16.
28. Crichton, Robert, *The Great Impostor*, (Random House, 1959), p. 103.
29. Alexopoulos, Golfo, 'Portrait of a Con Artist as a Soviet Man', în *Slavic Review*, vol. 57, nr. 4, iarna 1998, p. 775.
30. Zaleski, Eugene, *Stalinist Planning for Economic Growth, 1933–1952* (University of North Carolina Press, 1980), citat în Alexopoulos, Golfo, 'Portrait of a Con Artist as a Soviet Man', în *Slavic Review*, vol. 57, nr. 4, iarna 1998, p. 777.
31. Alexopoulos, Golfo, 'Portrait of a Con Artist as a Soviet Man', în *Slavic Review*, vol. 57, nr. 4, iarna 1998, p. 781.
32. Citat în Alexopoulos, 'Portrait of a Con Artist as a Soviet Man', p. 788.
33. Spurling, Hilary, *La Grande Thérèse, The Greatest Swindle of the Century*, (Profile Books, 2000), p. 24.
34. Citat în Spurling, Hilary, *La Grande Thérèse, The Greatest Swindle of the Century*, (Profile Books, 2000), p. 44.
35. Martin, Benjamin F., *The Hypocrisy of Justice in the Belle Epoque* (Louisiana State University Press, 1984), p. 80.
36. Citat în Spurling, Hilary, *La Grande Thérèse, The Greatest Swindle of the Century*, (Profile Books, 2000), p. 48.

Minciuni de stat

1. Almond, Cuthbert, 'Oates's Plot', *Catholic Encyclopedia*, https://www.catholic.com/encyclopedia/oatess-plot.
2. Marshall, Alan, 'Titus Oates', *Oxford Dictionary of National Biography*, 3 ianuarie 2008, https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/ odnb-9780198614128-e-20437.
3. Pollock, Sir John, *The Popish Plot: A Study in the History of the Reign of Charles II* (Duckworth & Co., 1903), p. 3.
4. Kopel, David, 'The missing 18 1/2 minutes: Presidential destruction of incriminating evidence', *Washington Post*, 16 iunie 2014, https://www.washingtonpost.com/news/volokh conspiracy/wp/2014/06/16/the missing-18-12 minutes-presidential-destruction-of-incriminating-evidence/
5. McDonald, Iverach, *The History of the Times: Volume V, Struggles in Life and Peace, 1939–1966* (Times Books 1984), pp. 268–269.

6. 'CRUCIFIXION OF CANADIANS (ALLEGED)', *Hansard*, 19 mai 1915, https://api.parliament.uk/historic hansard/commons/1915/may/19/crucifixion of canadians alleged#S5CV0071P0 083987.
7. 'Through German Eyes', *The Times*, 16 aprilie 1917, p. 7.
8. '„Supplement to the Boston Independent Chronicle," [before 22 April 1782]', *Founders Online, National Archives*, ultima modificare 13 iunie 2018, http://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-37-02-0132. [Original source: Cohn, Ellen R. (ed), *The Papers of Benjamin Franklin*, *vol. 37, March 16 through August 15,* (Yale University Press, 2003), pp. 184–196.]
9. Mulford, Carla, 'Benjamin Franklin's Savage Eloquence: Hoaxes from the Press at Passy, 1782', *Proceedings of the Amercian Philosophical Society*, vol. 152, nr. 4, 2008, p. 497.
10. „Transmit ataşat un document asupra veridicității căruia am niște îndoieli ca formă, dar nu și ca substanță, pentru că eu cred că numărul de oameni scalpați în acest război criminal de indieni depășește ce este menționat în scrisoarea de trăsură…" Vezi 'From Benjamin Franklin to John Adams, 22 April 1782', *Founders Online, National Archives*, ultima modificare 13 iunie 2018, http://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-37-02-0133. [Original source: Cohn, Ellen R. (ed), *The Papers of Benjamin Franklin*, *vol. 37, March 16 through August 15,* (Yale University Press, 2003), pp. 196–7.]
11. Dowd, Gregory Evans, *Groundless: Rumors, Legends and Hoaxes on the Early American Frontier* (Johns Hopkins University Press), pp. 170–172.

Afaceri dubioase

1. Manes, Stephen, *Gates: How Microsoft's Mogul Reinvented an Industry — and Made Himself the Richest Man in America* (Cadwallader & Stern, 1993), capitolul 5 (ediție Kindle).
2. Merchant, Brian, *The One Device: The Secret History of the iPhone* (Bantam Press, 2017), p. 367. (Este remarcabil, când te uiți la înregistrarea video a lansării, că, atunci când Jobs face apelurile măsluite către Jony Ive și Phil Schiller, niciunul dintre aceștia nu folosește de fapt un iPhone — ambii au telefoane de modă veche. Vezi https://www. youtube.com/watch?v=9hUIxyE2Ns8, de la 25:34.)
3. MacRory, Henry, *Ultimate Folly: The Rises and Falls of Whitaker Wright*, Biteback Publishing, capitolul 7 (ediția Kindle).
4. Citat în MacRory, *Ultimate Folly: The Rises and Falls of Whitaker Wright*, capitolul 3.
5. Citat în MacRory, *Ultimate Folly: The Rises and Falls of Whitaker Wright*, capitolul 2.
6. Oppenheim, A. Leo, *Letters from Mesopotamia* (University of Chicago Press, 1967), pp. 82–3.
7. Toate citatele din acest pasaj sunt din Rice, Michael, *The Archaeology of the Arabian Gulf* (Routledge, 2002), pp. 276–8. Levi, Steven C., 'P. T. Barnum and the Feejee Mermaid', în *Western Folklore*, vol. 36, nr. 2, 1977, pp. 149–54.
8. Reiss, Benjamin, 'P. T. Barnum, Joice Heth and Antebellum Spectacles of Race', în *American Quarterly*, vol. 51, nr. 1, 1999, pp. 78–107.

Iluzii populare larg răspândite

1. Rowlatt, Justin, 'Gatwick drone attack possible inside job, say police', BBC News, 14 aprilie 2019, https://www.bbc.co.uk/news/uk-47919680
2. 'Gatwick drones pair "no longer suspects"', BBC News, 23 decembrie 2018, http://web.archive.org/web/20181223172230/https://www.bbc.co.uk/news/uk-england-46665615 (BBC a modificat ulterior articolul și a eliminat citatul poliției.)
3. Rowlatt, Justin, 'Gatwick drone attack possible inside job, say police', BBC News, 14 aprilie 2019, https://www.bbc.co.uk/news/uk-47919680.
4. Vezi harta interactivă la Holman, Brett, 'Mapping the 1913 phantom airship scare', https://airminded.org/2013/05/03/ mapping-the-1913-phantom-airship-scare/
5. Hirst, Francis Wrigley, *The Six Panics and Other Essays* (Methuen, 1913), p. 104.

6. Bartholomew, Robert E., *Hoaxes, Myths, and Manias: Why We Need Critical Thinking* (Prometheus Books, 2003), capitolul 9 (ediția Kindle).
7. Mattalaer, Johan J. și Jilek, Wolfgang, 'Koro — The Psychological Disappearance of the Penis', *Journal of Sexual Medicine*, vol. 4, nr. 5, 2007.
8. Bartholomew, Robert E., *A Colorful History of Popular Delusions* (Prometheus Books, 2015) p. 37.
9. Barzilay, Tzafrir, *Well-Poisoning Accusations in Medieval Europe: 1250–1500*, (Columbia University thesis, 2016), p. 95, https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8VH5P6T.
10. Gui, Bernard, *Vita Joannis XXII*, p. 163, citat în Barzilay, *Well-Poisoning Accusations in Medieval Europe: 1250–1500*, p. 110.
11. Leeson, P. T. and Russ, J. W., 'Witch Trials', *The Economic Journal*, vol. 128, nr. 613, 2018.
12. 'Posse Sets Out as "Jersey Devil" Reappears', *New York Times*, 19 Decembrie 1929, p. 14.
13. *Ibid*.

Concluzie: Către un viitor mai sincer

1. Breves, Dylan, 'Coati', Wikipedia, modificare de la 02.36 UTC, 12 iulie 2008, https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Coati&diff=next&oldid=224679361 (Absența anterioară a termenului în rezultatele căutărilor pe perioade limitate pe Google, Google Scholar și Google Books.)
2. Randall, Eric, 'How a Racoon Became an Aardvark', *New Yorker*, 19 mai 2014, https://www.newyorker.com/tech/ annals-of-technology/how-a-raccoon-became-an-aardvark; Printre relatările de presă privind localizările se numără: Williams, Amanada, 'Hunt for the runaway aardvark: Lady McAlpine calls on public to help find her lost ring-tailed coati', *Daily Mail*, 8 aprilie 2013, https://www.dailymail. co.uk/news/article 2305602/Hunt-runaway-aardvark-Lady- McAlpine-calls-public-help-lost-ring-tailed-coati.html; Leach, Ben, 'Scorpions, Brazilian aardvarks and wallabies all found living wild in UK, study finds', Daily Telegraph, 21 iunie 2010, https://www. telegraph.co.uk/news/earth/wildlife/7841796/Scorpions-Brazilianaardvarks-and-wallabies-all-found-living-wild-in-UK-study-finds.html; Brown, Jonathan, 'From wallabies to chipmunks, the exotic creatures thriving in the UK', Independent, 21 iunie 2010, https://www.independent.co.uk/environment/nature/from-wallabies-tochipmunks-the-exotic-creatures-thriving-in-the-uk 2006096.html (deși această referință e doar la "aardvark").
3. 'Scorpions and parakeets "found living wild in UK"', BBC News, 21 iunie 2010, https://www.bbc.co.uk/news/10365422. O să observați că unele dintre acestea sunt versiuni ale aceleiași știri, despre speciile neindigene care trăiesc în sălbăticie în Marea Britanie. Toate au avut la bază un „raport" al unui profesor de la universitatea din Hull, comandat în scopuri de PR de canalul de televiziune Eden; pare probabil ca greșeala să fi fost inclusă în comunicatul de presă inițial și copiată de-acolo, deși n-am reușit să dau de urma comunicatului original.
4. Nadal, James, 'Brazilian aardvark on the loose in Marlow', *Bucks Free Press*, 20 februarie 2013, https://www.bucksfreepress.co.uk/news/10240842.brazilian-aardvark-on-the-loose-in-marlow/; Drury, Flora, 'So that's what an aardvark looks like', *Worcester News*, 9 iunie 2011, https://www.worcesternews.co.uk/ news/9072841.so-thats-what-an-aardvark-looks-like/
5. 'Photo of the Day: Wild Fire', *Time*, 20 septembrie 2013, https://time.com/3802583/wild-fire/; 'An Unexpected Visitor in the Volcano', *National Geographic*, 7 martie 2013, https://blog.nationalgeographic.org/2013/03/07/an-unexpected- visitor-in-the-volcano/; 'Brazil Plans to Clone Its Endangered Species', *Scientific American*, 14 noiembrie 2010, https://blogs.scientificamerican.com/extinction-countdown/ brazil-plans-to-clone-its-endangered-species/.
6. Cançado, Paulo Henrique Duarte; Faccini, João Luiz Horácio; Mourão, Guilherme de Miranda; Piranda, Eliane Mattos; Onofrio, Valéria Castilho; și Barros-Battesti, Darci Moraes, 'Current status of ticks and tick-host relationship in domestic and wild

animals from Pantanal wetlands in the state of Mato Grosso do Sul, Brazil', *Iheringia. Série Zoologia*, vol. 107, Supl. 0, 2 mai 2017, https://dx.doi.org/10.1590/1678-4766e2017110.

7. Henderson, Caspar, *The Book of Barely Imagined Beings: A 21st Century Bestiary* (University of Chicago Press, 2013), p. 10.
8. Safier, Neil, 'Beyond Brazilian Nature: The Editorial Itineraries of Marcgraf and Piso's Historia Naturalis Brasiliae', în van Groesen, Michiel (ed.), *The Legacy of Dutch Brazil* (Cambridge University Press, 2014), p. 179, https://doi.org/10.1017/CBO9781107447776.011.
9. 'David Attenborough and BBC take us to Hotel Armadillo — in pictures', *Guardian*, 5 aprilie 2017, https://www.theguardian.com/ environment/gallery/2017/apr/05/david-attenborough-and-bbc- take-us-to-hotel-armadillo-in-pictures.
10. Allen, Nick, 'Wikipedia, the 25–year–old student and the prank that fooled Leveson', *Daily Telegraph*, 5 decembrie 2012, https://www. telegraph.co.uk/news/uknews/leveson inquiry/9723296/Wikipedia-the-25-year-old-student-and-the-prank-that-fooled-Leveson.html
11. 'Wikipedia: List of citogenesis incidents', Wikipedia, accesat la 30 iunie 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:List_of_citogenesis_incidents.
12. Phillips, Tom, *Truth: A Brief History of Total Bullshit*, (Wildfire, 2019), p. 44.